

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**HURÛFÂT DEFTERLERİNE GÖRE
KİLİS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TEKTUNA

KİLİS

EYLÜL 2017

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**HURÛFÂT DEFTERLERİNE GÖRE
KİLİS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET TEKTUNA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin AKİS

KİLİS

EYLÜL 2017

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Hurûfât Defterlerine Göre
Kilis'te Sosyal Ve İktisadi Hayat

Mehmet TEKTUNA

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzası

Prof. Dr. (Danışman) Metin AKİS

Prof. Dr. (Jüri Başkanı) Zeynel ÖZLÜ

Yrd. Doç. Dr. (Üye) Serhat KUZUCU

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU
Enstitü Müdürü

T. C.
KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.(...../...../200...)

Mehmet TEKTUNA

ÖZET

HURÛFÂT DEFTERLERİNE GÖRE KİLİS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT

TEKTUNA Mehmet
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof.Dr. Metin AKİS
Eylül 2017, 127 sayfa

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Hurûfât defterleri kaza yönetimine göre alfabetik bir sırayla tutulmuşlardır. O günkü kazaların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimlerini bu kayıtlardan tespit edebilmekteyiz. Kazalarda bulunan cami, mescit, zaviye, hamam, medrese ve bunun gibi birçok kurumlara (dini, sosyal, kültürel) görevli atanmaları ve görevliler hakkında yapılan her türlü işlemlerin defterlere kaydedildiğini görmekteyiz. Genellikle divani türünde yazılan bu defterlerde görevlilerin ne kadar ücret almış olduğunu da tespit edebilmekteyiz. Kilis'e ait 25 defteri (94 sayfa) incelediğimizde Kilis'in 1690-1832 yıllarına ait bilgilerine ulaşabilmekteyiz. Bazı defterlerde Kilis tek sayfada yer alırken bazılarında ise bu sayı daha fazladır. Bu çalışmamız neticesinde Kilis'in çok da bilinmeyen yıllarında şehrin ve çevresindeki yerleşimlerde ne türde kurumların bulunduğunu saptayabildiğimiz gibi bu kurumların nasıl bir gelişim ve değişim gösterdiğini de izleyebilmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Sosyal ve İktisadi Hayat, Hurûfât defterleri, Kilis

ABSTRACT**SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN THE CITY OF KİLİS ACCORDING TO
THE HURÛFÂT PAPERS****TEKTUNA Mehmet****Master's Thesis: Department of History****Supervisor: Asst. Prof. Dr. Metin AKİS****September 2017, 127 Pages**

Hurufat Papers, which are in the Vakıflar Genel Müdürlüğü, were kept alphabetically according to township management. We can identify these towns social, cultural and economic developments from these records. We can also see that all of the data of the appointments to the religious, social and cultural institutions and processes about these appointed staff were recorded in these papers. From these books, which were generally written in the Divani style, we can also learn the amount of salaries of these officers. When we examine 25 books, which belong to Kilis, we can reach the information about Kilis between 1690-1832. While Kilis has only one page in some of these books, this number can rise in others. Thanks to the conclusion of this study, we can identify what kind of institutions Kilis and its bordering area had, and how did these institutions develop and change between 1690 and 1832.

Key Words: Social and Economic Life, Hurufat Papers, Kilis

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
HURÛFÂT DEFTERLERİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR	viii
GİRİŞ	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
KİLİS'İN COĞRAFYASI, TARİHİ VE KONUMU	6
1.1. Kilis'in Coğrafyası.....	6
1.2. Kilis'in Tarihi Gelişimi.....	7
1.2.1. Kilis'in Tarih İçindeki Konumu	9
1.2.2. Oylum Höyük.....	10
1.3. Kilis'in Yönetimi	11
1.3.1. Kilis'in İdari Yönetimi	11
1.4. Voyvodalar	12
1.4.1. Kilis Beyleri	14
1.4.2. İzzettin Bey	14
1.4.3. Canbulat Bey	15
1.4.5. Âşıklı Ali Ağa	16
1.4.6. Battal Ağa	16
1.4.7. Sarı Abdurrahman Paşa	16
1.4.8. Halil ve Osman Paşa.....	16
1.4.9. Kürt Mehmet Ağa	17
1.4.10. Dalatabanoğlu Mehmet Paşa.....	17
1.4.11. Ömmonun oğlu Ömer Ağa	17
1.4.12. Fazlı Ağa (Kel Fazlı Ağa).....	18
1.4.13. Zeynel Bey	18
1.4.14. Topaloğlu Mustafa Ağa	18

1.4.15. Hacı Ömerin oğlu Veli Ağa	19
1.4.16. Hacı Ömeroğlu Halil Ağa	19

İKİNCİ BÖLÜM

KİLİS'LE İLGİLİ HURÛFÂT DEFTERLERİNDE MEKÂNLAR, KURUMLAR	21
2.1. Mahalleler	21
2.2. Oymaklar	24
2.3. Kazaskerler	26
2.4. Kadılar	27
2.5.1. Kadıların vazifeleri ve mahkemeler	32
2.6. Nâibler	34
2.7. Türbeler	38
2.8. Tekkeler	39
2.9. Zâviyeler	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİS'LE İLGİLİ HURÛFÂT DEFTERLERİNDE CAMİLER, MESCİTLER VE DİĞER KURUMLAR	45
3.1. Camiler	45
3.1.1. Banisi Bilinen Camiler	52
3.1.2. Kilis'e Bağlı Nahiyelerde ve Köylerde Banisi Bilinen Camiler	54
3.1.3. Merkezdeki Camilere İkinci İmam ve Müezzin Atanması	55
3.1.4. Cami Yakınlarında Bulunan Pazarlar	56
3.1.6. Karakadı'nın Yaptırdığı İkinci Mescit	57
3.1.7. Birden Fazla İsimle Anılan Camiler	58
3.1.8. Ulu Camii'ne Ait İki Kayıt	59
3.1.9. Harap Olan Camilerin Tekrardan Yenilenmesi	60
3.2. Mescitler	64
3.2.1. Kilis'e Bağlı Nahiyelerde ve Köylerde Banisi Bilinen Camiler	68
3.2.2. Mescitten Camiye Çevrilen Yapılar	69
3.3. Medreseler	72
3.4. Müderrisler ve kütüphane	75
3.5. Vakıf ve Evkaf Kayıtları	76
3.5.1. Vakıf kayıtları	77
3.5.2. Evkaf kayıtları	80
3.6. Hamamlar, Kasteller/Çeşmeler	85
3.7. Kasteller/Çeşmeler	86
3.8. Muallimhâneler	87
3.9. Mektepler	88

3.10. Uryani-zâdeler	89
3.10.1. Rûhî Efendi	90
3.11. Atanma ve Görev Değişiklikleri	90
3.12. Seyyitler	93
3.13. Loğkeşler	94
3.14. Ahilik	95
SONUÇ	97
KAYNAKLAR.....	99
İNDEX.....	105
EKLER.....	113
Ek 1. Sözlük	113
ÖZGEÇMİŞ.....	127
VITAE	127

ÖNSÖZ

Kilis'e ait şer'i mahkeme sicillerine şu ana kadar ulaşamamıştır. Böyle olunca da Kilis'in sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi durumunu tespit edebilmek çok zor olmaktaydı. Bu duruma bir çıkış yolu bulabilmek için Başbakanlık Osmanlı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Müdürlüğünde bulunan Kilis'le ilgili kayıtlara bakmak, Kilis'in az bilinen yıllarına ışık tutmak amacıyla arşivlerde gerekli taramalar yapmak gerekiyordu. Bu çalışmalar sırasında arkadaşlarla tespit etmiş olduğumuz Kilis'e ait Vakıf kayıtları üzerinde bir çalışma yürütülerek bunların bir kitapta toplanması sağlandı. Yine Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kataloğu tarafımızdan taranarak Kilis'le ilgili bölümler saptandı.

Bu konuları tamamlayacak nitelikte olan ve asıl tez konumuzu oluşturan Kilis'le ilgili Hurûfât Defterleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktaydı. İncelememiz sonucunda Kilis'e ait 25 adet defterin varlığını tespit ederek bu konuda çalışmamızı başlattık. Defterlerin tamamı tarafımızdan incelenerek metin çevirisi yapılmıştır. 94 Sayfa ve 1926 kayıttan oluşan bu defterler XVII. Yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl ortalarını kapsamaktaydı. Defterlerin sol üst kısmında orijinal sayfa numaraları yer alırken alt kısmında da sonradan eklenmiş tasnif numaraları bulunmaktaydı. Metin çevirisi yaparken defterleri en eski tarihten en yeniye göre sıraladık. Ayrıca her kayda bir numara verdik. Tüm kayıtlarda, defter numarası, orijinal sayfa numarası yanında parantez içerisinde tasnif ve kayıt numaraları sistemini uyguladık. Bu şekilde kayıtların kontrolünü daha kolay yapabildiğimiz gibi kaç belge okuduğumuzu da kolayca tespit edebildik. Umarız bu çalışmalar Kilis'in karanlıkta kalan noktalarını aydınlatma noktasında bir nebze de olsa faydalı olur. Çalışmamız sırasında çok büyük desteğini gördüğümüz ve bu konuyu seçmemize vesile olan tez danışmanım Prof. Dr. Metin Akis hocama çok teşekkür ederim.

KISALTMALAR

Age	:	Adı geçen eser
ARŞ.	:	Arşiv
Bkz	:	Bakınız
C.	:	Cilt
EV.MKT	:	E.N. Mektubî Kalemî
s.	:	sayfa
DİA.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
VGM	:	Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA	:	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
KBY	:	Kültür Bakanlığı Yayınları

HURÛFÂT DEFTERLERİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kitaplar

Baykara T. (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara. (Bu eser, Hurûfât defterleri konusunda yapılan ilk kaynak yayın çalışmasıdır. Baykara kitabında, kaza usulüne göre tutulan hurûfât defterlerin fihristini vermesi yanında bu defterlerin nasıl tasnif yapılacağı hakkında da gerekli bilgileri sunmaktadır.)

Bayrakal S. (2015) *Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazâsı: Târîhî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler, Türk Âlim Kitapları*, Saarbrücken, Almanya. (1691 ile 1839 yılları arasına ait Ispartayla alakalı 24 adet Hurûfât defterindeki 1478 yapının değerlendirildiği bu çalışmada, dinî, su, tarikat, ticaret ve diğer yapılar hakkında bilgiler verilmiştir.)

Çakar E., Uzun C. (2017), *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No:3, Elazığ. (Çakar ve Uzun, 1690-1812 yılları arasını kapsayan Harputla ilgili Hurûfât defterlerinde Harput şehri'nin mekânsal yapısı, mahalle, çarşı, pazarlar ile dinî ve sosyal amaçlı vakıf müesseselerinin işleyişini, bu kurumlara görevli atanmaları ve maaşları hakkında da gerekli incelemeleri ortaya koymuşlardır.)

Çal H. (2014d), *Boyovası/Boyabat Kazasında Türk Mimarisi*, Ankara. (Çal, Boyabat'ı seçmesinde bu bölgede bilimsel alanda çalışmaların az olması ve kendisinin de Boyabatlı olmasının en büyük etken olduğunu söylemektedir. Ayrıca yapmış olduğu çalışmanın; Boyabat'a ait 24 defter, 116 sayfada yer alan toplam 2270 kaydın merkez ve köylerdeki vakıf eserleri ile vakıfları kapsadığı

nı belirtmektedir.)

Dündar A. (1999), *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, KBY, Ankara. (Dündar, Kilis'teki Osmanlı Dönemine ait mimari eserleri incelerken konusu ile alakalı Hurûfât defterlerinin belli bir kısmını çalışmasında kullanmıştır.)

Özlu, Z. (2008), *XVIII. VE XIX. Yüzyillarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca, İstanbul.* (Çalışmasında, Batı Karadeniz Bölgesi'nin mütevazı bir kenti olan ve tarihte Akçaşehir, Akçaşar gibi isimlerle adlandırılan Akçakoca'nın "Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat defterleri" ile sâlnameler, esas defterleri (şahsiyet kayıtları), hurûfât kayıtları ve vakfiyeler ışığında kentsel durumunu en belirgin şekilde incelemiştir.)

Ülkü Y., Osman Kubilay G. (2016), *Hurufat Defterlerine Göre Bozok, I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05 - 07 Mayıs Bildiri Kitabı*, I. Cilt, Yozgat, s.253-265. (Yancı ve Gül, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Bozok Kazasına ait 1697-1819 yıllarına ait Hurûfât defterlerini inceleyerek, bölgede bulunan medrese, mektep, zâviye, cami ve mescit gibi kurumlara ait 261 atama kaydı tespit etmişlerdir.)

Sempozyum ve Dergiler

Alkan M. (2007), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, 30. Sayı, Ankara, s. 1-34. (Alkan bu çalışmasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakıf kayıtları, vakfın hukuki mahiyeti, tanımı ve gelişimi hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır.)

_____, (2010), "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A, TTK Basımevi, (2010): 825- 842. (Alkan, Adanayla ilgili 1691-1835 yıllarına ait 24 Hurûfât defterinde 4812 kayda ulaşmıştır. Bu kayıtları "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları" açısından değerlendirerek bu konuda gerekli tablolar oluşturmuştur. Yine kazâdaki hayrat kurumlarına ait görevli ve buralara tayin edilen görevliler hakkında da gerekli incelemeleri çalışmasına yansıtmıştır.)

Beyazıt Y. (2013), “Hurûfât Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, 54 *History Studies* Volume 5 Issue 1 Ocak/January, s.39-69. (Çalışmasında, Hurûfât defterleri üzerinden şehir yazımı yapılırken nasıl bilgi üretileceği, vakıflar, vakıf kurumları, vakıf görevlileri, kaza yerleşim bölgeleri, idari yapı ve kent ile kırsalın mekânsal yapısının ortaya konulması noktasındaki yeterlilik ve sınırlılıkları irdelemiştir.)

Bayrakal S. (2012), “ Hurufat Defterlerinde Hacı Bektaş-Mucur Kazasına Kayıtlı Tarihi Eserler”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 141: Eylül-Aralık, İstanbul. s.121-126. (Bayrakal çalışmasında, Hacı Bektaş- mucur Kazası ile alakalı 1675 ile 1875 yılları arasını kapsayan, 22 Hurûfât defterindeki, 29 varakta yer alan, 295 kayıttan hareketle, buradaki dini, sosyal ve kültürel yapılar ve bu yapılarda görev alan kişiler hakkında gerekli bilgileri sunmaktadır.)

_____ , (2011), Hurufat Defterlerinde Nevşehir Kazasına Kayıtlı Tarihi Eserler, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, Erzurum, s.1-26. (Çalışmasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Nevşehirle alakalı Hurûfât defterlerini tarayarak bu kazadaki tarihi eserler hakkında bilgiler vermektedir.)

Çal H. (2001a), “Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, 125-166. (Çal, Küre kazasına ait 19. yüzyıla ait 4 adet Hurûfât defterini tahlil ederek kazada yer alan kurumları, yapı türlerini, buldukları yerleri, görevlilerin dökümünü, aldıkları ücretler ve görevlendirme usulleri konusunda çalışmasında bilgi vermiştir.)

_____ , (2001b), “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan’da Türk Mimarisi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 221-286. (Çal, Bulgaristana ait 470 hurûfât kaydını incelemiştir. Bu kayıtların yarısına yakını Yanbolu ve Razgrat ile köylerindeki vakıf eserleri hakkındadır. Kayıtların analizini yapıp bu kurumlarda görev alan görevliler ve yaptıkları işlerle alakalı tabloları da çalışmasına eklemiştir.)

_____ , (2011c), “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”, *Erdem*, 58, Ankara, 93-242. (Çal, Yunanistanla ilgili 240 vakıf, köy ve kasabalarda 47 mahalle adı, 144 köy adı,

24 tane de kasaba adı tespit etmiştir. Ayrıca bu kurumlarda görev alan kişiler ve yaptıkları işlerle alakalı tablolar da çalışmasında yer almıştır.)

Demirtaş H. (2012), Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012, Sayı: 37. s.47-92.

_____, Hurûfât Defterlerinde Isparta, *Vakıflar Dergisi* 43 - Haziran 2015, s. 182-184. (Çalışmasında, Isparta ile ilgili 1691- 1839 yıllarına ait 24 adet Hurûfât defterindeki bin dört yüz yetmiş sekiz adet atama kaydı, vakıf eserleri ve bu kurumlarda görev alan görevliler hakkında yapılan işlemleri tamıncı bilgiler yer almaktadır.)

_____, (2013), “Hurufat Defterlerine Göre Serulus/Seravlus Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri” , 2. *Turgut Reis ve Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, 1-4 Kasım, Turgutreis- Bodrum. (Demirtaş, Serulus kazası üzerine yapmış olduğu çalışmasında, bu kaza ile ilgili 19 Hurûfât defterinden faydalanmıştır. 150 yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu defterlerdeki kaza merkezindeki mahalleler ile kazaya bağlı kasaba ve köyler tespit edildiği gibi, kazadaki vakıf eserleri, bu vakıflarda görev alan görevliler hakkında gerekli bilgiler verilmiştir.)

Ertan G. (2012), “ XVIII. Yüzyılda Muğla’da Dinî ve Sosyal Yapılar”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, Sayı 28, s.1-38. (Gökmen, 1691-1830 yılları arasını kapsayan Muğla’yla alakalı 24 Hurûfât defteri üzerinde gerekli incelemeler yapmıştır. Çalışmasında Muğla köylerinde kurulan vakıflar, görevlilerin kimler olduğu, ne kadar ücret aldığını tespit ettiği gibi, Muğla’nın mahalleleri ve köyleri ile ilgili bilgilere de yer vermiştir

_____, (2005), Hurufat Defterlerine Göre Demirci Kazası Ve Köylerinde Cami Ve Mescitler (1690-1830), *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Volume.3, Number 2, Manisa, s.21-56. (Gökmen, 1690 ile 1830 tarihleri arasını kapsayan Demirci kazası ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında, kaza merkezi ve köylerdeki cami ve mescitlerin sayısını belirttiği gibi bu kurumlara yapılan atama ve kurucuları hakkında da bilgiler vermiştir.)

_____,(2016), Hurûfât Kayıtlarına Göre Turgutlu Kasabasındaki Dini- Sosyal Yapılar İle Görevlileri (1690-1835) *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.14, Issue 3, Manisa, s.338-377. (Gökmen, Hurûfât defterlerini kullanarak Turgutlu Kasabası’nın 1691-1835 yılları arasındaki sosyal ve ekonomik

durumunu ortaya çıkartmaya çalışmıştır. Ayrıca bu kasabada yer alan kurumlarda ne tür görevlilerin bulunduğu ve bu görevlilerin nasıl atandıklarını da çalışmasında belirtmiştir.)

Memiş Ş.E. (2013), “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarında Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği”, *Vakıflar Dergisi* 39, Haziran 2013, s.115-142. (Memiş, 1690-1834 yılları arasını kapsayan konuyla alakalı 25 adet Hurûfât defteri kayıtlarından faydalanarak, vakıf, mahkeme ve esnaf teşkilatı ile şehir hayatında görev yapan kişilerin isimleri, göreve atanmaları ve ayrılış sebepleri gibi toplumsal tarih bakımından önem taşıyan kayıtları, 17. Ve 18. Yüzyıl Osmanlı toplumsal yapısı Kudüs kazası bağlamında değerlendirmiştir.)

_____, (2016), “Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi, *OTAM*, 39/Bahar, s.75-104. (Çalışmasında, Hurûfât veya Ruznâme defterlerinde yer alan, vakıf kurumları dışındaki atama kayıtlarını Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde incelemiştir.)

Muşmal H. vd., (2015), Hurûfât Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası’ndaki Tekke, Zaviye Ve Medreseler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 8, Sayı: 38, Haziran, s.396-405. (Çalışmasında, XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait Meğri ile alakalı Hurûfât defterlerinde 5 adet tekke-zâviye ve 1 adet medreseyi tespit ederek, bu kurumlara ait kayıtları değerlendirmiştir.)

Oruç, H. (2012), “ Saraybosna Vakıfları (16 Yüzyıl Sonları – 19. Yüzyıl İlk Yarısı)”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu 9-10-11 Mayıs*. (Çalışmasında, Saraybosna Vakıflarını ele alırken 16. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın ortalarını kapsayan Saraybosna’yla alakalı Hurûfât defterlerinden faydalanmıştır.)

Öntuğ, M. M., “Hurûfât Defterlerine Göre Uşak’taki Eğitim Müesseseleri (1702:1824)”, *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 3, 1999, s. 132-154. (Öntuğ çalışmasında, Uşakla ilgili Hurûfât defterlerini tarayarak bu kazadaki eğitim kurumlarını tanıtmıştır.)

Ülkü Y. (2016) , 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Müderrislerin Atanma Usulleri, ZfWT Vol. 8 No. 1, s. 395-419. (Çalışmasında, Osmanlı Devleti'nde medrese sisteminin merkezinde bulunan müderrislerin atanma usullerini Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri kaynakları bağlamında işlemiştir.)

Tezler

Arıcı, R. (2014), (Menteşe Sancağı'na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defterleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Arıcı, XVII. ve XIX. yüzyıllar arasını kapsayan Meğri (Fethiye) kazası ile alakalı Hurûfât defterlerini inceleyerek kazada tespit ettiği 66 cami, 22 mescid, 1 tekke, 4 zâviye, 1 medrese ve 3 vakfiyeyi tahlil ederek çalışmasında kullanmıştır.)

Akıncı H. (2007), Hurûfât Defterlerine Göre Kır-İli Kazası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Akıncı çalışmasında, Hurûfât defterlerinden faydalanarak Kır-İli kazası'nda yer alan köy ve kasabaların fiziki yapısını oluşturan tarihi eserleri, bunların temeli konumundaki tarihi vakıf sistemi ve çalışanlarını analiz etmiştir.)

Arvas N. (2011) Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750), *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.(Arvas, 1695-1750 yıllarında Bursa şehrinin sosyal kurumları ve bu kurumlarda çalışanların tespit edilmesi amacıyla Bursa'yla alakalı Hurûfât defterlerindeki 3000'den fazla kaydı inceleyerek detaylı bir indeks hazırlamıştır.)

Ceyhan, Ö. (2011), Hurûfât Defterleri Işığında Göcî-yi Kebîr Kazâsı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya. (Ceyhan tezinde, Göcî-yi Kebîr Kazâsı'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki sosyal, kültürel, eğitim öğretim ve ekonomik hayatını Hurûfât defterleri ışığında incelemiştir.)

Çınar Z. (2009), Hurûfât Defterlerine Göre Seferihisar-I Günyüzü Kazası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Çalışmasında, Seferihisar-ı Günyüzü kazası (Sivrihisar) ile alakalı Hurûfât defterlerini inceleyerek, burada tespit edilen, sosyal, kültürel ve

dini kurumlar hakkında bilgiler verdikten sonra, eğitim, ekonomik ve tarihi yönleriyle de kazayı betimlemiştir.)

Eser, M. (2011) Hurûfât Defterlerine Göre Ermenek, *SÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans tezi*, Konya. (Eser, günümüzde Karaman'a bağlı Ermenek kazası ile ilgili Hurûfât defterlerini tarayarak, Ermenek'in sosyal, kültürel ve dini kurumlarını inceleyerek, XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki tarihine bir nebze de olsa ışık tutmaya çalışmıştır.)

Karakaya D. (2011) "Hurûfât Defterleri Işığında Eski-i İl Kazası". *SÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya. (Karakaya, 1690-1825 yıllarına ait 530 numaralı Hurûfât defterinden başlayarak 1159 numaralı deftere kadar on dokuz ve yirmi dört varakta Konya-Eski-İl Kazasına ait kayıtları çalışmasında kullanmıştır. Bu kayıtlar ışığında yörenin vakıf eserleri, eğitimcileri ve bu kurumlarda görev alan görevliler tanıtılmaya çalışmıştır.)

Öge A. (2010), Hurûfât Defterlerinde Niğde Bor, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Öge, Niğde iline bağlı Bor ilçesiyle alakalı Hurûfât defterleri ışığında, kazanın sosyal, kültürel, eğitim, öğretim ve ekonomik hayatını betimlemeye çalışmıştır.)

Özdemir G. (2005), Hurûfât Defterleri Işığında Ilgın, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Özdemir, Ilgın kazasıyla ilgili Hurûfât defterlerini tarayarak bu kazadaki vakıf kurumları, bu kurumlarda görev alan kişilerin görev süreleri, aldıkları ücretleri ve vakıf şartlarına uyup uyulmadığını çalışmasında belirtmiştir.)

Parlak, M. (2009), Hurûfât Defterleri Işığında Seydişehir, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Parlak çalışmasında, Seydişehir ile alakalı Hurûfât defterlerini inceleyerek, burada tespit edilen vakıf kurumları ve bu kurumlarda o yıllarda çalışan görevliler hakkında bilgiler vermiştir.)

Şanlı A. (2010), Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası'ndaki Vakıfların İşleyişi Ve Yönetimi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale. (Şanlı, Ayıntâp kazasındaki vakıfların XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadarki dönemde işleyişini,

görevlilerin kimler olduğunu, ne tür tartışmaların yaşandığını tezinde ortaya koyarak, şehrin tarihine bir nebze de olsa katkı sağlamaya çalışmıştır.)

Temel E. (2008), Hurufât Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Temel, Aksarayla ilgili Hurûfât defterlerini tarayarak XVIII. ve XIX. yüzyılda Akasaray’da yer alan kurumları tanıtmıştır.)

Temel İ. (2008), Hurufât Defterleri’nde Karaman Ereğlisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

Yıldız P. (2010), Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya. (Yıldız tezinde, şehirleşmeye büyük bir önem veren Osmanlı Devleti’nin Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osmanlı arşivindeki belgelerden faydalanarak, aynı sistemi Maraş’ta da uyguladığını ortaya koymaya çalışmıştır.)

GİRİŞ

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan Hurûfât defterlerine Ruznamçe Defterleri de denmektedir. Kaza esasına göre belli bir sıraya tabi tutulan bu defterler, cami, mescit, zaviye, tekke, medrese, mahkeme gibi kurumlara görevli atanmasına veya değiştirilmesine ait kayıtları ve bu görevlilerin ne kadar ücret aldığını içermektedir. Elif harfinden Y harfine kadar alfabetik bir harf sırasına göre sıralandığı için ismine harfler manasına gelen hurûfât denmiştir. Dış kapağında hangi kazaları kapsadığını gösteren harfler yer almakta olduğu gibi iç kısmında da bu kazaların hangi sayfalarda bulunduğunu gösteren fihrist kısmı bulunmaktadır. Mesela Elif harfinde A ile başlayan kazalar yer almaktadır. Yine 1138 numaralı defterin kapağında “Ankara, Çankırı, Aydın ve Kilis Cedid, Numru 222, Sandık 10”¹ kaydından bu defterin hangi kazaları kapsadığını da tespit edebiliyoruz.

Hurûfât defterlerine ilk dikkat çeken Tuncer Baykara olmuştur. Ona göre bu defterlerde “XII. Hicri yüzyılın başlarında kayıtlar tutulmaya başlanmış ve 1255/1839 yılları sonlarına doğru”² bitmiştir. Gerçekten de bizim tespit etmiş olduğumuz 25 defterin en eski tarihlisi 1690 yılında başlayıp 1832 yılında sona ermektedir. Bu da Tuncer Baykara’nınki ile bir paralellik göstermektedir.

Kilis’le ilgili Hurûfât defterleri hakkında bilgi veren diğer bir şahıs ise Abdulkadir Dünder³ olmuştur. Dünder defter sayısını 23 olarak belirtmişse de defterlerin tamamını değil yalnızca kendisine lazım olan cüz’i bir kısmını çalışmasında kullanmıştır.

¹ Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarında Hurûfât ya da Askerî Rûznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği”, *Vakıflar Dergisi* 39, Haziran 2013, s.123.

² Tuncer Baykara (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler* (Anadolu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.4.

³ Abdulkadir Dünder, *Kilis’teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, KBY, Ankara 1999, s.4.

Yapmış olduğumuz çalışmada defterlerdeki kayıtların belli bir düzen içerisinde tutulduğunu gördük. Tek satırlık kayıtlar olduğu gibi bir kâğıdın 4/2 sini kapsayan vakıf kayıtlarına da rastlamaktayız. Kayıtlar belli bir şablon dâhilinde tutulmuştur. Bu şablonlarda; kazanın adı (nahiyeyse ismi), mahallenin ismi, kurumun adı, kuruma atanan görevlinin sıfatı, ismi, ne sebepten atandığı, atamanın kim aracılığıyla gerçekleştirildiği ve tarihi (ay ve yıl) şeklinde yer almaktadır. Bazı kayıtlarda ay ve yıl atama kaydının üzerinde yer almaktadır. Yine defterlerdeki kayıtlar gelişigüzel değil tarih sırasına göre yazılmışlardır.

Vakıfların her türlü görev tevcihâtının tutulduğu defterler olan Hurûfât defterleri, tarihsel olarak kendi içerisinde atik ve cedîd defterler olarak ikiye ayrılmaktadırlar. VGMA'da içerikleri bakımından Anadolu Hurûfât Defterleri ve Rumeli Hurûfât Defterleri olarak iki seri halinde toplam 209 adet Hurûfât defteri bulunmaktadır. Yasemin Beyazıt⁴ bu sayıyı 206 olarak verirken Şerife Eroğlu Memiş⁵ bu sayıyı 216 olarak belirtmektedir.

Anadolu Hurûfât Defterleri, VGMA Defter 530-569 numaralı defterler ile VGMA Defter 1055-1160 numaralı defterler olmak üzere toplamda 146 adet olup, iki seriden oluşmaktadır. Anadolu Hurûfât Defterleri tarih olarak H. 1101-1258 (M. 1689-1840) yılları arasında yer alan atama kayıtlarını içermekte olup bunlardan en erken tarihli VGMA Defter 1138'de yer alırken en geç tarihli kayıt ise VGMA Defter 564'te bulunmaktadır.⁶

⁴ Yasemin Bayezıt, “Hurûfât Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarında Yeri”, *History Studies*, Volume 5 Issue 1, Ocak 2013, s.39.

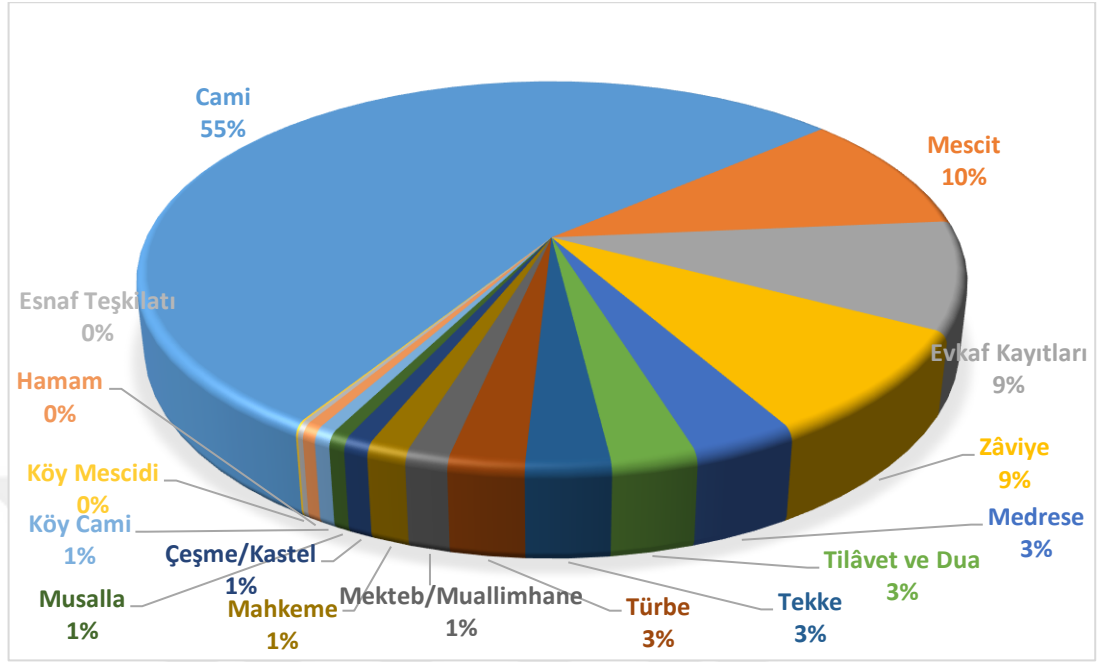
⁵ Memiş, a.g.e., s.123.

⁶ Hasan Demirtaş, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012, Sayı: 37, s.51.

Tablo 1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri

Sıra Nu.	VGMA Nu.	Kilis ile İlgili			Kayıtları Başlangıç Tarihi	Kayıtların Bitiş Tarihi
		Sayfa Aralığı	Sayfa Sayısı	Kayıt Sayısı		
1	1138-1 ... 1138-6	158-167	10	336	1690	1713
2	1140-1-1140-2	616-618	3	28	1696	1699
3	1116-1 ... 1116-8	129-142	14	415	1707	1721
4	1119-150-1-1119-150-2	312-314	3	62	1722	1723
5	1091-1-1091-2	202-204	3	49	1724	1725
6	1128-1-1128-2	207-208	2	40	1726	1727
7	1139-1-1139-2	265-267	3	51	1728	1730
8	1105-1 ... 1105-5	53-60	8	218	1741	1743
9	1104-1 ... 1104-4	76-81	6	137	1742	1753
10	1106-1 ... 1106-4	191-196	6	113	1754	1760
11	1101-1 ... 1101-3	40-43	4	84	1761	1762
12	1102-15-1102-2	19/52	2	16	1768	1770
13	1114-	87-88	2	19	1770	1772
14	1115-42-1115-43-2	121-123	3	47	1772	1774
15	1147-1 ... 1147-3	125-130	6	94	1772	1783
16	1216-	156	1	17	1774	1779
17	1113-1	561	1	17	1784	1784
18	558-56- ... 558-58	58-60	3	34	1789	1791
19	552-67-1-552-67-2	257-259	3	34	1795	1801
20	553-85-1 ... 553-85-3	232-235	4	49	1802	1807
21	554-113-1	264	1	9	1808	1812
22	555-93-1-555-93-2	379-381	3	36	1813	1820
23	556-184	188	1	6	1823	1827
24	557-74	158	1	7	1829	1832
25	1142-91	188	1	8		
Toplam			94	1926		

Grafik 1.1. Hurûfât Defterlerinde Tespit Ettiğimiz Vakıf Eserler Ve Kurumlar İstatistiği

BİRİNCİ BÖLÜM

KİLİS'İN COĞRAFYASI, TARİHİ VE KONUMU

1.1. Kilis'in Coğrafyası

Kilis, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı ve kuzeybatı İslahiye, kuzey ve kuzeydoğudan Gaziantep merkez ve doğudan Oğuzeli ilçeleriyle çevrili olup 243 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır.

Kilis şehri, batıdan 750 m. yükseltideki kalker yapılı tepelikler, Kuzeyden ise 950-1000 m. yükseltideki bazalt örtülü Resulosman ve Acar (Kefiz) dağlarıyla çevrili, sınırlarımız içerisindeki kısmı kabaca doğu-batı yönünde uzanan bir dikdörtgeni andıran Kilis Ovası'nın kuzeybatı kenarında, 650 m. yükseltide kurulmuş bir şehirdir.⁷

Şehrin kurulduğu alanı drene eden en önemli akarsu Tokmak deresidir. Dış drenajı olmayan ve sularını Kilis ovasının güney kesiminde tarım arazilerine boşaltan Tokmak Deresinin su toplama havzası yaklaşık 20 km²'dir. Bunun yanında Kilis şehrinin kuzeybatı kesiminde Afrin Çayı'nın küçük bir kolu da mevcuttur. Bu derenin Kilis şehri içindeki su toplama havzası 1 km² civarındadır.⁸

Kilis Ovası tektonik bir ovadır. Güney kısmının düşey atılımlı bir fayla çökmesi sonucu platodan aşındırılan malzemelerin bu kısımda birikmesiyle oluşmuştur. Yaklaşık 100-110 kilometrekarelik bir alana sahip olan ovanın denizden tahmini yüksekliği 600-650 metre civarındadır.

⁷ Ökkeş Kesici, *Kilis Yöresinin Coğrafyası*, Ankara 1994, s.1-102.

⁸ Mehmet Emin Sönmez, Ökkeş Kesici, "İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:17, Sayı: 18, Erzurum 2012, s.62.

Kilis'in iklimi genel karakteri itibariyle Akdeniz iklimi içerisinde bulunurken, konumu gereği Akdeniz kıyı bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesi arasında yer alır. Akdeniz iklim bölgesi, Akdeniz havzasının genel atmosfer dolaşımı içerisindeki yeri gereği yazları çoğunlukla tropikal; kışları ise kutupsal hava kütleleri gibi birbirinden farklı özellikler gösteren hava kütlelerinin etkisindedir.⁹

1.2. Kilis'in Tarihi Gelişimi

Kilis'in bulunduğu toprakların verimli olması yanı sıra önemli ticaret merkezlerinin yol güzergâhı üzerinde bulunması da tarihsel süreçte önemini korumasına sebep olmuştur. MÖ. 1525 yılına tarihlenen Telepinu metni, Hitit kralı I. Hattuşil'in Toros geçitleri ve Kilikya üzerinden gelerek Alalakh/Tell Açana'yı yakıp yıktığını ve Kargamış'a kadar olan bölgeyi Hitit hâkimiyeti altına soktuğunu, kral Muşşili'nin de Halpa/Halep'i aldığını belirtmektedir". Yine Halep ve yakın çevresi Büyük Hitit İmparatorluğu döneminde II. Tudhaliya (MÖ. 1490), II. Hattuşil (MÖ. 1420) ve I. Şuppiluliuma (MÖ. 1370) tarafından Hitit-Mitanni çekişmeleri sırasında Hitit İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Bölgemiz, Assur kralı I. Tiglatpileser'in MÖ. 1100 yılında Kargamış'ı almasıyla Assur krallığının egemenliği altına girmiştir.¹⁰

Selefkî Devleti'nin Romalılar tarafından yıkılmasından sonra (MÖ. 64) de Romalılar'ın eline geçen şehrin bu dönemdeki adı " Ciliza Sive Urmagiganti" olarak kayıtlarda geçmektedir. Uzun bir süre Romalılar'ın hâkimiyetinde bulunan Kilis Roma'nın ikiye ayrılmasıyla MS. 395 yılında Bizans'ın eline geçti. Bizans tarafından kendi hâkimiyetinde bulunan topraklar eyaletlere (thema) ayrılmıştı. Kilis Suriye teması içinde yer alıyordu. Bizans'ın idari altında bulunan bu topraklara İslamiyet'in kabulü ve yayılması ile birlikte İslami akınlar başladı. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Ebu Übeyde bin Cerrah komutasındaki İslam ordusu tarafından gerçekleştirilen (bazı kaynaklarda H. 15 bazı kaynaklarda ise (H. 17 – M. 636-638) seferlerle bu topraklar İslam'la müşerref oldu. Kilis ve çevresinin sugur avasım denilen

⁹ M. Cengiz Helvacıkara vd., *Belgelerle Kilis*, İstanbul, 2012, s.8-9.

¹⁰ Engin Özgen, "Gaziantep-Kilis Bölgesi Höyük Yüzev Araştırmaları: Oylum Höyük", 22. AST, 4. Cilt, 1986, s.239-248.

sınır bölgesinde yer almasından dolayı Hıristiyan ve Müslüman unsurlar arasında mücadele eksik olmuyor, bu topraklar sık sık el değiştiriyordu.

985 Temmuz'da Bardas Phokas tarafından Kilis ve çevresi Bizans egemenliğine geçti.¹¹ Hamdanoğulları ile Bizans arasında çatışmalara sahne olan bu topraklar 1097 yılında Haçlı seferleri sonucu Urfa Haçlı Kontluğu'nun idaresine geçtiyse de Artukoğlu Belek Gazi'nin 1124 yılında bu bölgeye düzenlediği seferler sonucunda tekrar Müslümanların hâkimiyeti altına girdi. 658 H. 1259 M. yılında Tatar ve Moğollar'ın istilasına uğrayan Azaz kasabası yakıp yıkılınca halkı Kilis'e kaçmış ve şehrin büyüüp gelişmesine önayak olmuşlardır.¹² Daha sonra bu toprakların idaresinin Memlûklular'ın eline geçtiğini görmekteyiz. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Han'ın Memluk Sultanı Kansu Gavri'yi Mercidabık Ovası'nda (24 Ağustos 1516) bozguna uğratmasıyla bu yerler Osmanlı idaresine tabi oluyordu. Uzun yıllar Osmanlı yönetiminde kalan bu topraklar, I. Dünya Savaşı'nın akabinde Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerine dayanılarak, İngilizler tarafından 6 Aralık 1918 yılında işgal ediliyordu. Bir yılı aşkın Kilis'i işgal eden İngilizler stratejileri gereği halka zulüm yapmamış ve onlarla iyi geçinmeye çalışmışlardır. İngilizler Fransızlar'la aralarında yapmış oldukları antlaşma gereği 29 Ekim 1919 yılında Kilis'i Fransızlara teslim etmişlerdir. İstilacı zihniyetiyle Kilis'e gelen Fransızlar şehirde bulunan Ermeniler'in de desteğiyle halka karşı acımasızca ve gaddarane davranmışlardır. Halk da buna tepki olarak silahlanmış ve Fransızlarla mücadeleye girişmiştir. İki yılı aşkın bir süre mücadelesini sürdüren halk, Ankara Hükümeti ile Fransız Hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) gereğince işgalden kurtulmuşlardır. 7 Aralık 1921 yılında Kilis'e giren Kuvayı Milliye birlikleri hükümet konağına şanlı bayrağımızı çekerek bu işgale son vermişlerdir. Fakat Ankara Antlaşmasıyla Kilis kendisine bağlı olan topraklarının 4/3 nü kaybediyor; 300'e yakın köy ve 7 nahiyesi Suriye tarafında kalıyordu. Ayrıca önemli bir ticaret ve ilim merkezi olan Halep gibi bir merkezle olan bağlantısını kaybetmesi sonucu çıkmaz bir sokak haline geliyordu. Bu nedenle de göç vermeye

¹¹ Ernst Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s.103.

¹² Kamil Gazzı, *Nehrü'z-zehab fi Tarihi Haleb*, Cilt:4, Beyrut, 1977, s.476.

başlayarak o eski canlılığını yitirerek küçülüyordu. 10 Haziran 1995 yılında il olan Kilis, ilin getirdiği avantajları kullanarak büyümeğe çalışmaktadır.

1.2.1. Kilis'in Tarih İçindeki Konumu

Kilis Anadolu'nun Suriye'ye açılan bir kapısı durumunda olduğundan dolayı yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Hatta bu bölgede yapılan yüzey araştırmalarında Alt Paleolitik'ten günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim merkezi olduğunu ortaya koyan buluntuların bulunması da bu fikrimizi teyit eder niteliktedir.

Fakat şehir hep aynı yerde kalmamıştır. Konumuna göre veya o günkü stratejik pozisyonuna göre yer değiştirmiştir. Oylum Höyük¹³ haricinde ilk yerleşim bölgesinin Kilis'in 3 km. batı güney batısında yer alan ve halkımız tarafından Han Önü olarak bilinen mevki olduğunu söyleyebiliriz. Şu an o bölgede yer alan Kuru Kastel'in kuzeyinden başlayıp Dikilitaş adıyla anılan tepeye kadar uzanan meyilli arazide birçok yapı taşlarına rastlamaktayız. Bölgenin tarıma açılması (bağ ve zeytin) ayrıca halkın buradaki yapı taşlarından bazılarını götürerek kendi inşaatlarında kullanması sonucu tarihi doku tamamen bozulmuştur. Bu bölgeye dikkati çeken ilk kişi Martin Hartmann olmuştur. İslam Ansiklopedisinin Kilis maddesinde Hartmann "Tarzime Han" denilen ve hala büyük yapı taşlarına rastlanan bu yerin eski Kilis olabileceğini söylemektedir.¹⁴

Bölgede Oylum Höyük ekibi¹⁵ tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Dikilitaş denilen tepenin etrafında kale kalıntılarına rastlanması ayrıca yine o bölgede hamam kalıntısının bulunması da bu fikri doğrular niteliktedir. Yine son zamanlarda bu bölgede yapılan kazılarda MS. 6. Yüzyıl Justinianus (erken Bizans) dönemine ait mozaikler bulunmuş ve bu mozaikler uzman ekipler tarafından sökülerek

¹³ " Kilis adına MÖ 3.bin Ebla belgelerinde de rastlanmaktadır. Ancak bu isim olasılıkla modern Kilis ile bağlantılı değildir. Belgelerde Ebla ile ilişkiler içerisinde olduğu anlaşılan ve Ki-li-zi olarak geçen yer adının, orta ve Geç Assur belgelerinde Ka-lizi ya da Ka-li-zi (-it) olarak geçen şehirle aynı yer olduğu düşünülmüştür. I. Tıglat Pileser dönemine ait bir Assur belgesinde ise kent, Erbil ile Dicle nehrinin batısındaki Kutmuhu ülkesi arasında listelenmiştir. Oylum Höyük'ün kuzeyindeki bölge için kullanılan modern İllizi/Ellezi adı üzerinden modern Kilis (Killis/Killizi) adı ile MÖ. 3. bindeki Ullis/İllis adı arasında fonetik açıdan bir ilişki kurmak mümkün görünmektedir. (Son yıllarda höyükte yapılan kazı çalışmalarında bulunan belgeler doğrultusunda Oylum Höyüğün eski adının Ullis olabileceği düşünülmektedir.), Atilla Engin vd., *armizzi Engin Özgen 'e Armağan*, Ankara 2014, s.139

¹⁴ Besim Darkot, "Kilis" *DİA.*, Cilt.6, MEB., İstanbul, 1977, s.806-808.

¹⁵ Engin Özgen vd., "Kilis İli 2003 Yılı Yüzey Araştırmaları" *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*", Cilt.2, Ankara, 2005, s.147-150.

Gaziantep müzesine götürülmüştür. Bu da bize bu bölgenin tarihinin çok daha eskilere dayandığını göstermektedir. Hatta Hititlere kadar dayanabileceğini tahmin etmekteyiz. Fakat yine de bu bölgede yapılacak bilimsel kazılar sonucunda bölgenin gerçek tarihinin ortaya çıkartılabileceğini söyleyebiliriz. Bu yerleşim yerinin Kürus ve Ravanda Kalesi ile bir bağlantısı olabileceğini tahmin etmekteyiz. Şehrin Halep'e giden yol güzergâhları üzerinde yer alması da bu fikrimizi kuvvetlendirmektedir.

Şehrin ikinci konum yeri ise K1epert'in haritasında göstermiş olduğu Killiz¹⁶ (Cılıza) şehrinin 2 km. güney doğusunda yer alan ve halk tarafından İlezi olarak bilinen mevkidir. K1epert bu mevkii "İlezi Baghtshes (İlezi Bahçeleri) olarak göstermekte, burasını eski şehir veya onun bir varoşu olarak belirtmektedir. Konyalı Kilis Tarihini yazarken bu bölgeyi gezmiş, burada hamam kalıntılarına rastladığını kitabında belirtmiştir.¹⁷ Yine bu bölgenin kuzeyinde yer alan Resul Osman Dağı'nın uç kısmında kale kalıntıları bulunmaktadır. Halkın savaş zamanlarında bu kaleye sığındığını tahmin ediyoruz. Yine bu bölgeye yakın olan Akpınar kaynağı yakınında bulunan Şeker Höyük ve Oylum Höyüğünde bu yer ile bağlantısı olduğunu tahmin etmekteyiz.

1.2.2. Oylum Höyük

Kilis İli, Merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan Oylum Höyük, 17 hektarı aşan büyüklüğü ve 30 m'den fazla yüksekliği ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük yerleşmelerinden biridir. Yerleşme, Orta Tunç Çağı (MÖ. 3000), Roma Devri ve Ortaçağ'da ise höyük dışında, höyüğün yaklaşık 300 m. güney ve güneybatısına kadar yayılmıştır. Yine höyüğün Hellenistik, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Eyyubi ve Osmanlı (MS. XVII. yüzyıla kadar) devirlerinde de yoğun yerleşime sahne olduğu görülmektedir. Höyük, Anadolu platosu ile Kuzey Suriye düzlüğünü birbirinden

¹⁶ Killiz (kesreteynle) [cillik] vezninde) Halep ile Antakiyye beyninde bir karye adıdır; halen Kilis tabir eyledikleri kasaba olacaktır. Azaz Nahiyesi'ndendir. Zahirin Azaz kadim olup Killiz kasabası sonradan hadis olmakla ahaliyi etraf ve eknaftan müctemi olduğu bais-i tesmiyedir. Ve arz-ı mezkûre bilad-ı Arabdandır. Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhit*, Çev. Mustafa Koç, 4.Cilt, İstanbul, 2013, s.2526.

¹⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve kitabeleri ile Kilis Tarihi*, İstanbul, 1968, s. 634.

ayırان Anti-toroslar'ın bir uzantısı olan Resul Osman dağının hemen güneyinde bereketli Kilis Ovası'na hâkim konumda yer alır.¹⁸

1.3. Kilis'in Yönetimi

Kilis Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra ilk önceleri sancak beyleri tarafından yönetilirken daha sonraları voyvodalar ve mütesellimler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Ara ara da derebeylerinin kendi keyfi idareleriyle de yönetildiği dönemler olmuştur.

1836-37 yıllarında ise Kilis yönetiminde müftünün başkanlığında toplanan 10 kişilik bir idare meclisi bulunmaktaydı. Değerlendirme fırsatı bulduğumuz, bu yıllara ait kararların yazılı olduğu el yazısı, 650 sayfadan oluşan defterin 550 sayfası tarafımızdan incelenmiştir. Bu defterden öğrendiğimize göre Kilis o yıllarda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın askerleri tarafından işgal edilmişti. Kavalalı'nın Kilis'te o yıllarda biri piyade biri süvari olmak üzere iki alayı bulunmaktaydı. Bunların komutanı ise Rüstem Bey idi. Kilis'e ait tüm davalar ve kararlar (şer'i ve idari) bu mecliste görüşülüyordu. Görüşülen konular hakkında herkes sırasıyla kendi fikirlerini söylüyor ve sözlerinin sonunu; "Yine rey erbâb-ı meclis hazeratınıdır." diyerek bitiriyordu. Böyle bir meclisin oluşturulması olağanüstü bir durum neticesinde olduğu gibi, Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketinin bir sonucu olmasını da göz ardı etmemek gerekir.

1.3.1. Kilis'in İdari Yönetimi

1526'da Halep Sancağı'nın bir nahiyesi ve kaza merkezi olan A'zaz ve Kilis, 1527 yılında Şam Beylerbeyliği'ne tâbi müstakil bir sancak yapılmıştır ki, Ekrâd tâifelerini de ihtiva ettiği için, arşiv vesikalarında bu sancağın adı Ekrâd Sancağı olarak da zikredilmektedir.

İzzeddin Bey'e tâbi olup Kilis ve A'zaz bölgesinde yaşayan Ekrâd tâifeleri, sahip oldukları çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla, önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu.

¹⁸ Atilla Engin, a.g.e., s.29.

1545 yılına gelindiğinde, Pirî Paşa yönetimindeki, Şam Beylerbeyliği'nin 13 sancaktan meydana geldiği ve bu zamanda beylerbeyliğin idari taksimatında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir

Halep Beylerbeyliği, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında 1549 yılında kurulmuştur. Bu beylerbeyliğin öncelikli kuruluş amacı ise Arap aşiretlerinin sebep olduğu huzursuzluğun önlenmesi ve bölgedeki istikrarın korunmasıdır.

Halep Beylerbeyliği'nin kurulmasından sonra, bundan önce Şam Beylerbeyliği'ne bağlı olan Halep, Hama, Humus, Azâz ve Kilis, Adana, Tarsus, Üzeyr ve Birecik sancakları Halep Beylerbeyliği'ne dâhil edilmiştir.¹⁹

Halep Eyaleti, Arab vilayeti ve Şam Beylerbeyliği'nin idari yapılanmasına bağlı olarak idari statüsünü 17. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonra oturtabilmiştir. 17. Yüzyılın sonları ve 18. Yüzyılın ilk yarısında 5 sancaktan müteşekkil olup, paşa sancağı Halep'tir. 18. yüzyılda eyalete bağlı sancaklar şunlardır. 1690-1730 (Paşa sancağı (Halep) Ma'arra, Balis, Uzeyr, Kilis. 1756-1791 (Paşa Sancağı (Halep) Balis, Uzeyr, Cebeliyye, Kilis ve A'zaz, Matah.²⁰ 20. Yüzyıl başlarına kadar Halep'e bağlı bir kaza olarak idare edilen Kilis, bu yüzyıl başlarında Gaziantep'e bağlanmıştır.

1.4. Voyvodalar

Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri için kullanılan ünvan. Slavca "asker" anlamındaki voy ile (voyska) "sürmek" anlamındaki vodadan (vodity) meydana gelmekte olup "asker sürücü" demektir. Buradan hareketle kelime "bir memleketin başkumandanı ve idarecisi" mânasını kazanmıştır.²¹

Bildiğimiz kadarı ile başlangıçta "has" denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye "voyvoda" deniliyordu. Daha sonraları "serbest timarlar'ın," vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvoda gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz.

¹⁹ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdari Taksimatı, *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*", Elazığ, 11-13 Ekim 2012, s.137-138.

²⁰ Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdari Taksimatı, *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*", Elazığ 11-13 Ekim 2012, s.282-283.

²¹ Mihai Maxim, "Voyvoda", *DIA*, Cilt.43, İstanbul, 2013, s. 127.

Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarları, idiler. Kent veya kasabanın güvenliğini sağlamak, istendiğinde asker toplayıp sefere katılmakla yükümlü idiler. Kısacası sancakta mütesellimin yaptığı hizmetleri, kendilerine verilen geliri yüksek sınırları dar bölgede voyvodalar yerine getirmekte idiler. Diğer yöneticiler gibi voyvodaların da halkla ilişkileri iyi değildi. Vergi toplama, asker yazma ve benzeri işlerden ötürü halkla sık sık karşı karşıya gelen voyvodalar olaylara neden olmakta idiler. Kendileri, çocukları ve yakınları için zorla para alanları olduğu gibi devlet hazinesine ödemeleri gereken vergi ve diğer gelirleri zimmetlerine geçirenleri de çoktu.²²

Kilis’le ilgili Hurûfât defterlerinde üç voyvoda ismi geçmektedir. Biz 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinde de bir voyvoda ismi saptayarak bu sayıyı 4’e çıkarttık.

Hurûfât defterlerindeki kayıtlarda voyvodaların vakf etmiş oldukları çeşme, dükkân, değirmen mahsulü ve atama ile ilgili kayıtlara da rastlamaktayız. Örnek olarak:

1. Kilis’de voyvodası Hasan Ağa’nın Hazreti Şurahbil merkadi mâverasında vakf ettiği çeşme ve dört bab dükkânın bir akçe ile mütevellisi Seyyid Mehmed ferağından Süleyman’a ‘inâyet. 1118/1706.
2. Kilis’de Voyvoda Ahmed Ağa²³ değirmeni mahsulünden almak üzere üç akçe ile musalla hatibi es-Seyyid Mehmed ferağından diğer Mehmed’e bâ berat tevcih. 1123/1711.
3. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Çalikoğlu El-hâc Ali Camii’nde dört akçe ile kayyum olan Mehmed üzerinden Hasan almağla ref’inden mezbûr Mehmed’e Kilis voyvodası Mehmed arzıyla ibkâ inâyet. Şevval/Nisan. Sene. 1141/1728.

²² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kent’lerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1987, s.29-30.

²³ Kilis voyvodası Ahmed Ağa’nın değirmen haricinde bir de musalla yaptırdığını kayıtlarda görmekteyiz. “Kilis’de sâbık voyvoda Ahmed Ağa binâ eylediği musallanın yevmi bir akçe ile vaiz ve nâsihi olan Şeyh El-Hâc Mehmed fevt olub mahlûlünden eş-Şeyh İsmail zide ‘ilmehuya Şeyhü’l-islam Mevlana Dürri-zâde Mustafa Efendi Hazretlerinin işaret-i aliyeleri mücebince bâ arzuhal tevcih buyruldu. 1176/1762.” (1101-1/ 19 (40):9)

Tablo 2.1. 8 Numaralı Halep Ahkâm Defteri Ve Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Kilis voyvodaları

Sıra Nu.	Hurûfât Defterindeki				8 Numaralı Halep Ahkâm Defteri	Voyvoda'nın Adı	Görev Yaptığı Tarih
	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.			
1	1138-4		164	23		Hasan Ağa	1118 H. (1706 M.)
2	1116-2	63b	131	5		Ahmed Ağa	1123 H. (1711 M.)
3	1139-2	128	266	5		Mehmed Ağa	1141/1728
4	8 Nolu	5-6-B13			Halep Ahkâm Defteri	Fazlı ²⁴	1227 H. (1812 M.)

1.4.1. Kilis Beyleri

Kilis’e tayin edilen hükümet reisleri Halep Eyaleti tarafından tayin edilerek gönderilirler idi. Bunların yanında kendi güç ve kuvvetleriyle hükümet reisliğini elinde tutan derebeyleri de vardı. Önceleri voyvoda, sonraları mütesellim²⁵ adıyla kaza idaresini kendilerinin idaresine alarak halkı yönetmişlerdir. İçlerinde halka zulüm edenler olduğu gibi iyi bir şekilde yönetenlerde mevcuttu. Bu zatlardan tespit edebildiğimiz şahıslar şunlardır:

1.4.2. İzzettin Bey

Kilis yönetiminin başında ilk olarak Şeyh İzzettin Bey’i görmekteyiz. Şeyh İzzeddin Bey bu göreve 1527’de getirilmiş ve sancağın ilk tahrir defteri olan 1536

²⁴ 8 numaralı Halep Ahkâm Defterinin “s.6-B-13” sırasında kayıtlı “Kilis Voyvodası (1127 H.-1812 M.) Kel Fazlı’nın idam edileceği ve bu idamın durdurularak affedilmesi hakkındaki hükmü şeriften” anladığımızı göre 1812 yılında Kel Fazlı’nın Kilis voyvodası olduğunu tespit etmekteyiz. Daha geniş bilgi için bkz., Demet Karasu, a.g.e., s.26-27.

²⁵ Sözlükte “teslim edilen şeyi alan, kabul eden” anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılar’da çeşitli idarî görevliler için kullanılmıştır. Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eder. Bazen bunlara voyvoda da denmiştir. 1839’da Tanzimat Fermanı ile devlette yeni bir düzenlemeye gidilirken mütesellimlik kurumu da ele alındı. Düzeltilmesi mümkün görülmediğinden kaldırılarak yerine sancakların yalnızca mali işleriyle uğraşmak ve eyalet defterdarlarına yardımcı olmak üzere muhassıllıklar teşkil edildi. Yücel Özkaya, “Mütesellim” *DİA*, Cilt. 32, İstanbul, 2006, s. 203-204

tarıhli tapu tahrir defterinde Kilis Őehrine ait gelirlerinden bir b6l6m6 ve konar-g6çerlerin bir kısım vergileri sancak beyi geliri olarak Şeyh İzzeddin'e bağlanmıştır.

İzzettin Bey'den sonra Kilis ve Ekrâd Sancağının y6netimi Adıyaman Beylerine geçti ve bir m6ddet b6yle s6rd6. Ruus defteri kayıtlarından 1550-51 tarihli defterlere g6re Kilis 953 H.'de (1546) eski Duhak Beyi Budak Bey'e verilmiştir. Akabinde de sancak beyliği Canbulat²⁶ Bey'e geçmiştir.²⁷

1.4.3. Canbulat Bey

2 Aralık 1548'de Kilis Sancakbeyliğine ocaklık yoluyla tayin edilen 26 yıl bu g6revde kalan Canbulat Bey, bir yandan b6lge g6venliği, teftiŐler, eŐkıya takibi ve hazine nakli gibi g6revleri 6stlenirken, 6te yandan Cezayir (Ulyanoğlu) ile Kıbrıs seferlerine katılmış ve 6zellikle Mağusa kalesinin fethinde b6y6k yararlık g6stermiŐtir. 1574 Ekiminde emekliye ayrılmasıyla yerine, tespit edebildiğimiz 10 oğlundan biri olan Cafer Bey tayin edilmiştir.²⁸

Canbulat Bey idaresi zamanında eŐkıyalıđa izin vermeyerek Kilis'te asayişi sağlamış. Ayrıca Şehrin imarına b6y6k 6nem vererek cami, hamam (2), bedesten (160 d6kkân), han, pazaryeri ve bir6ok hayır eserleri yaptırarak Kilis'i kasaba stat6s6nden kurtararak ŐehirleŐmesine imkân tanımıŐtır.

Canbulat Bey'in vefatının akabinde (1575-1582) yerine Cafer bey geçmiş. Vefat ettiği 1579 yılına kadar Kilis sancak beyliği g6revinde kalmıştır. Cafer Bey'in vefatı 6zerine sancağın başına 2 Şubat 1579 tarihinde Habib Bey geçmiştir. Habib Bey kardeŐi H6seyin Beyin sancak beyliğini ele geçirme faaliyetleri karşısında bu g6revde fazla kalamamıŐ, 8 Haziran 1582 yılında sancağın başına H6seyin Bey getirilmiŐtir. H6seyin Bey Kilis'te iyi bir y6netim ortaya koymuŐtur.²⁹

²⁶ Hur6fât kayıtlarında bu kelime Canpolat Şeklinde de yazılmıştır.

²⁷ Metin Akis, XVI. Y6zyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, *Ankara 6niversitesi Sosyal Bilimler Enstit6s6 Tarih (Yeni6ađ) Ana Bilim Dalı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.7.

²⁸ Őenol 6elik, " XVI. Y6zyılda Hanedan Kurucusu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulat Bey", *T6rk K6lt6r6 İncelemeleri Dergisi*, 7, İstanbul, 2002, s.1.

²⁹ 6elik, a.g.e.,s.32.

Bu kısımdaki yazılar Kadri Timurtaş'ın Kilis Tarihi'nden özetlenerek alınmıştır.³⁰

1.4.5. Âşıklı Ali Ağa

1723-1725 yılları arasında Kilis'in yönetiminin başına bulunmuştur. Ancak halk kendisinin cahil ve iyi bir idare ortaya koyamaması nedeniyle isyan etmiştir. İsyanı bastırmak için Halep'ten Hekimbaşıoğlu gelerek asayişi yeniden tesis etmiştir.

1.4.6. Battal Ağa

1740 tarihinde bir yıl kadar hükümet başkanlığında bulunmuştur. Yönetimde beceriksiz ve liyakatsiz olduğundan dolayı iyi bir idare ortaya koyamamıştır.

1.4.7. Sarı Abdurrahman Paşa

1747 yılından sonra Kilis ve Azaz bir sancak olarak belirtilmiş ve ikisine sancak beyi olarak atanmıştır. 1751 yılında Kilis ve Azaz sancakbeyi olarak iki yıl yönetimde bulunmuştur. İdaresinde halka karşı zalimce davranmış ve halk yönetiminden hoşnut olmamıştır. Kilis'te birkaç tane vakfi vardır.

1.4.8. Halil ve Osman Paşa

1772 yılında Şam'dan kaçan Halil ve Osman Paşalar 12.500 askeri ile Kilis'i işgal etmeye çalışmışsa da halkın karşı koyması neticesinde başarılı olamamışlardır. Birinci mağlubiyetten bir süre sonra Halil Paşa 17.000 kişilik kuvvetiyle (Şaban ayı başları) İlezi bölgesi gelmiş ve karargâh kurmuştur. Amacı Kilis yönetimini ele geçirmektir. Halk da buna karşılı olarak "Karataş" tepesinde savunma mevzii oluşturmuşlar, akabinde yapılan saldırıları da püskürtmeyi başarmışlardır. Kısa bir süre sonra Halil Paşa üçüncü bir sefer olarak (Zilhicce-19) Oylum Höyüğü bölgesinden şehre askerleriyle taarruzda bulunmuşsa da yine bir başarı elde edememiştir. Bu olaylar neticesinde 1772-1773 yılları arasında Kilis başsız kalmıştır. 1774 yılında ise Halil Paşa Kilis idaresini ele geçirmeyi başarmışsa da bir yıllık idaresi döneminde bölgede karışıklıklar devam etmiştir.

³⁰ Kadri Timurtaş, *Kilis Tarihi*, İstanbul, 1932, s.63-85.

1.4.9. Kürt Mehmet Ağa

1779 yılında 5-6 ay kadar Kilis mütesellimliği görevinde bulunmuştur. İyi bir yönetim icra edemediğinden dolayı asayişini sağlayamamış, düzeni sağlamak için o sırada Halep Beylerbeyi olan Abdi Paşa'dan yardım istemiştir. Abdi Paşa askerleriyle gelerek Kilis'i yağma etmekle kalmamış halktan ceza olarak da bin kese akçe toplamıştır. Bu olaylara Mehmed Ağa'nın sebep olduğunu öğrenen halkın padişaha şikâyeti üzerine yerine Karamollaoğlu mütesellim olmuştur.

1.4.10. Daltabanoğlu Mehmet Paşa

Hassa kazasının Tiyek köyünden Kilis'e göç eden Mehmet Ali Paşa³¹ kuvvetli, atıcı, binici ve cesur olması dolayısıyla kısa zamanda büyük bir nüfuz sağlamış. 1782 yılında hükümet başkanlığına geçmiş. Göstermiş olduğu iyi yönetim dolayısıyla da 1783 yılında paşalığa yükseltilmiş. Fakat 7 yıllık idaresinde halka karşı acımasız ve gaddar davranmıştır. Kilis ve Azaz bölgesindeki yönetimini bir derebeylik şekline dönüştürmüştür. 1794 yılında Ayıntâp şehrinin yöneticisi konumunda olan Nuri Mehmed Paşa ile yöneticiler arasında anlaşmazlıklar çıkmış olmasından halk iki gruba bölünmüş. Yeniçeriler Nuri Mehmet Paşa'dan kurtulmak için Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemişlerdir. Zaten uzun bir süreden beri Ayıntâptaki yönetimi ele geçirmek için fırsat kollayan Mehmed Ali Paşa bu fırsatı kaçırmayarak şehre askerleriyle birlikte gelerek idareyi ele geçirmiştir. Yönetimi sırasında adamı Kör Bilal vasıtasıyla halka karşı uygulamış olduğu acımasız icraatlarından dolayı halk isyan ederek 1797 yılında onu öldürmüşlerdir. 1797 tarihinde Kilis mütesellimliğine oğlu Mahmut Paşa geçerek iki yıl kadar bu görevi yürütmüştür.

1.4.11. Ömmonun oğlu Ömer Ağa

1808 yılında Kilis mütesellimliğinde bir yıl kadar bulunmuş. O sırada daha önce bu görevi yapan İsmail Ağa adındaki bir şahıs tekrar eski görevini elde etmek

³¹ Mehmet Ali Paşa Kilis'te Şeyhler Mahallesinde yer alan Toğlu Hamamını 1200/1785 yılında yaptırdığı gibi buna ilave olarak bir cami ve bir han inşa ettirmiştir. Cami günümüze ulaşamamış han ise şu an harap ve yıkık durumdadır. Bkz., Sıdıka, Bebekoğlu-Mehmet, Tektuna, *Kilis Kültür Envanteri Kentsel Mimari Kırsal Mimari Yazıt Eserleri*, Ankara, 2008, s. 117.

istemiştir. Bu nedenle Kilis'e saldırarak etrafa birçok zararlar verdimiş. Sonunda muvaffak olarak Kilis mütesellimliğini eline geçirmiştir.

1.4.12. Fazlı Ağa (Kel Fazlı Ağa)

1810 yılında Kilis mütesellimi olan Fazlı Ağa'nın zamanı idaresinde halka karşı şiddet ve dayatma uygulamasından dolayı şehir halkı hoşnut olmamış. Halk Halep Valisi Hamud Paşaya kendisini şikâyet etmişler. Asayişini sağlamak için Kilis'e gelen Hamud Paşa, Fazlı Ağayla³² iş birliği yapmış. Paşaya karşı olanlara karşı sindirme hareketi uygulamışsa da kısa bir süre sonra halk bu işbirliğini öğrenmiş. Bunun sonucu da kendisine karşı tavır alarak yönetimden ayrılmak zorunda bırakılmışlardır.

1.4.13. Zeynel Bey

1834 yılında iki yıl Kilis mütesellimliğinde bulunmuştur. Zamanı idaresinde iyi bir yönetim ortaya koyamamıştır. O yıllarda Kilis'in Mısır askerleri tarafından işgal edildiği yıllardır. Birçok yolsuzluklar yapmış, idaredeki gevşekliği ve esnaflara karşı takındığı olumsuz davranışlar nedeniyle halk tarafından idare meclisine şikâyet edilmiştir. İşgal askerlerinin halk üzerindeki baskıları yüzünden ekinciler ve köylüler tarlalarını bırakıp kaçmışlardır. Bunun üzerine Mısırdan kendisine ve idarecilere yazı gelmiş bu durumun düzeltilmesi yoksa çok şiddetli cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir.

1.4.14. Topaloğlu Mustafa Ağa

1800 tarihinde Kilis mütesellimliğinde bulunan Mustafa Ağa dönemi de tam bir derebeylik yönetimi idi. Halka birçok zulümler uygulamış onları haraca bağlamıştır. Halka karşı gösterdiği zalimce tutum sonucunda halk galeyana gelerek onu yakalamış ve öldürmüştür.

³² "8 numaralı Halep Ahkâm Defterinin s.6-B-13'te" yer alan ve padişah tarafından Halep Valisi Celaleddin Paşaya gönderilen hükmü şerifte:"----- Halep eyâleti dâhilinde kâ'in Kilis ve Azaz hassı voyvodalığı 1227 senesine mahsuben Fazlı'ya der'uhde olunmuş -----" kaydından hareketle 1812 yılında Kel Fazlı'nın Kilis voyvodası olduğunu görmekteyiz. Bkz, Demet Karasu, 1839-1850 Tarihli ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi ", 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kilis, 2011, s.26-27.

1.4.15. Hacı Ömerin oğlu Veli Ağa

Rişvan aşiretine mensub olan Hacı Ömer Ağa 1742 tarihlerinde güçlenerek derebeyi olarak bölgenin hâkimi oldu. Bu durumu devlet tarafından da desteklendi. Hacı Mehmed Ağa 1000 atlı ile Bağdat seferine de katılmış ve yararlık göstermiştir. Kendi hükmü altındaki bölgede iyi bir yönetim icra etmiştir. Vefat edince yerine oğlu Veli Ağa³³ geçmiştir. Genç ve atılgan bir kişi olduğundan dolayı az zamanda bölgesinde bir güç sahibi oldu. Hükümete karşı uygunsuz tavırlar sergileyince devlet tarafından üzerine kuvvetler gönderildi. Kendisi bulunduğu bölgeden firar etmek zorunda kaldı. O yıllarda Kilis İbrahim Paşa tarafından da işgal altındaydı. Kilis işgalden kurtulduktan sonra affedilerek 1839 tarihinde devlet tarafından görevlendirilerek İslâh Sincar dağına, akabinde de Şam hadisesini bastırmak için Şam'a gönderilmiştir. Her iki vazifeyi başarıyla yerine getirmesinden dolayı kendisine hayatta olduğu sürece Kilis mütesellimliği verilmiştir. On yıldan fazla devam eden yönetiminde halka karşı iyi davrandığından dolayı halk üzerinde güzel bir izlenim bırakmıştır. 1852 yılında vefat etmiştir.

1.4.16. Hacı Ömeroğlu Halil Ağa

Babasının vefatı üzerine Kilis'in idaresine geçti. Güçlü, kuvvetli bir kişi olduğundan etrafına birçok insanlar topladı ve Kilis'te derebeylik oluşturdu. 1853 tarihinde devlet tarafından kaymakamlık müessesesi oluşturulmuştu. Kilis'e Habib Paşa atandı. Fakat Habib Paşa Halil Ağa'nın nüfuzu karşısında bir şey yapamıyordu. Aralarındaki anlaşmazlık çatışmaya döndü. Halil Ağa isyan etti. Devlet tarafından gönderilen askerler karşısında tutunamadı. Halep valisi Süreyya Paşa tarafından yakalattırılarak Edirne'ye gönderildi. Oradan kaçarak kendi bölgesine geldi. Yeniden derebeylik yapmaya çalışınca bu seferde Halep valisi Derviş Paşa tarafından yakalattırılarak Kozan'a sürüldü. 1865 yılında vefat etti.

Halil Ağanın vefatından sonra Kilis'te derebeylik bitmiş. Kilis kaymakamlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Devletin asayiş meselesine önem vermesi

³³ Veli Ağanın Ketenciler Mahallesinde 1260/1844 yılında yaptırdığı çeşme (Dereçli) günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca aynı zat Tilhabeş Köyündeki cami avlusunda yer alan (1261/1845) çeşmeyi de yaptırmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Konyalı,a.g.e., s.681.

nedeniyle de bundan sonra bölgede huzur sağlanmıştır. Bu kaymakamlar içerisinde çok iyi kendini yetiştirmiş kişiler olduğu gibi kötü izlenimler bırakanlar da olmuştur. Döneminde iyi bir yönetim uygulayan kaymakam Sabri Bey (1882) halk tarafından sevilmiş ve takdir edilmiştir. Şehrin imarına büyük bir önem vermiş, şehrin güney tarafına da küçük bir cami³⁴ inşa ettirmiştir.

³⁴ Kavvaf (Haffaf) Kasteli'nin batısında yer alan bu yapı günümüzde ev olarak kullanılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KİLİS'LE İLGİLİ HURÛFÂT DEFTERLERİNDE MEKÂNLAR, KURUMLAR

2.1. Mahalleler

Şehrin en önemli kısmını mahalleler oluşturmaktaydı. Genellikle bir cami veya mescit etrafında gelişip büyüyen mahalleler şehrin ana omurgasını teşkil etmekteydi. Kilis'in Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmasından (24 Ağustos 1516) sonra yapılan ilk tahrirde (İlyazıcı 1519) Kilis'in mahalle sayısı 6 olarak (Kana, Kibeliye, Çukur Kastel³⁵, Hacı Gökçe diğer ismi Meşhedler, Kızılca, Sibât) kaydedilmiştir. 1284/1770 yılına ait Devlet Salnamesinde ise bu sayı 32 iken, 1326/1908 yılına ait Halep Salnamesi'nde bu sayının 33'e yükseldiğini görmekteyiz. Hurûfât defterlerinde merkezde 19, nahiyelerde 5 olmak üzere 24 mahalle ismini tespit etmiş bulunmaktayız. Bu mahallere ait hurûfât kayıtları:

1. Kilis'de Ulu Camii Mahallesi'nde 'Abdulcelil Mescidi'nde imâm ve Canpoladoğlu Tekyesi'nde cüzhân Şeyh Yasinoğlu Mehmed fevt yerine Seyyid Mehmed 'inâyet buyruldu. Sene. 1102/1690. Şevvâl/Haziran.
2. Meşhedlik Mahallesi'nde Şeyh Gökce Camii Şerifi'nde dört akçe ile hatib Süleyman pirû fâni olub rüfekası misüllü Mehmed'e fariğ olub kadısı Hüseyin arzıyla. Sene. 1102/1690. Şevvâl/Haziran.
3. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde El-hâc Yusuf Mescidi'nde nâzır lazım olmakla Şeyh Mustafa'ya nim akçe 'inâyet. 1115/1703.

³⁵ Konyalı kitabında (s.158) bu mahalleyi "Çukur fasıl" olarak belirtmişse de doğrusu "Çukur Kastel" 'dir. Bkz, Akis, a.g.e., s.184.

4. Kıbele Mahallesi'nde Şeyh Süveydân Camii'nde üç akçe ile mütevellisi Ebubekir tecdid ricasına berat-ı mûcebince buyruldu. Rebiü'l-evvel/Kasım Sene. 1103/1691.
5. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Bayraklıoğlu Camii'nde bir akçe ile ferrâş Hasan fevt yerine Hüseyin mahaldır deyü 'inâyet buyruldu. Sene. 1112/1700. Receb
6. Kilis'de ----- aşiretinin (?) Koçorlu Mahallesi'nde imâm olan Ebubekir fevt yerine Selim Halife mahaldır deyü inâyet. Sene. 1112/1700. Zi'l-kade/Nisan.
7. Kilis mahallâtından Kettân Mahallesi'nde vaki' Kettân Camii Şerifi'nde iki akçe ile müezzin 'Abdulkerim fevtinden Şeyh Mehmed'e 'inâyet buyruldu. 1138/1725.
8. Kilis'de Ketânci Mahallesi Mescidi'nde bir akçe ile müezzin Ali fevt yerine Mehmed mahaldır deyü 'inâyet buyruldu. Sene. 1112/1700. Recebi'l-ferd/Aralık.
9. M. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi'nde vaki 'Şeyh Süleyman Camiinin evkafının nazırı olan Şeyh Şaban berat-ı mûcebince tecdid buyruldu. Zil-kade/Mart. Sene. 1113/1701.
10. M. Kilis'de Akcurun Mahallesi'nde Şeyh Davud Camii'nde yevmi iki akçe ile Mehmed mahlûlünden mütevellisi olan Şeyh Mustafa'nın berat-ı 'atik mûcebince tecdid-i 'inâyet buyruldu. 1174/1760.
11. Kilis'de Kızılca Okçular Mahallesi'nde Karlı Mescidi'nde imâm lazım olmakla nim akçe ile 'Abdullah'a 'inâyet. 1118/1706.
12. Kilis'de Kızılca Dedeler Mahallesi'nde Hâc-ı Velî Mescidi'nin mütevellisi olmamağla Hüseyin Ahmed'e 'inâyet. 1125/1713.
13. Kilis'de Kütah Mahallesi'nde Kütâhoğlu Camii'nde iki akçe ile müezzin Şaban fevtinden İbrahim'e inâyet. 1140/1727.
14. Kilis'de Kütahoğlu Mahallesi'nde Hacı Dervişoğlu Mescidi'nde iki akçe ile müezzin imâm Mehmed terk-i hizmet olmakla ref'inden Hacı Mehmed'e nâibi Ahmed arzıyla tevcih. 1133/1720.
15. M. Kilis'de Külek Mahallesi'nde Hasan Bey Camii'nde bir akçe ile hatib Ahmed mutasarrıfiken Bahadırlı Ali almakla bâ berat ibkâ. 1134/1721.
16. Kilis'de Arık (Irk) (?) Mahallesi'nde Şatır Mescidi'nin tevliyeti mahlûl olmakla bir akçe ile Ahmed'e 'inâyet. 1134/1721.

17. Kilis'de Şûyara (Şubara) Mahallesi'nde Camii Kebirde yevm-i üç akçe duagûy vazifesine mutasarrıf Hacı Mehmed fevt Hacı 'Abdurrahman'a 'inâyet.1154/1741.
18. Kilis'de Bölük Mahallede Kara Molla İsmail Camii'nin yevmi nim akçe mütevellisi olan Mustafa fevt mahlûlünden Mehmed'e fevti vaki' ise 'inâyet buyruldu. 1183/1769.
19. Kilis Kazası'nda Temircuyan Mahallesi'nde Seyyid Mustafa bâ izn-i hümayun müceddeden binâsı caminde imâm ve hatib lazım olmakla banii mezbûrun oğlu Seyyid Ebubekir bin Seyyid Mustafa'ya imâmet ve hitabet mezkûre ber vech-i hasbi tevcih ve 'inâyet buyruldu. Yevm 29. Cemâziye'l-âhir/Mart. Sene. 1235/1819.
20. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Şeyh Hamis Mahallesi'nde Ali Ağa Mescidi'nde yevmi bir akçe ile imâm Şeyh Nevfel fevtinden oğlu Şeyh Seyyid Halil'e 'inâyet. 1117/1705.
21. Kilis'de A'zâz Kasabası'nda Bîder Mahallesi'nde Şeyh Abdullah Mescidi'nin iki akçe ile imâmı 'Abdulkadir fevt Şeyh Ahmed'e 'inâyet buyruldu.1165/1751.
22. Tecdid. Kilis'de A'zâzda Bebekle Mahallesi'nin camii'nde iki akçe ile imâm Şeyh Ahmed'e 'inâyet. 1130/1717.
23. Kilis'de A'zâzda Meşarika Mahallesi'nde Hüseyin Ağa Camii'nde dört akçe ile imâm Şeyh Mehmed ferağından oğlu Şeyh Hasan'a kadısı Ahmed arzıyla tevcih. Şehr-i Receb/Nisan. Sene. 1133/1720.
24. Kilis'de Münbiç Nâhiyesi'nin İlbeyli 'Aşireti'nin Hacı Fakihli Mahallesi'nde imâm lazım olmakla Hüseyin müezzine inâyet. Şehr-i Safer/Şubat. Sene. 1126/1714.

Tablo 2.2. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Mahalleler

Sıra Nu.	Hurûfât Defterindeki				Mahallenin Adı
	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	
1	1138-1	93	158	5	Ulu Camii
2	1138-1	93	158	6	Meşhedlik
3	1138-2		160	13	Sibât
4	1138-1	93	158	17	Kıbele
5	1138-2		159	12	Kızılca
6	1138-2		159	1	Koçorlu (?)
7	1091-2	124	204	2	Kettân
8	1138-2		159	10	Ketânci
9	1138-2		159	26	Kana
10	1106-4	96	196	5	Akcurun
11	1138-4		164	24	Okçular
12	1116-3	64a	132	25	Kızılca Dedeler
13	1139-1	127	265	9	Kütah
14	1116-7	68b	141	4	Kütahoğlu
15	1116-7	68b	141	30	Külek
16	1116-7	68b	141	22	Arık (?)
17	1105-5	28a	60	16	Şüyara (?)
18	1102-2	33	52	10	Bölük
19	555-93-1	356	380	6	Temircuyan
Nahiye -i A'zâz					
20	1138-4		163	27	Şeyh Hamis
21	1104-3	29b	80	18	Bîder
22	1116-5	65b	137	13	Bebekle
23	1116-7	68a	140	17	Meşârıka
Nahiye -i Münbic					
24	1116-3	64a	132	36	Hacı Fakihli (İlbeyli Aşireti)

2.2. Oymaklar

Defterlerde yapmış olduğumuz incelemelerde 12 oymak ismine rast gelmekteyiz. Bu oymaklar mahallerin ana çekirdeğini oluşturuyorlardı. Aralarında kan bağı veya yakın akrabalık ilişkileri bulunan bu topluluklar şehre gelip yerleşiyor, buldukları yere ya kendi oymak ismiyle ya da banisinin ismiyle anılan cami veya mescit yaptırıyorlardı. Mesela Tırıklı, Dedeli, Karaali gibi oymaklar Kızılca Mahallesi’nde yer alıyorlardı. İlk önceleri konargöçer olan bu Türkmen aşiretleri yazları Kahramanmaraş ve Adıyaman taraflarında, kışları ise Kilis’te konaklıyorlardı.

Daha sonraki dönemlerde ise bunlar devletin uyguladığı iskân politikalarıyla yerleşik hayata geçmişlerdir. Oymaklara örnek olarak:

1. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Dedeli Oymağı’nın Hacı Veli Camiin mutasarrıfı Mehmed’in bir akçe ile hatib olan Hüseyin’e berat-ı mücebince tecdîd-i ‘inâyet. 1143/1730.
2. Kilis Mahallâtından Kızılca Mahallesi’nde Tırıklı Oymağı’nda Halil Ağa binâ eylediği camide bir akçe ile mütevellî nasb olunan Şeyh Halil’e bâ-berat-ı ‘atik tecdîd.1144/1731.
3. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Timurciyân Oymağı’nın Camii’nde hasbî hatib olan Şeyh Mustafa’ya mu‘ayyene ile mütevellisi ‘Abdulkadir arzıyla ibkâ. 1125/1713.
4. Kilis’de Okçular Oymağı’ndan Cum‘a Fakih Mescidi denmekle ma‘rûf camii şerif evkafının bir akçe ile mütevellisi Ahmed’e tecdîd. 1143/1730.
5. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Demirci Oymağı’nın Camii’nin cemaati kesir olub imâm sânilîği bir akçe ile Hüseyin’e kadısı Ahmed arzıyla tevcih. 1133/1720.
6. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Arslan Oymağı’nda Ali Çavuş Camii’nde iki akçe ile ferrâş Mustafa fevtinden Mehmed’e ‘inâyet. 1134/1721.
7. Kilis’de Kızılca Mahallede Kütane Oymağı’nın ve Seyyid (?) Kütâneoğlu Camii’nde Kôr Ahmed oğlu Mehmed ref‘inden altı akçe ile imâm El-hâc diğêr Mehmed bin Zikreddin (?) beratı mücebince tecdid-i ‘inâyet. 1143/1730.
8. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde vaki‘ Kara Ali Oymağı’nda Kesik Minare denmekle maruf Halil Paşa Camii’nde bâ mu‘ayyene imâm olan Ali fevt mahlûlünden Osman’a nâibi Seyyid Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1178/1764.
9. Kilis’de Kütâhoğlu Oymağı’nda yine Kütâhoğlu Camii’nde altı akçe ile imâm olan El-hâc Mehmed bin Zeyne’l-abidin fevt sulbi oğlu diğêr Munla Mehmed’e nâibi Ali arzıyla buyruldu. 1149/1736.
10. Kilis’de Kızılca Mahallede Tavaklı Oymağı’nın Halil Ağa Camii’nde hatib Ömer bâ berat hizmet olmakla ref‘inden Şeyh Mehmed’e mütevellisi Halil arzıyla tevcih. 1134/1721.
11. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Şeyh Abdullah Oymağı’nda Abdullah Zâviyesi denmekle mâ‘rûf muallimhanenin muallim sibyanlığı kimesne üzerinde mahlûl olmağla Şeyh Mehmed’e ‘ inâyet buyruldu. 1136/1723.

12. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi'ne tabi' Maslama (?) Oymağı'nda vaki' Hasan Bey Mescidi Şerifi'nde vazife mu'ayyene ile imâm olan Molla Hasan celayı vatan edüb kadısı etmeyin Halil da'ilerine 'inâyet buyruldu. 1114/1702.

Tablo 2.3. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Türkmen Oymakları

Sıra Nu.	Hurûfât Defter Nu.	Hurûfât Defterindeki			Oymağın Adı
		Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	
1	1105-1	28/21	53	17	Dedeli
2	1105-2	22b	55	6	Tırlıklı
3	1116-3	64a	132	16	Timurcuayan
4	1105-2	22a	54	13	Okçular
5	1116-7	68a	140	13	Demirci
6	1116-8	69a	142	2	Arslan
7	1105-1	28/21	53	28	Kütane
8	1101-2	20	41	12	Karaali
9	1105-4	24a	58	9	Kütahoğlu
10	1116-7	68b	141	17	Tavaklı
11	1119-150-1	-	312	14	Şeyh Abdullah
12	1138-2	-	159	41	Maslama

2.3. Kazaskerler

Yapmış olduğumuz çalışmalarda Hurûfât defterlerinin çeşitli sayfalarında 11 tane kazasker³⁶ kaydına rastlamaktayız. Kaza isminin altında “ fi zemen” ifadesinden sonra kazaskerin ismi yazılmakta olduğu gibi bazen de defterin orta kısmından sonra bu kayıtlar başlamaktadır. Bu kazaskerler zamanında yapılan mansıp vermeler sırasıyla alt alta defterlere kaydedilmişlerdir. Defterlerimizde tespit edebildiğimiz kazaskerlerin tarih sırasıyla isimleri şöyledir:

1. Salih Efendi. Şevvâl/Haziran. 1137/1724.
2. Şaban Efendi. 1139/1726.
3. Seyyid İbrahim Efendi. Şehr-i Rebiü'l-âhir/ Temmuz. 1186/1772.

³⁶ İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Divan-ı Hümayun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu. Mehmet İpşirli, “Kazasker” *DİA*, Cilt.25, İstanbul 2002, s. 140-143.

4. Mehmed Nûrullah Efendi. Şehr-i Cemâziye'l-evvel/Temmuz. 1187/1773.
5. Mehmed Ataullah Efendi. Rebiü'l-âhir/Haziran. 1188/1774.
6. Mollacık-zâde İshak Efendi. Rebiü'l-âhir/Haziran. 1189/1775.
7. İshak Efendi-zâde Şerif bin Yahya Efendi. 1190/1776.
8. Ali Efendi. Muharrem/Şubat. 1191/1777.
9. Dürri-zâde Seyyid Mehmed 'Arif Efendi. Zi'l-kade/Aralık. 1191/1777.
10. İmâm-ı Evvel Mehmed Emin Efendi. Muharrem/Ocak. 1192/1778.
11. Mekki Efendi-zâde Mustafa Asım Efendi. Şaban/Ağustos. 1227/1812.

2.4. Kadılar

Hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkim. Arapça'da kaza (kada) kökünden ism-i fail olan kadı, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'i hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder.³⁷

Osmanlı kadısının mülki, beledi, mali, askeri ve adli sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa onun kadar geniş bir görev alanı bulunan bir başka memur olmadığı gibi memuriyet kompartımanı ve şahsiyeti onun kadar çeşitli olanı da yoktur denebilir. İlmiye sınıfındandır, şer 'i hukuk adamıdır, ancak mülki erkân içindedir. Bütün yönetici zümre gibi askeri sınıfın bir üyesidir (vergiden muaf yönetici imtiyaz ve yetkileri vardır), fakat bir yerde yönettiği müslüman halkın dahi merkezi devlet karşısında sözcüsü odur. Şer'i hukuku uygulamakla vazifeli olması sebebiyle merkezi hükümet memuru olduğu kadar ahalinin de devlet karşısındaki temsilcisi ve sözcüsü durumundaydı.³⁸

Özellikle Osmanlı yargıcının (Kadının) yargılama ile birlikte, yönetim, ekonomi ve sosyal yaşantının bütünüyle ilgili geniş yetkilere sahip olması, onu şehrin en önde gelen kişisi yapmaktadır. Devrinin deyimiyle “Ehl-i şer” denilen kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri görev yaptıkları, mahkemenin kurulduğu yer “Kaza” diye adlandırmaktadır. İdari bir birim olmaktan çok, yargı merkezi olan şehirlerin bütünü eyalet merkezi, sancak merkezi olmaları yanısıra “Kaza” diye

³⁷ Fahrettin Atar, “Kadı” *DİA*, Cilt: 24, İstanbul, 2001, s.66.

³⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, Cilt:24, İstanbul, 2001, s. 69.

adlandırılmalarının nedeni budur. Tanzimat'tan sonra "Kaza" sancaktan sonra gelen bir idari birim adı olmuş, günümüze kadar bu niteliğini korumuştur.³⁹

İncelemiş olduğumuz Kilis'le ilgili Hurûfât defterlerinde Kilis'te görev yapan kadı ve nâib isimlerine de rastlamaktayız. Bu defterlerde, cami, mescit, zâviye gibi vakıf ve diğer sosyal kurumlara yapılan atamalar, merkezi yönetime kadı veya nâib arzıyla tevcih şeklinde kaydedilmekteydi. Aşağıdaki tabloda listesini verdiğimiz kadı ve nâibler'in tespitini yaparken yalnızca hurûfât defterlerinden değil, Kilis Vakıf kayıtlarından da faydalanarak bu sayıyı mümkün olduğu kadar geniş tutmaya çalıştık.

Hurûfât defterlerinde tespit etmiş olduğumuz kadı arzıyla tevcihler:

1. Kilis'de Kızılca Mahallede El-hâc Dede Mescidi'nde nîm akçe ile imâm Halil ferağından Ömer'e kadısı Hafız Mehmed arzıyla 'inâyet. Şevvâl/Nisan. Sene. 1109-1697
2. Kilis'de Kızılca Mahalle Şeyh Davud Camii'nde üç akçe ile hatib El-hâc İsmail rızasiyle oğlu Mehmed'e fariğ olub kadısı Ali arzıyla buyruldu. Sene. Şaban/Ocak. 1112/1700.
3. Kilis'de vaki' Şeyh Gökce Camii'nde iki akçe ile câbi Hamza rızasiyle Derviş Halil nâm kimesneye kasr-ı yed edüb kadısı Ahmed arzıyla buyruldu. Rebiü'l-evvel/ Temmuz. Sene. 1114/1702.
4. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Zâviye Mescidi'nde imâm Mustafa ref'inden Mehmed'e kadısı Abdulkadir arzıyla. 1117/1705.
5. Kilis'de Çakmak nâm mahalde müceddeden binâ olunan camie hatib lüzum olmağla Ömer'e kadısı Seyyid Mustafa arzıyla 'inâyet buyruldu. 1119/1707.
6. Ref'i. Kilis'de Dersak Nahiyesi'nde Kara Baba Zâviyesi'nin bâ mu'ayyene Şeyhi ve mütevellisi Murtaza fevtinden 'Ömer'e kadısı Yahya arzıyla tevcih. 1121/1709.
7. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Habiboğlu El-hâc Mehmed binası mescidin mütevellisi olmayıp lüzum olmakla bir akçe ile El-hâc Osman'a kadısı Şeyh Mehmed arzıyla tevcih. 1122/1710.

³⁹ Musa Çadircı, a.g.e., s.79.

8. Kilis'de Murtaza Ağa binâsı camii evkafının kâtibi olmayub iki akçe ile İsa'ya kadısı Hüseyin arzıyla tevcih. 1123/1711.
9. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh Süleymanlu Camii'nde müezzin olmayub iki akçe ile Mehmed'e kadısı Mustafa arzıyla. 1124/1712.
10. Tecdid. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Camii Kebir derûnunda Hâce Elif Mescid-i cedidinin üç akçe ile imâmı Şeyh Hacı Ali fevtinden oğlu Hacı Mehmed'e kadısı Seyyid Mehmed Emin arzıyla tevcih. 1126/1714.
11. Kilis'de Kadı Camii'nde tilâvet olunmak üzere Kalender İbrahim Ağa vakf eylediği eczâdan iki akçe ile cüz'i şerif tilâvet eden 'İsâ'yı fevt olundu deyü Mehmed aldığından sonra 'İsâ fevt mahlûlünden ve Mehmed'in ref'inden oğlu Ebubekir'e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1127/1715.
12. Kilis'de Kızılca Mahallede 'Attar Hasan Mescidi'nde bâ mu'ayyene imâm olan İbrahim cüheladan olmağla ref'inden Veli'ye kadısı Derviş Mustafa arzıyla tevcih. 1129/1716.
13. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Mehmed Efendi Camii'nde iki akçe ile hatib Mehmed fevtinden oğlu Abdulvehhâb'a kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. 1132/1719.
14. Kilis'de Canbulad Camii'nde ba'de's-subh tilâvet olunmak üzeri bir akçe ile cüzhân-----fevtinden Şükr-zâde (Şeker-zâde) Ahmed'e kadısı Seyyid Mehmed arzıyla 'inâyet buyruldu. 1136/1723.
15. Kilis'de Çalık-zâde El-hâc Ali bina eylediği camii şerifi ve medresesi derûnunda merkadinin üç akçe ile türbedârı 'Abdulvehhâb'ın hizmetde kusuru ve 'azli icab eder hâli yoğiken aherden Osman ber tarik ile hilâf inhâ olub 'gadr etmekle ref'inden sahib-i evvel mezbûr 'Abdulvehhâb'a kadısı Hafız Ali arzıyla inâyet buyruldu. 1137/1724.
16. Kilis'de Tekye Camii'inde Murtaza Ağa eczâsından iki akçe ile cüzhân ve bir akçe ile Sure-i Kehifhân ve bir akçe ile Sure-i Fetihhân Seyyid Muhammed'in üzerinden diğer Muhammed almağla ref'inden Kadı Seyyid Muhammed arzıyla 'inâyet. Şabanı'l-muazzam/Mart. Sene. 1139/1726.
17. M. Kilis'de Şeyh Abdurrahman Erzincani evladından olub medine-i mezbûrede asûde olan Hazreti Orya Nebi Aleyhisselam Zâviyesi'nin mu'ayyene ile şeyhi ve türbedârı olan Seyyid Mehmed Gazi fevt oldukda sulbi oğlu Seyyid Abdurrahman var iken aherden Hacı Mustafa fevt oldu deyü

- almağla mezbûr Mustafa'nın ref'inden ve babası mahlûlünden kadısı Seyyid Osman arzıyla 'inâyet buyruldu. 1140/1717.
18. Kilis'de Akcurun Camii'nde bir müezzin ahire ihtiyaç olunduğundan camii mezbûrun ehl-i cemaati haber vermeleriyle camii mezkûrun evkafından almak üzere iki akçe ile Şeyh Mustafa'ya kadısı El-Hâc Mehmed arzıyla buyruldu. 1147/1734.
19. Kilis'de Halil Paşa Camii'nde hasbî imâm munla Ebubekir fevt sulbi oğlu munla Yusuf mevcut iken aherden munla Ali almağla ref'inden merkûm munla Yusuf'a kadısı Seyyid Mahmud arzıyla buyruldu. 1148/1735.
20. Kilis mahkemesinde baş kâtib Ali fevt hala mahkeme kâtibi Mehmed'e kadısı Ali arzıyla buyruldu. 1150/1737.
21. Mütevelli. Kilis'de Şeyh Camii'nin mütevellisi munla Hüseyin ferağından Ahmed'e iki akçe ile kadısı Mustafa arzıyla buyruldu. 1152/1739.
22. Kilis Mahallâtından Meşhedlik Mahallesi'nde Hasan Bey Camii'nde bir akçe ile cüzhân olan El-hâc Receb fevt olmağla sulbi oğlu Veli'ye nâibi es-Seyyid Ahmed arzı ve kadısı El-hâc İsmail imzâsiyle buyruldu. 1153/1740.
23. Tecdid. Kilis'in Meşhedlik Mahallesi'nde Cüneyne Camii'nde yevmi dört akçe ile hatibi olan Hüseyin kasr-ı yedinden Mehmed Kadı'ya kadısı Sun'ullah Efendi arzıyla 'inâyet. 1155/1742.
24. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Veli Bey evkafı mahsulinden almak üzere vazife-i mu'ayyene ile hatib olan Mehmed fevt mahlûlünden oğlu Ebubekir'e kadısı 'Abdullah Efendi arzıyla buyruldu. 1156/1743.
25. Kilis'de Hasan Bey Camii'nde yevmi beş akçe ile ferrâş ve kayyum olan 'Ömer fevt oğlu Şeyh Hasan'a kadısı Hafız Mustafa arzıyla. Şehr-i Cemâziye'l-evvel/Nisan. Sene. 1162/1748.
26. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh Süleyman Camiine iki akçe ile müezzin Mehmed fevtinden es-Seyyid diğeri Mehmed Emin'e kadısı Ali arzıyla buyruldu. 1166/1752.
27. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi'nde Şeyh Süveydân Camii'nde yevmi iki akçe ile imâm olan es-Seyyid eş-Şeyh Ali fevt mahlûlünden muhtâr cemâatinden Mehmed bin Ali'ye kadısı es-Seyyid Mehmed Emin arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 7. 1227/1812.

Tablo 2.4. Vakıf Kayıtları Ve Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Kilis Kadıları

Sıra Nu.	VGMA Nu.	Hurûfât Defteri Nu.	Kadının Adı	Görev Yaptığı Tarih
1			Karakadı (Ali bin Ahmed) ⁴⁰	933 H. 1526 M.
2	ARŞ. Defter No:607,s.307		Es-Seyyid Hasan ⁴¹	961 H. 1553 M.
3	ARŞ. Defter No:608/2,s.273		Es-Seyyid Ahmed El-Hüseyin ⁴²	1093 H.-1682 M.
4		1140-2/302(617):5	Hafız Mehmed	1109 H.-1697 M.
5		1138-2(159):15	Ali	1112 H.-1700 M.
6		1138-2(159):36	Ahmed	1114 H.-1702 M.
7		1138-4(163):3	Abdulkadir	1117 H.-1705 M.
8		1116-1/62(129):2	Seyyid Mustafa	1119 H.-1707 M.
9		1116-2/63a(130):1	Yahya	1121 H.-1709 M.
10		1116-2/63a(130):26	Mehmed	1122 H.-1710 M.
11		1116-2/63b(131):20	Hüseyin	1123 H.-1711 M.
12		1138-5(165):20	Mustafa	1124 H.-1712 M.
13		1116-3/64b(133):2	Seyyid Mehmed Emin	1126 H.-1714 M.
14		1116-3/64b(133):31	Süleyman	1127 H.-1715 M.
15		1116-4/65b(135):1	Derviş Mustafa	1129 H.-1716 M.
16		1116-6/67a(138):15	Sadık Mehmed	1132 H.-1719 M.
17		1091-1/132b(203):14	Seyyid Mehmed	1136 H.-1723 M.
18		1091-1/132a(202):2	Hafız Ali	1137 H.-1724 M.
19	ARŞ. Defter No:609,s.290		Seyyid İbrahim-Seyyid Osman ⁴³	1138 H.-1725 M.
20		1128-1/133-107(207):21	Seyyid Muhammed	1139 H.-1726 M.
21		1139-1/127(265):5	Seyyid Osman	1140 H.-1717 M.
22		1105-3/23b(57):15	El-hâc Mehmed	1147 H.-1734 M.
23		1105-3/23b(57):22	Seyyid Mahmud	1148 H.-1735 M.
24		1105-4/24a(58):15	Ali	1150 H.-1737 M.
25		1105-4/24b(59):11	Mustafa	1152 H.-1739 M.
26		1105-5/28a(60):5	El-hâc İsmail	1153 H.-1740 M.
27		1104-1/7(76):1	Sunullah	1155 H.-1742 M.
28		1104-1/7(76):21	Abdullah Efendi	1156 H.-1743 M.
29		1104-3/29b(80):1	Hafız Mustafa	1162 H.-1748 M.

⁴⁰ Kilis'in Osmanlı Döneminde bilinen ilk kadısı olarak Karakadıyı söyleyebiliriz. Kilis'teki Karakadı Camii'ni de yaptıran Karakadı fetihten önce ve fetihten sonra Kilis'in tahririni yapan kişi olarak kayıtlarda geçmektedir. (Asıl adı Ali b. Ahmed Alaeddin er-Rumi olup, Halep vakıflarının ve mülklerinin teftişi ile buradaki sultana ait malların kontrolünden sorumlu idi. Fakat bu malları toplamada ve değerlendirmede, yapmış olduğu icraatlar halk tarafından beğenilmemiş ve halkın galeyani sonucu Halep'te öldürülmüştür. 25 Nisan 1528.) Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı, (1516-1566)* Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları, No:1, Elazığ, 2003, s. XXIX.

⁴¹ VGM. ARŞ. Defter No:607,s.307de kayıtlı “ Kilis'te Canbulad Bey Vakfı'na ait 961 (1553) tarihli vakfiye suretinde “----- Kilis kadısı es-Seyyid Hasan efendi imzasıyla ----“ geçmektedir. Metin Akis, *Kilis Vakıf ve Vakfiyeleri*, Gaziantep, 2015, s.139.

⁴² VGM. ARŞ. Defter No.608/2,s.273'de kayıtlı “ *Kilis'te Süleyman Ağa bin Mehmed Çelebi Vakfı* ” na ait 1093 (1682) tarihli vakfiye suretinde “----es- Seyyid Ahmed el- Hüseyin el-kadi bi medine-i Kilis ----“ olarak geçmektedir. Akis, a.g.e., s.37.

⁴³ VGM. ARŞ. Defter No.609,s.290'da kayıtlı “ *Hamid bin Fettan Vakfı* ” na ait 1138 (1725) tarihli vakfiye suretinde “es-Seyyid Osman el-kadi medine-i Kilis es-Seyyid İbrahim el-kadi medine-i Kilis” şeklinde geçmektedir. Akis, a.g.e., s.224.

30		1104-3/29b(80):24	Ali	1166 H.-1752 M.
31		554-113-1/262(264):8	Seyyid Mehmed Emin	1227 H.-1812 M.
32	ARŞ. Defter	No:1760,s.221	Seyyid Mehmed Derviş ⁴⁴	1315 H.-1897 M.
33	ARŞ. Defter No.607,s.307		Hüseyin Müştak ⁴⁵	1330 H.-1911 M.
34	ARŞ. Defter No:1760,s.356		Mehmed Sadık ⁴⁶	1337 H.-1918 M.
35	ARŞ. Defter No:1759,S254		Mehmed Vakıf ⁴⁷	1339 H.-1920 M.

2.5.1. Kadıların vazifeleri ve mahkemeler

Kadılar yargı işi dışında vergilerin dağıtımını, dağıtım defterlerinin düzenli tutularak altı ayda bir hükümet merkezine gönderilmesi, esnaf şeyhlerinin, ayan, muhtar gibi görevlilerin seçilmelerinde etkin olduklarını görüyoruz.

Kadının ilamı olmadan veya onun mahkemede tutturduğu sicile kayıt yaptırılmadan hiçbir işlem geçerli sayılmıyordu. Şehir yaşamının ayrılmaz bir parçası olan vakıf kurumunun bütün işlemleri de kadının bilgisi dâhilinde yapılmakta idi. Miras dağıtımı, tereke sayımı, vasi tayini, alım satım senetlerinin kayda geçirilerek onaylanması, devlet hazinesine teslim edilmek üzere toplanıp ilgililere verilen vergi gelirleriyle diğer paralar için tutanak tutulması ve benzeri noterlik işlerine de kadılar bakmakta idiler. Her mahkemede kadı dışında başkâtip, kâtipler, muhızır başı ve yeteri kadar muhızır bulunuyordu. Büyük şehirlerde kayıtların günü gününe tutulmasında çalışan mukayyidler de vardı.⁴⁸

Kilis’le ilgili Hurûfat defterlerinde mahkemede görev alan görevlilerin atanması veya haklarında yapılan işlemlere ait kayıtlar da bulunmaktadır. Örnek olarak:

⁴⁴ VGM. ARŞ. Defter No:1760,s.221 de kayıtlı “*Summak-zâde Mahmud Ağa bin Ahmed Ağa*” vakfına ait 1315 H. 1897 M. tarihli vakfiyenin sonlarına doğru “ 12 Receb 1315 (1897) Kilis kadısı es-Seyyid Mehmed Derviş gafere lehü” nün kaydı bulunmaktadır. Akis, a.g.e., s.275

⁴⁵ VGM. ARŞ. Defter No:607,s.307’de kayıtlı “ Kilis’te Canbulad Bey” vakfiyesinin sonlarına doğru “Kilis kadısı Hüseyin Müştak 20 Kânuni sâni 1330 (1924) ibaresi okunmaktadır. Akis, a.g.e., s.139.

⁴⁶ VGM. ARŞ. Defter No.1760,s.262’de kayıtlı “ *Ayşe Fatma binti Aşir Hüseyin Efendi* ” vakfiyesinin alt kısmında “ 9 Zilhicce 1337 (1918) kadı Mehmed Sadık” ibaresi okunmaktadır. Akis, a.g.e., s.108.

⁴⁷ VGM. ARŞ. Defter No.1759,s.254’de kayıtlı “*Ahmed Subuhi Dede Efendi bin Ahmed Efendi Vakfı*”na ait 11 Mart 1339 (1920) tarihli vakfiye suretinin sonlarında Kilis şer’iyye mahkemesinin resmi mührü olup “imza kadı ve başkâtip Mehmed Vakıf” olarak okunmaktadır.” Akis, a.g.e., s.77

⁴⁸ Çadırcı,a.g.e., s.87-88.

1. M. Kilis mahkemesi'nde muhızır başı ve mukayyid olan Hüseyin kendi halinde olmayub tama'ı hamından nâşi ahz-ı rüşvet adet müsmiresi olmağla ref'inden Mehmed bin Ahmed'e nâibi Şeyh Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. 1182/1768.
2. M. Kilis mahkemesinde kâtib olan Osman mutasarrıf olub hizmetinde kusuru yoğiken aherden Abdulğani berat etdirüb gadr etmekle ref'inden sahib-i evvel merkûma nâib Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1183/1769.
3. M. Kilis Mahkemesinde mukayyid ve muhızır başı olan Mehmed Gazi berat etdirüb mutasarrıf iken aherden diğér Mehmed berat etdirüb gadr etmekle ref'inden merkûm Mehmed Gazi'ye nâib Ali arzıyla tevcih buyruldu. Zi'l-kade/Şubat. Sene. 1183/1769.
4. Kilis mahkemesinin kâtibî olan Seyyid 'Abdulğani'ye nâibi Hacı Mustafa arzıyla za'yiden tevcîh buyruldu. Receb/Eylül. Sene. 1187/1773.
5. Kilis mahkemesinin kâtibî olan Seyyid 'Abdulğani'ye tecdid. Rebiü'l-âhir/Haziran. Sene. 1187/1773.
6. Kilis mahkemesinin ehl-i kalem kâtibî olmayub lazım olmakla kadısı Seyyid Hasan arzıyla berat-ı 'inâyet. 1144/1731.
7. Kilis mahkemesinde muhızır başı olan molla Ömer bin Mehmed fevt olub mahlûlünden muhtar-ı ehâlden molla Ali bin 'Abdulkerim'e tevcih olunub yedine berat-ı Ali şân verilmek bâbında nâibi mevlanâ es-Seyyid Mehmed Şerif arz etmeğın sadır olan ferman-ı alilerine imtisalen Kilis kasabası mahkemesinde muhızır başı olan Ömer bin Mehmed fevt olub yeri hali olmakla mütevaffânın mahlûlünden muhtar-ı ehâlden molla Ali bin Abdulkerim'e tevcih ve yedine berat-ı alişân sadaka ve ihsân buyurulmak ricasına kaza-i mezbûr nâibi es-Seyyid Mehmed Şerif arz edüb derûn-ı arzında (?) Kilis kasabası mahkemesinin buk'adarlık ve mutlak muhızırlığı mestur der kenara nazar olundukda es-Seyyid Ömer bin Es-Seyyid Mehmed üzerinde olduğı der kenardan müsteban olmağla ber müceb der kenar muhızırların mezkûre mütevaffânın mahlûlünden mezbûr Molla Ali bin 'Abdulkerim'e tevcih ve yedine berat-ı şerif alişân sadaka ve ihsân buyurulmak ricasında faziletlü semahetlü bi'l-fi'il Anadolu Kadıaskeri mevlanâ Mehmed Zahir Efendi hazretleri i'lam etmeleriyle ilamları mücebince -----hak muhızırların ----- mezkûr tevcih olub berat verilmek deyü 14 Sene 1225 günü tarihiyle müverreh

ve musahhah ferman-ı ali sadır olmağla sadır olan ferman-ı ali mücebince merkûma tevcih buyruldu. Yevm 19. Sene. 1225/1810

2.6. Nâibler

İslâm devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricâlinin vekili, temsilci veya yardımcısı. Sözlükte “birini temsil etmek, birine vekâlet etmek” anlamındaki nevb (niyâbe) masdarından türeyen nâib (çoğulu nüvvâb), “bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse” demektir.⁴⁹

Osmanlılar’ da Nâiblik başlangıçtan beri mevcuttu. Yeni fethedilen yerlere idareyi temsilen sancak beyi veya subaşı, hukuku temsilen kadı yahut nâib tayin edilmesi bir fetih geleneğiydi. Nâibler, medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilâfları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mesleği mensubu kimselerdi. Osmanlı adlî teşkilâtında kadı yardımcısı ve vekili olan nâib kadı tarafından belirlenir, Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilirdi.⁵⁰

Hurûfât defterlerinde saptayabildiğimiz nâib arzıyla tevcihleri şöyle sıralayabiliriz:

1. -----Zâviyesi’nde zâviyedar Mustafa terk-i hizmet olmağın Halil ----- deyü nâibi Ahmed arzıyla. Sene. 1102/1690. Rebiü’l-ahir/Ocak.
2. Kilis’de Kurd Ağa Kasteli kurbünde Çekmeceli-zâde Hacı Mustafa Camii’nin hasbi mütevellisi olan Halil fevt mahlûlünden karındaşı Hacı Mehmed’e nâibi Seyyid Süleyman arzıyla tevcih. Yevm 9. 1120/1708.
3. Kilis’de vaki’ Harameyn-i Şerifeyn evkafından yevmi iki akçe ile vazife ile câbisi olan Şeyh Mehmed Said fevt mahlûlünden sulbi oğlu eş-Şeyh Mehmed’e nâibi es-Seyyid Ahmed Nuri arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 7. 1121/1709.
4. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Hacı Ali bin Çalık Camii’nde ba şart-ı vâkıf iki akçe ile bir cüz-i şerif hasbî ve mu‘attal kalmakla Şeyh Süleyman’a nâibi Şeyh Ahmed arzıyla tevcih. 1126/1714.

⁴⁹ Casim Avcı, “Nâib” *DİA, Cilt.32*, İstanbul, 2006, s. 311.

⁵⁰ Mehmet İpşirli, “Osmanlılar’da Nâiblik” *DİA, Cilt.32*, İstanbul, 2006, s.312

5. Kilis'de Kana Mahallesi'nde 'Ömeriye denmekle ma'rûf Karakadı binâ kerdesi olan camiden bir akçe ile hatib Mehmed fevt sulbi oğlu diğer munla Mehmed'e nâibi Ali arzıyla buyruldu. 1149/1736.
6. Tecdid. Kilis'in kaza-i A'zâzda Camii Kebirde üç akçe ile imâm sâni Şeyh 'Abdurrahman kasr-ı yedinden Şeyh Seyyid Mustafa'ya nâib Salih Efendi arzıyla 'inâyet. 1169/1755.
7. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Hacı Hilal Camii Şerifi'nde yevmi üç akçe ile imâm olan Nu'man fevt olub mahlûlünden Ahmed Halife'ye nâib-i Halil Şemse'd-din-zâde arzıyla tevcih buyruldu. Receb/Şubat. 1174/1760.
8. M. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Murtaza Ağa binâsı cami evkafından almak üzere yevmi iki akçe ile cüzhân ve yevmi bir akçe ile Kehifhân ve yevmi bir akçe ile Fetihhân olan Seyyid Şeyh Mehmed Emin rızasıyle Molla Mustafa'ya fariğ olub yedinde olan beratı dahi teslim etmekle mezbûrûn ferağından merkûma tevcih olunub üzerinde iken mezbûr Seyyid Şeyh Mehmed Emin tekrar bir takarrûble berat etdirdüb tama'-ı hamından nâşi hileye sevk ve icabından Şeyh Mehmed ferağat edüb merkûm Seyyid Şeyh Mehmed Emin'in ferağından tevcih olan Şeyh Mehmed'in ref'inden merkûm molla Mustafa'ya nâib Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1196/1772.
9. Kilis civarında Sultan Şurahbil Zâviyesi'nin ber vech-i hasbi çırağdar ve bekçisi olan 'Abdurrahman nâ ehl ve nâ müstehak ve vücûh ile 'azl ve ref'i mûcebi hâlâtdan hali olmamağla ref'inden meşâyih-ı kirâmdan Hacı İsa'ya nâib Hacı Mustafa arzıyla tevcih buyruldu. 1189/1775.
10. Müteveli. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Çavuş-zâde Hacı Mehmed Ağa müceddeden binası camii şerifinin hatibi olmayub nasb ve ta'yin olunmak lüzum olmakla ber vech-i hasbî Osman Halife'ye nâibi Seyyid 'Abdulmennan arzıyla tevcih buyruldu. 1196/1781.
11. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Kûtân Ağa Camii'nde yevmi altı akçe ile imâm olan Mehmed fevt mahlûlünden oğlu Mehmed Emin'e nâibi Şeyh Mehmed arzıyla tevcih Yevm 21. 1204/1789.
12. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Çalık Ali Ağa binası Camii'nde dört akçe ile müezzin olan İbrahim fevt mahlûlünden Şeyh Yusuf nâibi Seyyid Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 13. 1207-1792.

13. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Akcurun Camii evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Şeyh Hüseyin bila veled fevt mahlûlünden Mehmed'e nâibi Mustafa arzıyla tevcih buyruldu. Receb/Şubat. 1208/1793.
14. Mütevellî. Sene. 27. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Hacı Hilal binâsı camii evkafının üç akçe ile mütevellisi olan Seyyid Salih bin Seyyid Yahya ferağından oğlu Seyyid Yahya'ya nâibi Bedri-zâde Mustafa arzıyla. Yevm 8. 1209/1794.
15. Kilis'de medfûn Şeyh Mansur Hazretleri evkafının üç akçe ile müceddeden nezâreti Şeyh Hacı İlyas'a nâibi Şeyh Mustafa arzıyla tevcih buyruldu. 1210/1795.
16. Kilis mahallâtından Kızılca Mahallesi'nde Halil Paşa bina kerdesi minare denmekle ma'rûf camii şerifde yevmi iki akçe ile hatib ve yevmi iki akçe ile nazırı olan Mehmed Emin fevt mahlûlünden oğlu Mehmed'e nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla inâyet buyruldu. Şehr-i Rebiü'l-âhir/Ağustos. Sene. 1217/1802
17. Kilis muzafâtından A'zâz Nahiyesi'nde Yel Baba denmekle ma'rûf Şeyh Rih Zâviyesi'nin zâviyedârı ve merkad-i şerifinde hüddamı olan Şeyh 'Abdullah bin Hacı Osman fevt mahlûlünden oğulları ' ve Mehmed Ali ibn-i 'Abdullah nâm karındaşlara nâib Seyyid Süleyman arzıyla iştirâk ber mûceb-i şarta vâkıf tevcih buyruldu. Sene. 1220/1805.
18. Kilis'de Kana Mahallesi'nde eş-Şeyh İyd Kaddese sırrahu azizin merkad-ı şerifinde yevmi üç akçe ile zâviyedârı ve mütevellisi olan eş-Şeyh Mehmedi'l-Ömeri fevt mahlûlünden Telceşi-zâde es-Seyyid Ahmed'e nâibi Hacı Mehmed Fazlı arzıyla tevcih buyruldu. Gurre Şehr-i Saferi'l-hayr/Nisan. Sene. 1222/1807.
19. Kilis'de Külek Mahallesi'nde Hasan Bey binası camii'nde yevmi bir akçe ile hatib olan Seyyid Mahmud bin Seyyid Şeyh Ali bila veled fevt mahlûlünden Mehmed bin Şahin'e nâibi Hacı Mehmed Musli arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 1. 1222/1807.

Tablo 2.5. Vakıf Kayıtları Ve Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Kilis Nâibleri

Sıra Nu.	VGMA Nu.	Hurûfât Defteri Nu.	Nâibin Adı	Görev Yaptığı Tarih
1		1138-1/93(158):1	Ahmed	1102 H.-1690 M.
2		553-85-2/230(233):3	Seyyid Süleyman	1120 H.-1708 M.
3		553-85-2/230(233):10	Seyyid Ahmed Nuri	1121 H.-1709 M.
4		1116-3/64b(133):9	Şeyh Ahmed	1126 H.-1714 M.
5		1105-4/24a(58):8	Ali	1149 H.-1736 M.
6		1106-2/95a(192):9	Salih	1169 H.-1755 M.
7		1106-4/96(196):1	Halil Şemseddin-zâde	1174 H.-1760 M.
8		1115-43a(121):4	Ali	1196 H.-1772 M.
9		1145-43-2/44a(123):16	Hacı Mustafa	1189 H.-1775 M.
10		1147-2(128):15	Abdulgennan	1196 H.-1781 M.
11		558-56 1/56 (58):4	Şeyh Mehmed	1204 H.-1789 M.
12		558-57-58 2/57 (59):5	Seyyid Mehmed	1207 H.-1792 M.
13		553-85-3/232(235):6	Mustafa	1208 H.-1793 M.
14		558-57-58 2/58 (60):2	Bedri-zâde Mustafa	1209 H.-1794 M.
15		552-67-1-254(257):2	Şeyh Mustafa	1210 H.- 1795 M.
16		553-85-1/229(232):2	Seyyid Mehmed Şerif	1217 H.- 1802 M.
17		553-85-2/230(233):1	Seyyid Süleyman	1220 H. 1805 M.
18		553-85-2/231(234):1	Hacı Mehmed Fazlı	1222 H.-1807 M.
19		553-85-2/231(234):7	Hacı Mehmed Musli	1222 H. 1807 M.
20	ARŞ. Defter No:2172,s.8		Ali bin Cavid ⁵¹	1310 H.-1892 M.
21	ARŞ. Defter No:2172,s.30		Es-Seyyid Mustafa Şükrü ⁵²	1324 H.-1906 M.
22	ARŞ. Defter No:607,s.307		Ömer Lutfi ⁵³	1330 H. -1914 M

⁵¹ VGM. ARŞ. Defter No. 2172 Numaralı Defterin 8. sayfasının 5. sırasında kayıtlı Kilis'te "Güllü Bahçe (Câmi-i Kebir ve Bistamiye Mescidi) Vakfı" na ait 1311 H. (1893 M.) tarihli ilam'ın sonunda "Nâibi Kaza-i Kilis Ali bin Cavid" kaydından hareketle. Akis, a.g.e., s.197.

⁵² VGM. ARŞ. Defter No. 2172, s. 30' da kayıtlı 1324 (1906) tarihli "Süleyman bin Osman Vakfı"nın sonunda "nâibi kaza-i Kilis es-Seyyid Mustafa Şükrü" yazısı okunmaktadır. Akis, a.g.e., s.379.

⁵³ VGM. ARŞ. Defter No. 607, s.307' de kayıtlı 20 Rebiü'l-evvel 961 (1553) tarihli "Canbulad Bey Vakfı"nın aslına mutabık suretinin alt kısmında "nâibi Ömer Lütü Efendi"nin kaydı bulunmaktadır. Akis, a.g.e., s.139.

2.7. Türbeler

İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka “kümbet, makam, meşhed, buk‘a, darîh, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmıştır. Bu adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevki, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasî zümreyi, yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır.⁵⁴

Hurûfât defterlerinde Kilis merkezinde, Azaz‘da ve bazı Kilis köylerinde 62 yerde türbe kaydı geçmektedir Bunlara örnek olarak:

1. Kilis‘de Canpolad Camii Türbesi‘nin türbedarı fevt iki akçe ile Mehmed‘e ‘inâyet. Muharrem/Ocak. Sene.1125/1713.
2. Kilis‘de Kızılca Mahallesi‘nde Hasan Bey Camii‘nde üç akçe ile türbedâr Mustafa fevtinden Hasan‘a ‘inâyet. 1125/1713.
3. Tecdid. Kilis‘de Şeyh Şem‘un Medresesi‘nin iki akçe ile müteveli ve türbedârı Süleyman‘a za‘yiden inâyet. 1128/ 1716.
4. M. Kilis‘de Meşhedlik Mahallesi‘nde Debbağhane Camiin içinde Gökce Şeyh‘in merkadinin türbedarı olmayub izdiyâd-ı vâkıfdan iki akçe ile Mehmed‘e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1130/1718.
5. Kilis‘de Çalık-zâde El-hâc Ali bina eylediği camii şerifi ve medresesi derûnunda merkadinin üç akçe ile türbedârı ‘Abdulvehhab‘ın hizmetde kusuru ve ‘azli icab eder hâli yoğiken aherden Osman ber tarik ile hilâf inhâ olub ‘gadr etmekle ref‘inden sahib-i evvel mezbûr ‘Abdulvehhab‘a kadısı Hafız Ali arzıyla inâyet buyruldu. 1137/1715.
6. Kilis‘de A‘zâz Nahiyesi‘nde Pâr Abid nâm diğer Parsa Hatun Türbesi‘nde türbedârı olan Muhammed Ali fevtinden iki akçe ile İmâm-zâde Hüseyin Halife‘ye ‘inâyet buyruldu. 1139/1717.
7. Kasr-ı yed. Kilis muzafâtından A‘zâz Nahiyesi‘nde Hazreti Davudu‘n-nebi Aleyhisselam evkafından almak üzere nim akçe ile vaiz nim akçe ile türbedâr nim akçe ile câbi nim akçe ile cüzhân Şeyh Mehmed fevt Şeyh Veliyüddin‘e ‘inâyet. 1140/1718.

⁵⁴ İsmail Orhan, “Türbe” *DİA*, Cilt.41, İstanbul, 2012, s.464-466.

8. Müteveffâ. Kilis muzâfâtından A'zâz Nahiyesi'nde Bende (?) nâm karyede Şeyh 'Abdul-kadim Türbesi'nin bâ mu'ayyene türbedarı ve evkafının mütevellisi Şeyh es-Seyyid Ahmed bilâ veled fevt 'ammi-zâdesi diğeri es-Seyyid Ahmed'e kadısı 'Abdulfettâh arzıyla 'inâyet. 1145/1723.
9. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde vaki' Hannân Mennân Türbesi'nin zâviyedârlığı bâ mu'ayyene Halil üzerinde iken fevtinden Seyyid İbrahim'e inâyet buyruldu. 1167/ 1753.
10. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Tese nâm karyede 'Abdulkadim Zâviyesi'nde iki akçe ile türbedâr ve müteveli Seyyid Ahmed fevt oğlu Mehmed Şerif Halife'ye kadısı Ali arzıyla buyruldu. 1167/1753.
11. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Şeyh Hamis Türbesi'nde bir akçe ile türbedâr 'Abdullah ref'inden hacı Receb'e 'inâyet. 1117/1705.
12. Kilis'de Râvendân Nahiyesi'nde Orya Nebi Aleyhisselam Türbesine hatib Îsâ fevt yerine Süleyman'a buyruldu. Rebiü'l-evvel/Temmuz. Sene. 1114/1701.
13. Kilis'de Furuğ nâm karyede Şeyh Hilal Türbesine bir akçe ile türbedar ve müteveli Şeyh Abdullah bi berat olmakla buyruldu. Rebiü'l-evvel/Temmuz. Sene. 1114/1701.

2.8. Tekkeler

Bir şeyhin liderliğinde ve idaresinde bulunan derviş grubunun bağlandığı ve ikamet ettiği dergâh manasına gelen Tekke kelimesinin itimat edilecek, güvenilecek yer anlamına gelen tekyegâhtan kısaltılmış olduğu söylenebilir. Tasavvufî hayat ve düşüncenin müessesesi olarak görülen tekke ve zaviyeler, islam dünyasında dergâh, hankâh, ribat ve asitâne gibi değişik isimlerle anılmıştır.⁵⁵

Hurûfât kayıtlarında Kilis merkezinde 3 tekke kaydına rastlanılmıştır.1324/1906 yılında yayınlanan Halep Salnamesi'nde ise bu sayı 24 olarak belirtilmiştir. Tekke kelimesi mahalli lisanda "tekye" şeklinde söylendiğinden dolayı defterlere de öyle kaydedilmiştir. Defterlerde ismi geçen tekkeler:

⁵⁵ Hüseyin Muşmal vd., "Hurûfât Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası'ndaki Tekke, Zaviye Ve Medreseler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 38, Haziran, 2015, s.396-397.

1. Kilis’de Kibele Mahallesi’nde Şeyh Abdulkadir Geylani Tekyesi’nde halife Şeyh Mustafa ve Abdulhalim’e ‘inâyet. 1104/1694.
2. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Mevlevihâne Tekyesi Mescidi’nde beş akçe ile imâm İsmâil mahlûlünden Mehmed’e ‘Înâyet. 1126/1714.
3. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Şeyh Muhammedi’l-Ensari Tekyesi’nin mütevellisi ve zâviyedârı olan Şeyh Ebubekir bundan akdem fevt oldukda mahlûlünden Şeyh Hacı Mustafa nâm kimesne kendi üzerine tevcih ve berat etdirüb lakin mezbûr Şeyh Hacı Mustafa’nın istihkakı olmayub ehlafl-ı nâ marziyesi hesabıyla cema‘at ehâlileri mahallinde meclis-i şer‘ide mezbûranın nâ ehl olduğunu haber vermeleriyle ref‘i olub yerine erbâb-ı istihkakdan Şeyh Ebubekir neslinden eş-Şeyh Mehmed ve eş-Şeyh Mustafa nâm karındaşlara ber vech-i iştirak nâibi El-hâc Mehmed Fazlı arzıyla tevcih buyruldu. Sene Yevm 13. 1212/1797.

Tablo 2.6. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Türbe Ve Tekkeler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Türbe/Tekkenin Adı
Türbeler					
1	1138-5	63	166	25	Canbulad Bey
2	1116-4	65a	134	5	Şeyh Şemun (türbedar)
3	1116-5	65b	137	9	Gökçe Şeyh (merkad)
4	1091-1	132a	202	2	Çalık-zâde Hacı Ali (merkad)
5	1091-1	132b	203	12	Hasan Bey (merkad)
Nahiye-i A'zâz					
6	1105-3	23a	56	6	Şeyh Abdulkadim (Bene? Köyü)
7	1138-4		163	15	Şeyh Hamis
8	1138-5		165	18	Hannan Mennan
9	1116-3	64b	133	11	Davudun Nebi
10	1128-1	107-133	207	14	Pir Abid- Parsa Hatun
11	1116-7	68a	140	19	Abdulhalim (Telef Köyü)
Nahiye-i Râvendân					
12	1138-2		159	35	Orya Nebi
Furuğ Köyü					
13	1138-2		159	34	Şeyh Hilal
Tekkeler					
1	553-85-3	232	235	2	Şeyh Muhammed Ensari
2	1138-2		159	31	Abdulkadir Geylani
3	1138-4		163	4	Mevlevihane

2.9. Zâviyeler

İslamî kurumlardan biri olan zâviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları bina veya bina topluluğunu ifade etmektedir. Sultanlar tarafından büyük vakıf arazileri bahşedilmiş olan bu müesseseler, kuruldukları coğrafî bölgelerde Müslüman halkın manevî ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, gelip geçen yolcuların emniyetle inip istirahat edebilecekleri, bedava yiyecek ve içecek bulabilecekleri yeri de ifade ediyordu.⁵⁶

Kilis’le ilgili Hurûfât defterlerinde merkezde 9, Azaz’da 9, Ravanda da 1, Deysâk Nahiyesi’nde 1 olmak üzere 20 zâviye kaydına ulaşılmıştır. Bu zaviyelere örnek:

1. M. Kilis toprağında Şurahbil Zâviyesi’nin ber vech-i hasbi çirağdar olan Şeyh Hüseyin bin Halil fevt mahlûlünden kebir oğlu Derviş Abdurrahman’a kadısı Hacı İsmail arzıyla tevcih buyruldu. 1183/1769.
2. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Şeyh Körbec⁵⁷ (?) Zâviyesi’nde yevmi bir akçe ile zâviyedârı olan Seyyid Mehmed fevtinden Hacı Şeyh Receb’e ‘inâyet. 1138/1725.
3. Mütevelli. Kilis’de Kibele Mahallesi’nde Hasan Çelebi binâsı camii şerifinde Şeyh ‘Abdulkadir Geylani Zâviyesi’nin yevmi üç akçe ile zâviyedârlığına mutasarrıf Mehmed fevt mahlûlünden oğlu ‘Abdulkerim’e nâibi Seyyid ‘Osman arzıyla tevcih. 1196/1781.
4. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Hazret-i Şeyh Şem’un Zâviyesi’nin yevmi bir akçe ile bila berat imâmı olan Şeyh Mustafa bila veled mahlûlünden Şeyh Seyyid Abdulğani’ye nâibi Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. 1179/1765.
5. M. Kilis Kazası’nda Kana Mahallesi’nde Şeyh ‘İyd kaddese Zâviyesi’nin zâviyedârı ve mütevellisi olan Şeyh Mehmedi’l-Ömeri fevt mahlulünden

⁵⁶ Enver Çakar, “Baskil (Elazığ) Yöresi Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:32, Haziran, 2012, s. 93.

⁵⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Hayrat Müzayede Defterinin 21. sırasında Arslan Mahallesi’nde Şeyh Kırbaç Zaviyesi şeklinde geçen bir kayda rastlamaktayız. Bizim bulduğumuz okunuşu şüpheli zaviye ile bu zaviye arasında acaba bir bağlantı kurabiliriz mi sorusu aklımıza gelmiyor değil.

oğlu Şeyh Mehmedi'l-Ömeri'ye nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla tevcih. 1191/1777.

6. Tecdid. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Betâliye Zâviyesi'nin yevmi bir akçe ile hatibi Şeyh Ahmed'e za'yiden inayet. 1122/1710.
7. Kilis'de Kara Baba Zâviyesi'nde şeyh ve mütevellî Murtaza beratı zayi' etmekle za'yiden 'inâyet buyruldu. Sene. 1113/1701. Receb/Aralık.
8. Kilis'de Bestamiye Zâviyesi Camii olmakla hitabeti bir akçe ile Ahmed'e Kadısı Yahya arzıyla tevcih. 1121/1709.
9. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh Muhammedi'l-Ensari Tekyesi'nin mütevellisi ve zâviyedârı olan Şeyh Ebubekir bundan akdem fevt oldukda mahlûlünden Şeyh Hacı Mustafa nâm kimesne kendi üzerine tevcih ve berat etdirüb lakin mezbûr Şeyh Hacı Mustafa'nın istihkakı olmayub ehlafl-ı nâ marziyesi hesabıyla cema'at ehâlileri mahallinde meclis-i şer'ide mezbûranın nâ ehl olduğunu haber vermeleriyle ref'i olub yerine erbâb-ı istihkakdan Şeyh Ebubekir neslinden eş-Şeyh Mehmed ve eş-Şeyh Mustafa nâm karındaşlara ber vech-i iştirak nâibi El-hâc Mehmed Fazlı arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 13. 1212/1797.
10. Kilis muzâfâtından A'zâz Nahiyesi'nde İzzeddin Vakfı zâviye abâ an ced evladiyet üzere mutasarrıf olan İzzeddin fevt olmağla oğlu diğêr Hâc-ı İzzeddin ibkâ ferağat evlâd-ı vâkifa vaki' ise berat buyruldu. Şehr-i Cemâziye'l-evvel/Temmuz. Sene. 1154/1741.
11. M. Kilis muzafâtından A'zaz Nahiyesi'nde asûde olan Yel Baba nâm diğêr Şeyhe'r-rîh Zâviyesi'nin zâviyedârı olan Habib nâ ehl nâ müstehâk olduğundan maada terk-i hizmet etmekle hizmeti muattal kalmağla ref'inden Karabâş-zâde denmekle ma'rûf Şeyh Abdulkadir Bîdâriye vazife mu'ayyene ve kadısı Hasan arzıyla sadaka buyruldu. 1136/1723.
12. Kilis muzafâtından kasaba-i A'zâzda vaki' Bestamiye Zâviyesi evkafı Kara Mezraa olub lakin bir müderris lazım ve mühüm olmakla vakfin zâviyeden yevm üç akçe ile kadı Hüseyin arzıyla Şeyh Mehmed'e inâyet buyruldu. 1136/1723.
13. Kilis'de Davudunnebi Aleyhisselam Zâviyesi'nin zâviyedârları Mehmed ve Ali üzerlerinden Mehmed almağla ibkâ ricasına kadısı Ahmed arzıyla. Şaban/Nisan. Sene. 1104/1692.

14. Kilis muzafâtından Azâz Nahiyesi'nde mezar-ı Hannan Mennân Zâviyesi Medresesi'nde yevmi on akçe ile müderris olan Seyyid Ali mahlûlünden Şeyh Veli'ye 'inâyet. Sene. 1143/1730.
15. Kilis muzafâtından A'zâz Nahiyesi'nde Hacı Mansûr Zâviyesi'nde vazife mu'ayyene ile müderris ve müteveli olan Süleyman fevt mahlûlünden Neci-zâde Hacı Yusuf ve Şeyh Hamid-zâde Seyyid Abdulğani'ye kadısı Şâkir Ali arzıyla başka başka berat verildi. Yevm 19. Şehr-i Zi'l-kade/Kasım. Sene. 1192/1778.
16. Kilis'de A'zâz Nahiyesine tabi' Şeyh Yağû nâm karyede Şeyh İsa Zâviyesi vakfının üç akçe ile mütevellisi olan Seyyid Mehmed hal-ı vâkıfı kendi mazarafatına sarf ve ekl eylediği ehâlisi ehbârına zâhir olmağın ref'inden evled-ı vâkıfdan Seyyid 'Abdulkadir ve Seyyid 'Abdulaziz'e iştirâken kadısı Hafız Mustafa arzıyla buyruldu. Şehr-i Şevvâl/Eylül. Sene. 1163/1749.
17. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Tese nâm karyede 'Abdulkadim Zâviyesi'nde iki akçe ile türbedâr ve müteveli Seyyid Ahmed fevt oğlu Mehmed Şerif Halife'ye kadısı Halil arzıyla buyruldu. 1167/1753.
18. Kilis muzafâtından A'zâz Nahiyesi'nde Şeyh Yağû nâm karyede es-Seyyid İsa bin es-Seyyid 'Abdulkadir Zâviyesi meşihetine ve tevliyetine mutasarrıf Şeyh Hasan fevt üç akçe ile Mehmed Halife bin Mustafa'ya 'inâyet. 1145/1732.
19. Kilis muzafâtından Râvendân Nahiyesi'nde medfûn Orya Nebî Zâviyesi vakfına Seyyid Hüseyin mahlûlünden zâviye vâkıfdan almak üzere dört akçe ile kitâbet dört akçe ile cibâyet ve mu'temedlik cihetlerine mutasarrıf olan Fityân eda'i hizmet eylemediğinden ğayri vâkıfda müsa'ade olmamağla Hasan mezkûrun ref'inden cihât-ı mezbûr nim akçe ile mütevellisi Ahmed arzıyla buyruldu. 1154/1741.
20. Mahrûsa-i Kilis muzafâtından Münbiç Nâhiyesi'nde Şeyh Belicân Zâviyesi'nin bâ mu'ayyene zâviyedârı olan Şeyh 'Ömer fevt sulbi oğulları Salib ve Mehmed'e iştirâken kadısı Ali arzıyla buyruldu.1150/1737.
21. Kilis'de Deysâk Nahiyesi'nde Kara Baba Zâviyesi'nin mu'ayyene ile şeyhi ve mütevellisi Şeyhi 'Osman babası Murtaza mahlûlünden ve 'Ömer ref'inden mutasarrıf olan Şeyh 'Osman'a beratı mücebince tecdîd-i 'inâyet. 1143/1730.

Tablo 2.7. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Zâviyeler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Zaviyenin Adı
1	1102-2	33	52	1	Hazreti Şurahbil
2	1091-1	132b	203	1	Şeyh Körbec (?)
3	1147-2		128	16	Abdulkadir Geylani
4	1101-2	20	42	12	Şeyh Şemun
5	1147-3		129	12	Şeyh İyd
6	1116-2	63a	130	11	Betaliye
7	1138-2		159	22	Kara Baba
8	1116-2	63a	130	4	Bestamiye
9	1119-150-1		312	14	Şeyh Abdullah
Nahiye-i A'zâz					
10	1105-5	28a	60	10	İzzeddin
11	1119-150-1	351	313	15	Şeyhe'r-rîh- Yel Baba
12	119-150-1		312	15	Bestamiye
13	1138-6		167	1	Davudun Nebi
14	1139-2	128	267	4	Hannan Mennan
15	1147-2		127	18	Hacı Mansur
16	1104-3	29b	80	11	Şeyh İsa (Yağü Köyü)
17	1104-3	29b	80	35	Abdulkadim (Tese Köyü)
18	1105-3	23b	57	1	Abdulkadir (Yağü Köyü)
Nahiye-i Râvendân					
19	1105-5	28a	60	7	Orya Nebi
Nahiye-i Mümbiç					
20	1105-4	24a	58	13	Şeyh Belican
Nahiye-i Deysâk					
21	1105-1-28	21	53	1	Kara Baba

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİS'LE İLGİLİ HURÛFÂT DEFTERLERİNDE CAMİLER, MESCİTLER VE DİĞER KURUMLAR

3.1. Camiler

Hurûfât defterlerinde tespit etmiş olduğumuz dini yapıların en büyük kısmını camiler oluşturmaktadır. Merkezde 75, Azaz'da 4, Münbicde 3, Ravanda da 2, Yel Pınarı'nda 1 olmak üzere 85 cami kaydına ulaşılmıştır. Bazı camilerin birkaç ismi olduğu gibi bazıları da banisinin ismiyle anılmaktadır. Bu çalışmamız sırasında şu ana kadar isimleri bilinmeyen camileri tespit edebildiğimiz gibi, banisi bilinmeyen bazı camilerin kimler tarafından yapıldığını da bu kayıtlarda görebilmekteyiz. Merkezdeki camilere örnek olarak:

1. Kilis'de Canbulad Bey Camii'nde Murtaza Paşa icârasından bir akçe ile cüzhân Mustafa ref'inden Hasan'a 'inâyet. 1116/1704
2. Kilis'de Karakadı Camii evkafına iki akçe ile mütevellî Hüseyin üzerinden İsa alub gadr etmekle ibkâ ricasına beratı mücebince buyruldu. Sene. 1113/1701. Receb/Aralık.
3. Havass-ı Kilis'de Kızılca Mahallesi'ne tabi' Kütâhoğlu Oymağı'nda vaki' Kütahoglu binâ eylediği cami'de altı akçe ile imâm İbrahim fevtinden ulema ve sulehadan El-hâc Mehmed'e kadısı Hüseyin arzıyla sadaka buyruldu. Şehr-i Şevvâl/Temmuz. Sene. 1135/1722.
4. Kilis'de Çalık-zâde El-hâc Ali binâ kerdesi olan camide üç akçe ile vaiz ve nasîh olan Şeyh Hüseyin diyar-ı aherde sakin olub terki hizmet olmağla ref'inden 'Osman'a kadısı es-Seyyid 'Abdulfettâh arzıyla berat-ı 'inâyet. Şehr-i Şaban/Ocak. Sene. 1146/1733.

5. Meşhedlik Mahallesi'nde Şeyh Gökce Camii Şerifi'nde dört akçe ile hatib Süleyman pirû fâni olup rüfekası misüllü Mehmed'e fariğ olup kadısı Hüseyin arzıyla. Sene. 1102/1690. Şevvâl/Haziran.
6. Kilis'de Hasan Bey Camii denmekle ma'rûf Mu'allak Camiin bir akçe ile câbisi 'Abdulkerim ferağından Şeyh Süleymân'a nâibi Şeyh Ahmed arzıyla tevcîh. 1126/1714.
7. Kilis Cüneyne Camii'nde iki akçe ile hatib Ömer'e tecdid. 1115/1703.
8. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Ömeri nâm diğer Nâdiye Camii demekle maruf camiin cemaati kesir olup Bedestene karib olmağla imâm sâni lazım olmağın canibi molla Hacı İbrahim Bereli-zâdeye inâyet. Şehr-i Ramazan/Mayıs. Sene. 1137/1724.
9. M. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi'nde vaki 'Şeyh Süleyman Camiin evkafının nazırı olan Şeyh Şaban berat-ı mücebince tecdid buyruldu. Zil kade/Mart. Sene. 1113/1701.
10. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Kesik minare demekle arif Halil Paşa binâ kerdesi olan camii'nde iki akçe ile hatib Abdurrahman ğıybet-i münkatı' ile ğayib olup ref'inden Ali Halife'ye tevcih olunmak üzere kadısı Seyyid Osman'a arz etmeğın cihet-i mezkûre bin yüz yirmi dört Ramazanında Şeyh Mehmed mahlûlünden diğer Şeyh Mehmed üzerinde olup 'Abdur-rahman'ın kaydı bulunmamağla gerek 'Abdurrahman gerek diğer Şeyh Mehmed'in ref'inden arz mücebince 'inâyet. 1140/1727.
11. Kilis'de Camii Kebirde altı akçe ile imâm Hacı Ali'ye tecdid. 1115/1703.
12. Kıbele Mahallesi'nde Şeyh Süveydân Camii'nde üç akçe ile mütevellisi Ebubekir tecdid ricasına berat-ı mücebince buyruldu. Rebiü'l-evvel/Kasım. Sene. 1103/1691.
13. Kilis'de vaki' Murtaza Ağa Camii'nde bir akçe ile müezzin Hüseyin fevt yerine Ali 'ye buyruldu. Muharrem/Mayıs. Sene. 1114/1702.

14. Kilis'de Kızılca Mahallesinde Gözlü Şeyh denmekle ma'rûf Hızır Şeyh Camii'nde iki akçe ile hatib olan 'Osman mutasarrıfiken Kasım almakla kadısı Derviş Mustafa arzıyla ibkâ. 1130/1717.
15. Kilis'de Veli Bey Camii'nde iki akçe ile hatib Mustafa ricasıyla oğlu Ömer fâriğ olub kadısı Abdurrahman arzıyla. Sene. 1104/1692.
16. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi'nde El-hâc 'Osman Camii'nde bir akçe ile hatib Ebubekir Halife'ye ferağından Şeyh Mehmed'e kadısı Hacı Mehmed arzıyla buyruldu. 1148/1735.
17. Kilis'de Hızır Şeyh Camii'nde iki akçe ile müezzin Halil beratını zayi' edüb berat ricâsına kadısı Ali arzıyla buyruldu. Sene. 1112/1700. Rebiü'l-âhir/Eylül.
18. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Çukur Mescid denmekle ma'rûf Hacı Ali minber vaz' eylediği camii şerifde yevmi iki akçe ile hatib Hacı Mustafa'ya ferağından oğlu Hacı 'Ömer'e berat-ı mücebince 'inâyet. 1138/1725.
19. Kilis'de Akcurun Camii'nde iki akçe ile müteveli 'Abdulcelil rızasıyla Halil'e fariğ olub kadısı Ali arzıyla buyruldu. Sene. 1112/1700. Şaban/Eylül.
20. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Şeyh Hilal Camii'nde mu'ayyene ile Mustafa beratın zayi' etmekle kadısı Mehmed arzıyla 'inâyet. Sene. 1115/1703.
21. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi'nde El-hâc 'Ömer Ağa müceddeden binâ eylediği camide hatib lazım olmakla Şeyh Mehmed'e hasbî kadısı Seyyid Mahmud arzıyla buyruldu. Şehr-i Zilhicce/Nisan. Sene. 1148/1735.
22. Müteveli. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Şehâbeddin Camii'nde müteveli Seyyid 'Abdulkadir'e tecdîd. 1158/1745. Safer/Mart.
23. Kilis'de Kara Gazi Camii Vakfi'na iki akçe ile müteveli Ahmed ferağından Hüseyin'e kadısı Fazlı arzıyla'inâyet. Receb/Ocak. Sene.1108/1696.
24. Kilis'de Hacı Derviş Camii'nde bir akçe ile hatib Hüseyin fevt Halil'e 'inâyet. 1111/1699.

25. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Mehmed Efendi Camii’nde iki akçe ile hatib Mehmed fevtinden oğlu Abdulvehhâb’a kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. 1131/1718.
26. Kilis mahallâtından Kettân Mahallesi’nde vaki‘ Kettân Camii Şerifi’nde iki akçe ile müezzin ‘Abdulkerim fevtinden Şeyh Mehmed’e ‘inâyet buyruldu. 1138/1725.
27. Mütevellî. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Hacı Hasan binâsı camii’nde bir akçe ile hitabeti ve bir akçe ile imâmeti bâni-i mezbure inâyet. 1131/1718.
28. Mütevaffâ. Kilis’de Hacı Yusuf Camii’nde hasbi hatib Hacı Mehmed fevt İsmail’e ‘inâyet. 1124/1712.
29. Tecdid. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Zaim Halil Camii’nin iki akçe ile hatib Ömer mutasarrıfiken Mehmed almakla kadısı Seyyid Ahmed arzıyla ibkâ. 1134/1721.
30. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi’nde El-hâc İsmail binâ kerdesi olan camide hasbî imâm Ali fevt İsmail Halife’ye kadısı Seyyid Mahmud arzıyla buyruldu. 1148/1735.
31. Kilis’de Bölük Mahallede Kara Molla İsmail Camii’nin yevmi nim akçe mütevellisi olan Mustafa fevt mahlûlünden Mehmed’e fevti vaki‘ ise ‘inâyet buyruldu. Şehr-i Zi’l-kade/Şubat. Sene. 1183/1769.
32. Kilis Kazası’nda Temircuyan Mahallesi’nde Seyyid Mustafa bâ izn-i hümâyun müceddeden binâsı caminde imâm ve hatib lazım olmakla banii mezbûrun oğlu Seyyid Ebubekir bin Seyyid Mustafa’ya imâmet ve hitabet mezkûre ber vech-i hasbi tevcih ve ‘inâyet buyruldu. Yevm 29. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Mart. Sene. 1235/1819.
33. Mütevellî. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Çavuş-zâde Hacı Mehmed Ağa müceddeden binâsı camii şerifinin hatibi olmayub nasb ve ta’yin olunmak lüzum olmakla ber vech-i hasbî Osman Halife’ye nâibi Seyyid ‘Abdulmennan arzıyla tevcih buyruldu. 1196/1781.

34. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde ‘Attar Hüseyin Camii’nde bâ mu‘ayyene imâmı olan ‘Osman’a beratı mücebince tecdid ‘inâyet. 1143/1730.
35. Müteveli. Kilis’de Şeyh ‘İvaz Camii’nde bir akçe ile imâm Yusuf fevt mahlûlünden Ali’ye ‘inâyet. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Ekim. Sene. 1115/1703.
36. Kilis Kazası’nda Kızılca Mahallesi’nde Bayraklı, Tahtalı Camii haraba müşrif olmakla ashab-ı hayrat camii mezkûru ta‘mir ve termim edüb imâm nasb ve ta‘yin lazım olmakla imâmet mezkûre Çirazi-zâde Mehmed Halife’ye nâibi Seyyid Ahmed arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 9. 1221/1806.
37. Kilis’de Kıbele Mahallesi’nde Hasan Çelebi Camii’nde altı akçe ile imâm ve hatib Abdulhalim’e tecdid. 1116/1704.
38. Kilis’de Okçular Mahallesi’nde Marlı nâm diğher Cum‘a Fakîh Camii’nde hatib olan Ahmed mahlûlünden Şeyh Mehmed’e kadısı Murtaza arzıyla. 1142/1729.
39. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde ve İplik Pazarı’nda vaki‘ Alaca nâm diğher Küçük Camii Şerifi’nde yevmi iki alçe ile nazır olan Ahmed fevtinden Mehmed Halife’ye ‘inâyet buyruldu. 1136/1723.
40. Kilis’de Çekmeceli-zâde Mustafa Efendi binâ eylediği camiin müezzini olmayub munla Hüseyin’e beratı ‘inâyet. 1148/1735.
41. Tecdid. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Habiboğlu Camiinin bir akçe ile hatibi Ahmed fevtinden oğlu Süleyman’a kadısı Süleyman arzıyla ‘inâyet. 1130/1717.
42. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Bazar Camii’nde iki akçe ile müezzin olan molla Hüseyin kasr-ı yedinden diğher Hüseyin’e bâ berat fâriğa ‘inâyet. Şehr-i Muharrem/Nisan. Sene. 1151/1738.
43. M. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Yazıcı Ahmed Camii’nde üç akçe ile Şeyh İbrahim Derviş Halil mahlûlünden mutasarrıf Derviş Hüseyin Halife’ye tecdid. Zilhicce/Şubat. Sene. 1152/1739.
44. Kilis’in Kıbele Mahallesi’nin vaki‘ Kabı-zâde Camiinin iki akçe ile hatibi olan Ahmed fevt oğlu Şeyh Yusuf’a bâ berat. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Şubat. Sene. 1169/1755.

45. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nin Odun Pazarı Camii’nde bir akçe ile imâm sâni Mehmed bi berat olmağla müceddeden ‘inâyet. Şehr-i Şevvâl/Ekim Sene. 1125/1713.
46. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Attar Hasan Camii’nde üç akçe ile imâm ve mütevellî Hacı Ahmed’e mahlûlünden İbrahim’e kadısı Ahmed arzıyla tevcîh. 1126/1714.
47. Kilis’de Kızılcalıda Ketâncı Mahallesi’nde Gürci Şeyh Camiin’n bâ mu’ayyene mütevellisi Debbağ Ahmed’e bâ berat tevcih. 1128/1715.
48. Kilis’de Yeni Camii’nde üç akçe ile cüzhân Mustafa mahlûlünden Şeyh Ali ’ye inâyet. 1131/1718.
49. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Şeyh İhlas Camii⁵⁸ Sûk-ı Sultânî’de vâki olmakla cemaati kesir olub imâm sâni ve vaiz lüzum olmakla bir akçe ile Mahmud’a kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. Şehr-i Cemâziye’l-evvel/Mart. Sene. 1132/1719.
50. Müteveffâ. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Kütahoğlu Camii’nin kâtibi olmayub lüzum olmağla Mehmed’e kadısı Derviş Mustafa arzıyla tevcih. 1130/1717.
51. Mütevellî. Kilis’de Kıbele Mahallesi’nde Hüseyin Çelebi Camii’nde hatib olan Hacı Ali fevt mahlûlünden yevmi bir akçe ile mahdum-zâdesi Şeyh Ali’ye kadısı Ali arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 2. Şehr-i Şaban/Eylül. Sene. 1189/1775.
52. Kilis’de Kör Şeyh Camii’nde bir akçe ile meşrûtiyet üzere hatib Halil ref‘inden Osman ibkâyı ‘inâyet. 1115/1703.
53. Mütevellî. Kilis mahallâtından Meşhedlik Mahallesi’nde merhûm Tazıcı Ahmed binası camii’nde üç akçe ile mütevellî olan Derviş Abdurrahman’a tecdid. Sene. 1182/1768. Recep/Kasım.
54. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Kettânoğlu Camii Şerifi evkafının yevmi üç akçe ile mütevellisi olan Taysî-zâde Hacı Mehmed ferağından oğlu Seyyid Mehmed Emin’e nâibi Seyyid ‘Abdulmennan arzıyla tevcîh. 1199/1784.
55. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Kızık Şeyh Camii’nde nim akçe ile hatib Hasan üzerinden Osman almağla ibkâ ‘inâyet. 1118/1706.

⁵⁸ Bu cami, günümüzde Şihlar Camisi ismiyle anılmaktadır.

56. Kilis'de İbrahim Ağa evkafından Kara Hacı Camii'nde tilâvet etmek şartıyla iki akçe ye mutasarrıf İbrahim aher-i diyarda sakin olmakla yerine Ahmed mahal deyü kadısı ----- tevcih. Cemâziye'l-âhir/Şubat. Sene. 1103/1594
57. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Bayraklıoğlu Camii'nde bir akçe ile ferrâş Hasan fevt yerine Hüseyin mahaldır deyü 'inâyet buyruldu. Sene. 1112/1700. Receb/Aralık.
58. Kilis Kazasına vaki' Hacı Şeyh Camii nâzır-ı bi berat Mustafa'ya' inâyet buyruldu. 1114/1702.
59. Kilis Kazası'nda vaki' Halebi Ağa binâ eylediği camii yevmi bir akçe ile müezzin olan Mehmed fevt yerine Mustafa'nın kendi hüsnü rızasıyla olan Hasan'a 'inâyet. 1111/1699.
60. Kilis'de Şeyh Camii'nde nim akçe ile hatib Osman ref'inden Hasan'a 'inâyet. 1116/1704.
61. Kilis'de Meşhedlik Mahaltesinde Depelik Başı Camii Şerifi'nde yevmi dört (akçe ile) imâm olan İbrahim mahlûlünden Hamzaya 'inâyet buyruldu. Şehr-i (Şuhûr gurre) Sene. 1117/1705.
62. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde 'Abdulcelil Ağa binası Bestamiye Camii denmekle ma'rûf Camii evkafının bâ merâsile-i (?) şer'iyeye ve ber müceb şart-ı-vâkıf mütevellisi olan bâni-i merhumun evladından Dede-zâde Mustafa fevt mahlûlünden sulbi oğlu 'Abdullah bin Mustafa'ya nâibi es-Seyyid Ahmed Nuri arzıyla tevcih buyruldu. Sene Yevm 16. Şehr-i Ramazan/Kasım. Sene. 1221/1806.
63. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Zâviye Mescidi Camii'nde imâm olan Mehmed fevt Şeyh Şem'un denmekle ma'rûf ----- mahlûlünden Şeyh Hüseyin'e inâyet. 1156/1743.
64. M. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kürd Camii denmekle ma'ruf Hüseyin Bey binâsı camiin imâmı Halil ref'inden sahib-i evvel Hasan'a tevcih olunub mutasarrıfiken fevt olmakla mahlûlünden oğullarının oğlu Seyyid Mustafa bin Seyyid Ali'ye tevcih olunub mutasarrıfiken aherden Mehmed bin Hacı Mustafa alub gadr etmekle bâ-hüccet şe'riye ibkâ. Şehr-i Rebiü'l-âhir/Mart. Sene. 1130/1717.
65. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Çukur Camii'ne dört akçe ile imâm Yusuf fevtinden oğlu Ahmed'e kadısı Hacı Süleyman arzıyla tevcih. 1129/1716.

66. Kilis’de Dedeler Camii’nde bir akçe ile imâm sâni Ömer ferağından Kasım’a bâ berat tevcih. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Mayıs. Sene. 1130/1717.
67. Kilis’de Kıbele Mahallesi’nde Çukur Hamam kurbünde Hacı Halil Camii’nde nazır lüzum olmakla dört akçe ile Şeyh Mehmed’e inâyet. 1131/1718.
68. Tecdid. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Derviş Ahmed Camii’nde bir akçe ile hatib Hacı Mustafa fevtinden Ali ’ye kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. Şehr-i Şevvâl/ Ağustos. 1131/1718.
69. Kilis’de Şurahbil Camii’nde imâm lüzum olmakla bir akçe ile makamda (?) mütevellisi Seyyid Mehmed arzıyla tevcih. 1133/1720.
70. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Demirci Oymağı’nın Camii’nin cemaati kesir olub imâm sâniligi bir akçe ile Hüseyin’e kadısı Ahmed arzıyla tevcih. Şehr-i Cemâziye’l-evvel/Şubat. Sene 1133/1720.
71. Tecdid. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Çelebioğlu Camii’nde bir akçe ile hatib İbrahim ferağından Süleyman’a bâ berat tevcih. 1135/1722.
72. Tecdid. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Hazreti Şem’un Nebi Camii’nde bir akçe ile hatib Hâc Ali fevtinden oğlu Hüseyin’e kadısı Seyyid Mehmed arzıyla ‘inâyet. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Şubat. Sene. 1138/1725.
73. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Arslan Oymağı’nda Ali Çavuş Camii’nde iki akçe ile ferrâş Mustafa fevtinden Mehmed’e ‘inâyet. 1134/1721.
74. M. Kilis’de Hacı İbrahim binâsı medresenin dâhilinde mebni camii’nde imâm olanlara meşruta olmak üzere Kızılca Mahallede Hacı Bekir fevtinden beher sah kırk akçe mukata’a ile müceddeden dört bâb dükkân icrasın camii mezbûrde hala imâm olan Mehmed’e ‘ inâyet. 1132/1719.
75. Kilis’de Hacı Derviş Ağa Camii’nde dört akçe ile mihrabiye ve müezzinlik hizmetinde olan Mustafa mutasarrıfiken Mustafa ve Hacı Mehmed almakla ref’lerinden Mustafa bin Yusuf’a bâ berat ibkâ. Şehr-i Rebiü’l-âhir/Ocak. Sene. 1134/1721.

3.1.1. Banisi Bilinen Camiler

Defterlerde yapmış olduğumuz incelemelerde bazı camilerin hangi hayır sahipleri tarafından inşâ ettirildiğini de saptayabilmekteyiz. Bu camiler:

1. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi'nde El-hâc 'Osman Camii'nde bir akçe ile hatib Ebubekir Halife'ye ferağından Şeyh Mehmed'e kadısı Hâc Mehmed arzıyla buyruldu. 1148/1735.
2. Kasr-ı yed. Kilis muhallefâtından Meşhedlikde Hacı İbrahim binâsı Çukur Mescidin yevmi iki akçe ile nâzırı olan Ali ferağından Yusuf'a bâ berat tevcih buyruldu. 1179/1765.
3. Kilis'de Bölük Mahalle'de Kara Molla İsmail Camii'nin yevmi nim akçe mütevellisi olan Mustafa fevt mahlûlünden Mehmed'e fevti vaki' ise 'inâyet buyruldu. 1183/1769.
4. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nin Akcurun denmekle ma'rûf El-hâc Davud Camii'nin iki akçe ile Şeyh Mustafa mahlûlünden mütevellisi Yusuf berat-ı mûcebince tecdid-i inâyet. 1143/1730.
5. M. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kürd Camii denmekle ma'ruf Hüseyin Bey binâsı cami'in imâmı Halil ref'inden sahib-i evvel Hasan'a tevcih olunub mutasarrıfiken fevt olmakla mahlûlünden oğullarının oğlu Seyyid Mustafa bin Seyyid Ali'ye tevcih olunub mutasarrıfiken aherden Mehmed bin Hacı Mustafa alub gadr etmekle bâ-hüccet şe'riye ibkâ. 1130/1717.
6. M. Kilis'de Hacı İbrahim binâsı medresenin dâhilinde mebni camii'nde imâm olanlara meşruta olmak üzere Kızılca Mahallede Hacı Bekir fevtinden beher sah kırk akçe mukata'a ile müceddeden dört bâb dükkân icrasın camii mezbûrde hala imâm olan Mehmed'e' inâyet. 1132/1719.
7. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde 'Abdulcelil Ağa binası Bestamiye Camii denmekle ma'rûf Camii evkafının bâ merâsile-i şer'îye ve ber mûceb şart-ı vâkıf mütevellisi olan bâni-i merhumun evladından Dede-zâde Mustafa fevt mahlûlünden sulbi oğlu 'Abdullah bin Mustafa'ya nâibi es-Seyyid Ahmed Nuri arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 16. 1221/1806.

Bu verilerden hareketle Kıbele Mahallesi'ndeki Camii, El-hâc Osman'ın, Kızılca Mahallesi'ndeki cami ve medreseyi, Hacı İbrahim'in, Bölük Mahalledeki camii, Kara Molla İsmail'in, Meşhedlikteki Çukur Mescid'i, Hacı İbrahim'in, Kana Mahallesi'ndeki camii, Hüseyin Bey'in, Sibât Mahallesindeki camii, Abdulcelil Ağa'nın, Kızılca Mahallesi'ndeki Akcurun Camii'ini ise Hacı Davud Ağanın yaptırdığını belirleyebilmekteyiz.

Ayrıca aşağıdaki kayıta görüldüğü gibi Davud Ağa'nın babasının isminin de İsmail olduğunu tespit etmekteyiz.

“Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Akcurun Camii Şerifi denmekle ma‘ruf şeyh binâ eylediği camii şerifile babası El-hâc İsmail kasr-ı yedinden iki akçe vazife ile yirmi seneden tecavüz hatib olan El-hâc Mehmed’in kusuru yoğiken ecânibden Abdulvehhâb alub ğadr etmekle ref’inden sahib-i evvel mezbûr El-hâc Mehmed’e ve kadısı Hüseyin arzıyla ‘inâyet buyruldu. 1136/1723.”

3.1.2. Kilis’e Bağlı Nahiyelerde ve Köylerde Banisi Bilinen Camiler

Hurûfât defterlerinde, Kilis’e bağlı Azaz Kasabasında 4, Mümbiçde⁵⁹ 3, Ravendanda 2, Yel Pınarı Köyünde 1 olmak üzere 10 cami tespit edilmiştir. Zamanla harap olan bazı camiler hayır sahipleri tarafından tekrardan inşâ ediliyordu. Bu camiler:

1. Kilis’de A‘zaz kasabasında vaki‘ Camii Kebirde yevmi dört akçe ile ‘aşır-hân Şeyh ‘Aşur fevt mahlûlünden Receb/Ağustos Sene. 1157 Şeyh ‘Abdul‘ad’a kadısı ‘Abdullah arzıyla. 1157/1744.
2. Kilis muzafâtından A‘zaz kasabasında vaki‘ Cümdi Camii Vakfının tevliyeti kimesne üzerinde olmayub muhtâc olmak yevmi iki akçe vazife ile es-Seyyid El-hâc Sa‘devi Halife’ye kadısı ‘Abdullah Efendi arzıyla. 1160/1747.
3. Kilis Kazası nevâhisi’nden A‘zâz Nahiyesi kuralarından Fatıma Karyesi’nde Camii Şerif mürur-ı eyyâm ile haraba müşrif olmakla Şeyh Hamud’a bâ izn-i hümâyun camii mezbûru ta‘mir ve termim ve müceddeden minber vaz‘ edüb harab olan camii şerifinin yevm-i nim akçe ile hatib olan Osman müddet-i mediden (?) berü fevt mahlûlünden bâni-i mezbûr Şeyh Hamud Halife’ye nâibi Seyyid Ahmed Nuri arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 9. 1221/1806.
4. Kilis Kazası muzafâtından A‘zâz Nahiyesine tabi‘ Defterdar Karyesi sakinlerinden ashab-ı hayratdan Şeyh ‘Abdurrezzak bin El-hâc Yunus bâ izn-i hümâyun müceddeden binâ ve minber vaz‘ eylediği camii şerife hatib nasb ve ta‘yin olunmak lüzum ve mühüm olmağla Şeyh ‘Abdurrezzaka -----

⁵⁹Günümüzde Münbiç (Halep’in kuzeyindeki bölge) şeklinde kullanılan bölge isminin çalışmamızda Munbuc (Bunmuc) şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

mezkûre müceddeden ber vech-i tevcih olunmak babında ----- Seyyid Mehmed arz etmeğin mezkûre kimesne üzerinde olmadığı -----Anadolu muhasebesi ----- mücebince ber vech-i hasbi merkûma tevcih. Yevm 13. Şehr-i Zilhicce/Mayıs. Sene. 1245/1829.

5. Kilis'de Munbuc (Bunmuc) Nahiyesine tabi Kurca (?) Öyük Karyesi'nde müceddeden bir camii şerif binasına aherden hitabeti Ahmed arzıyla. 1157/1744.
6. Kilis'de Munbuc Nahiyesine tabi Halıs nâm karyede camii şerif binası için izin hitabeti 'Abdullah Halife 'inâyet. 1157/1744.
7. Kilis muzafâtından Benûc (Munbuc) (?) Râvendân Nahiyesine tabi Hacurlu (?) Karyede vaki' ashab hayratdan Davud oğlu Mehmed Ağa nâm sahibü'l-hayrat müceddeden binâ eylediği camii şerife hatib lazım ve mühüm olmağla ber vechi hasbi Şeyh Mehmed bin Mehmed'e bâ-arzuhal tevcih buyruldu. 1178/1764.
8. Ref'i. Kilis muzafâtından Râvendân Nahiyesine tabi' Kürüm nâm karyede vaki' camii şerifinde hasbi imâm ve hatib olan Mustafa cüheladan ve ----- bir olduğundan ğayri cemaati istame ----- üzere ----- yla ref'inden Hacı 'Osman Halife'ye kadısı 'Abdurrahman arzıyla. 1161/1748.
9. Tecdid. Kilis'de Râvendân Nahiyesi'nde Köyrim (?) Karyede Kapucu Mehmed Ağa Camii'nde bâ mu'ayyene imâm ve hatib olan Mustafa Halife kendi hüsn-i rızasıyla kasr-ı yedinden sulbi kebir oğlu Ahmed Halife'ye ferağından bâ berat fâriğ-i tevcih. Şehr-i Zilhicce/Temmuz. Sene. 1172/1758.
10. Kilis muzafâtından Yel Bınarı nâm karyede Hacı Ömer-zâde Veliyüddin Ağa bâ izn hümâyun müceddeden bina ve minber vaz' eylediği camii'nde hatib lazım olmakla ber vechi hasbi Şeyh Mehmed Halife'ye nâibi Mehmed Emin arz etmeğin kimesne üzerinde olmadığı ba'det-derkenar merkûm Şeyh Mehmed'e tevcih buyruldu. Yevm 26. Şehr-i Saferil hayr/Aralık. Sene. 1232/1816.

3.1.3. Merkezdeki Camilere İkinci İmam ve Müezzin Atanması

Bazı camiler şehrin ana arterlerine, ticaret noktalarına yakın yerlerde bulunduğundan dolayı cemaati çok oluyor, bu yüzden de bir imam yeterli olmayıp ikinci imama ihtiyaç duyuluyordu. Hurûfât defterlerinde bu şekilde 7 kayıt tespit etmiş bulunmaktayız.

1. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Cüneyne Camii’nin cemaati kesir olub imâm sâniye muhtâc olmakla bir akçe ile Mehmed’e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1130/1717.
2. Kilis’de Halil Paşa Camiin cemaati kesir olub imâm sânilîği müceddeden bir akçe ile Ali’ye kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1130/1717.
3. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Şeyh Camii’nin cemaati kesir olub imâm sâni lüzum olmağla Hasan’a ‘inâyet. 1130/1717.
4. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Şeyh İhlas Camii Sûk-ı Sultânîde (Sultan çarşısı) vâki olmakla cemaati kesir olub imâm sâni ve vaiz lüzum olmakla bir akçe ile Mahmud’a kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. 1131/1719.
5. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde Demirci Oymağı’nın Camii’nin cemaati kesir olub imâm sânilîği bir akçe ile Hüseyin’e kadısı Ahmed arzıyla tevcih. 1133/1721.
6. Havass-ı Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde vaki‘ Ali Çavuş Cami’in cemaati kesir olub imâm sâni lazım olmakla mevlana Şeyh İsmail mahaldir deyü kadısı Lütfullah arzıyla üç akçe ile müceddeden sadaka buyruldu. 1135/1723.
7. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Ömeri nâm diğer Nâdiye Camii demekle maruf Cami’in cemaati kesir olub Bedestene karib olmağla imâm sâni lazım olmağın canibi molla Hacı İbrahim Bereli-zâdeye inâyet. 1137/1725.

Hatta Çalık Camii’nin üç müezzini olduğu halde çarşıya yakın olması sebebiyle cemaatinin fazlalığından dolayı dördüncü müezzine ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum Hurûfât kayıtlarında şöyle belirtilmektedir:

1. “M. Kilis’de Çalık-zâde Hacı Ali binâ eylediği camiide üç müezzin olub bir müezzin dahi lazım olmakla munla Ömer’e iki akçe ile camii mütevellisi Ömer arzıyla ‘inâyet. 1140/1717”

3.1.4. Cami Yakınlarında Bulunan Pazarlar

Yine bazı kayıtlarda cami yakınlarında yer alan pazarları görebildiğimiz gibi bazı pazarların hem Türkçe ve hem de Arapça telaffuzlarına rast gelmekteyiz. (İplik Pazarı, Odun Pazarı, Çilingir Pazarı gibi)

1. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nde ve İplik Pazarı’nda vaki‘ Alaca nâm diğer Küçük Camii Şerifi’nde yevmi iki alçe ile nazır olan Ahmed fevtinden Mehmed Halife’ye ‘inâyet buyruldu. 1136/1724.
2. Kilis’de Odun Pazarı’nda Tepelik Mescidi’nde üç akçe ile imâm ‘Abdullah fevt İbrahime ‘inâyet. 1108/1696.
3. Kilis’de Suku’l-Hatab (Odun Pazarı) kurbünde Depelik Camii’nde bir akçe ile imâm sâni Mehmed nâm hizmet olmağla ref’inden Molla Derviş’e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1130/1717.
4. Kilis sükkânından Şeyh Mehmed medine-i mezbûrede Çilingir Bazarı’nda müceddeden binâ eylediği camii şerife bir imâm nasb olunmak lazım olmakla bani-i mezbûr Şeyh Mehmed’e yevm-i bir akçe vazife ile imâmet mezbûr kadısı Seyyid Abdulkerim arzıyla müceddeden berat-ı inâyet buyruldu.1137/1724.

3.1.5. Çekmeceli Camii İnşâ Tarihi

Ayrıca bu kayıtlardan yola çıkılarak yapım tarihi bilinmeyen Çekmeceli Camisi’nin yapım tarihini de tahmin edebiliyoruz.

1. “ Kilis’de Çekmeceli-zâde Mustafa Efendi binâ eylediği camiin müezzini olmayub munla Hüseyin’e beratı ‘inâyet. 1148/1735.” Kaydından hareketle caminin 1735 yıllarında faal olduğunu görmekteyiz. Caminin banisi olan Çekmeceli-zâde Hacı Mustafa Efendi Kilis’te yetişen âlimler silsilesinin en başında yer almaktadır. 1684 yılında Kilis’te doğmuş ve 1757 yılında vefat etmiştir.⁶⁰ Bu bilgileri birleştirdiğimiz zaman caminin XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığını söyleyebiliriz.

3.1.6. Karakadı’nın Yaptırdığı İkinci Mescit

Yine bu defterlerde tespit ettiğimiz; “ Kilis’te Kana Mahallesi’nde ‘Ömeriye denmekle ma’rûf Karakadı binâ eylediği mescidde minber vaz‘ı olunub cami olmakla bir akçe ile hatib Mehmed’e beratı mücebince tecdîd-i ‘inâyet. 1143/1730.” Kaydından hareketle günümüzde Canpolat Paşa Mahallesi Sıçancık Sokağı’nın girişinde yer alan

⁶⁰ Daha geniş bilgi için bkz.,Timurtaş, a.g.e., s.142.

(şu an yerinde apartman bulunmakta) Ömeriye Camisi'nin de Karakadı tarafından yaptırıldığını görmekteyiz.

3.1.7. Birden Fazla İsimle Anılan Camiler

Çalışmamız sırasında bazı camilerin birden fazla isimle defterlere kaydedildiğini görmekteyiz: (Ulu Camii-Camii Kebir, Muallak-Baytariye-Hasan Bey-Tanrıverdi-Hudaverdi, Şeyh Gökçe-Debbağhane, Ömeri-Nadiye, Halil Paşa-Kesik Minare, Bayraklı- Tahtalı, Gözlü Şeyh-Hızır Şeyh- Şeyh İhlas (Şihlar) gibi.)

1. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Şeyh Gökce, Debbağhane Camii'nde iki akçe ile nazır İbrahim fevtinden Seyyid Mehmed Emin'e 'inâyet. 1133/1720
2. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Ömeri nâm diğer Nâdiye Camii demekle maruf camiin cemaati kesir olub Bedestene karib olmağla imâm sâni lazım olmağın canibi molla Hacı İbrahim Bereli-zâdeye inâyet. 1137/1724.
3. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Kesik minare demekle Arif Halil Paşa binâ kerdesi olan camii'nde iki akçe ile hatib Abdurrahman ğıybet münkatı'a ile ğayib olub ref'inden Ali Halife'ye tevcih olunmak üzere kadısı Seyyid Osman'a arz etmeniz cihet-i mezkûre bin yüz yirmi dört Ramazanı'nda Şeyh Mehmed mahlûlünden diğer Şeyh Mehmed üzerinde olub 'Abdurrahman'ın kaydı bulunmamağla gerek 'Abdurrahman gerek diğer Şeyh Mehmed'in ref'inden arz mücebince 'inâyet. 1140/1727.
4. Mütevellî. Kilis'de Ulu Camii'nde yevmi beş akçe ile ferrâş El-hâc Ahmed fevtinden Şeyh Mehmed'e kadısı Şeyh Mehmed arzıyla tevcih. 1122/1710
5. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Camii Kebir'in hedmi vaki' oldukda ta'mirine mu'temed lüzum olmağla iki akçe ile Mehmed'e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1130/1717.
6. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Gözlü Şeyh demekle ma'rûf Hızır Şeyh (Şeyh İhlas- Şihlar) Camii'nde iki akçe ile hatib olan 'Osman mutasarrıfiken Kasım almakla kadısı Derviş Mustafa arzıyla ibkâ. 1130/1717.
7. Kilis Kazası'nda Kızılca Mahallesi'nde Bayraklı, Tahtalı Camii haraba müşrif olmakla ashab-ı hayrat camii mezkûru ta'mir ve termim edüb imâm nasb ve ta'yin lazım olmakla imâmet mezkûre Çirazi-zâde Mehmed Halife'ye nâibi Seyyid Ahmed arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 9. 1221/1806.

8. Kilis’de Hasan Bey Camii denmekle ma’rûf Mu’allak Cami’in⁶¹ bir akçe ile câbisi ‘Abdulkerim ferağından Şeyh Süleymân’a nâibi Şeyh Ahmed arzıyla tevcîh. 1126/1713.
9. Kilis’de vaki’ müteveffâ Tanrıverdi kethüda bina eylediği camii şerif evkafının yevmi bir akçe ile câbî ve yevmi iki akçe vazife ile türbedâr ve yevm-i iki akçe ile nazır olan Eyüb Halife fevtinden Mehmed Halife’ye arzuhâl ile inâyet buyruldu. 1136/1723.
10. Kilis’de Hûdâverdi Hasan Bey Camii’nde iki akçe ile câbi Sipahi-zâde Mehmed fevt ‘Abdulkerim’e ‘inâyet. 1128/1715.

3.1.8. Ulu Camii’ne Ait İki Kayıt

Defterlerde Sibât Mahallesi’nde yer alan Ulu Cami’e (Camiî Kebir) ait iki enteresan kayda rastlamaktayız. Birinci kayda göre cami içerisinde Hâce Elif Hatun’un yaptırttığı mescidin varlığından haberdar oluyoruz.

1. M. Kilis’de Sibât Mahallesi’nin Camii Kebir derununda Hâce Elif Mescidi’nde bâ-şart-ı vâkıf babası El-hâc Şeyh Ali mahlûlünden üç akçe ile imâm Şeyh Mehmed’e tecdîd. 1145/1732.

İkinci olarak yine bu cami içerisinde yer alan şafi mescidi’ne ait kayda rastlamaktayız.

2. Kilis’de Camii Kebirde Şafi’iyye Mescidi Şerifinde yevmi iki akçe ile imâm olan Hacı Mehmed fevt olup mahlûlünden sulbi oğlu Hacı Mehmed Halife’ye kadısı es-Seyyid İbrahim arzıyla tevcîh buyruldu. 1176/1762.⁶²

Aşağıda dipnotta da belirttiğimiz gibi bu mescitler 1895 yılında hayır sahipleri tarafından elden geçirilerek tamir ettirilmiştir. Kayıtlardaki bilgilerle şu an

⁶¹ Osmanlı Arşivinde tespit ettiğimiz fi 19 Kânun-ı evvel 1300 (1882) tarihine ait EV.MKT.01322-214-1 nolu belgede “ Kilis kasabasında kâin Baytariye nâm diğer Muallak Camii evkafının mütevellisi -- --“ şeklinde devam eden belgeden anladığımız göre Muallak Camisinin bir adının da “Baytariye” olduğunu görmekteyiz.

⁶² Ulu Camii’nin avlusunun kuzeyinde yer alan, önleri açık kemerli mescitlerin orta kısmındaki üç satırlık 1323/1895 tarihli Arapça kitabeden anladığımız göre; bu mescitler (Hanefi ve Şafi) 1895 yılında tamir edilerek yenilenmişlerdir. Bkz. Bebekoğlu, s.51.

mescit üzerinde yer alan kitabi bilgileri birleştirdiğimiz zaman acaba bu şafi mescidi'ni Hâce Elif Hatun mu yaptırdı diye düşünmekten kendimizi alamıyoruz.

3.1.9. Harap Olan Camilerin Tekrardan Yenilenmesi

Hurûfât kayıtlarında bazı camilerin harap olup tekrardan yenilediğine dair kayıtlara da ulaşmaktayız.

1. Seyyid Ahmed Şevval/Haziran. Sene 1237/1822. Kilis mahallâtından Kızılca Mahallesi'nde Feridun Ağa binası Camii şerif külliyyen harab ve münderis iken izn-i sultani Tamâsi Mehmed Efendi atyeb malından bani-i sâni kaydıyla bina eylediği camii şerif evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan es-Seyyid Ebubekir fevt mahlûlünden oğulları es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid Ahmed nâm karındaşlara iştiraken bâ-berat tevcih buyruldu. Sene. Yevm 23. 1217/1802.
2. Kilis Mahellâtından Kızılca Mahallesi'nde Attar Hasan binâsı mescid-i şerif harabe müşrif olub Çavuş-zâde El-hâc Mehmed Ağa mescid-i mezbûru tamir ve termim ve bâ izn-i hümâyun minber vaz' eylediği camide vazife-i mu'ayyene ile imâm ve ber vech-i hasbi hatib olan eş-Şeyh Osman fevt mahlûlünden hafidi eş-Şeyh 'Abdurrahman bin Ali'ye nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 22. 1217/1802
3. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Ali Bey binâsı camii harab olub İbrahim ta'mir edüb imâmeti yevmi bir akçe ile bani-i sâni İbrahim'e 'inâyet buyruldu. 1188/1774.

Tablo 2.8. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Camiler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Caminin Adı	Banisi	İnşa Tarihi
1	1138-3		162	15	Canbulad Bey/Tekye	Canbulad Bey	1553
2	1138-2		159	21	Karakadı	Karakadı	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
3	1119-150-1		312	12	Kütahoğlu	Kütahoğlu	
4	1105-3	23b	57	9	Çalık-zâde Hacı Ali	Hacı Ali	1683

5	1138-1	93	158	6	Gökçe (Debbağhane)	Şeyh Gökçe	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
6	1116-3	64b	133	10	Muallak-Hasan/Ata Bey	Hasan Bey	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
7	1138-3		161	21	Cüneyne		
8	1139-1	127	265	2	Ömeri-Nâdiye	Karakadı	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
9	1138-2		159	26	Şeyh Süleymanlı	Şeyh Süleyman	
10	1139-1	127	265	8	Kesik Minare- Halil Paşa	Halil Paşa	1626 ⁶³
11	1138-3		161	12	Camii Kebir -Ulu Camii		
12	1138-1	93	158	17	Şeyh Süveydân		
13	1138-2		159	30	Murtaza Ağa /Paşa	Murtaza Paşa	1661
14	1116-4	65b	135	21	Gözlü Şeyh- Hızır Şeyh		
15	1138-1	93	158	39	Veli Bey	Veli Bey	
16	1105-3	23b	57	16	Hacı Osman	Hacı Osman	
17	1138-2		159	2	Hızır Şey		
18	1091-1	132a	202	15	Çukur Mescid	Hacı İbrahim	
19	1138-2		159	18	Akcurun	Davud Ağa	XVI. yüzyıl ilk çeyreği
20	1138-2		160	40	Hacı Hilâl (Şeyh Ahmed)	Hacı Hilâl	1631
21	1105-4	24a	58	5	Ömer Ağa		
22	1106-1	94	191	18	Şeyh Şehabeddin		
23	1140-1	301	616	9	Kara Gazi		
24	1140-2	302b	618	1	Hacı Derviş	Hacı Mustafa	1551
25	1116-6	67a	138	15	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	
26	1091-2	124	204	2	Kettân		
27	1116-5	65b	137	16	Hacı Hasan /Halife		
28	1138-5	63	166	15	Hacı Yusuf	Hacı Yusuf	
29	1116-8	69a	142	8	Zaim Halil	Zaim Halil	
30	1105-4	24a	58	3	El-hâc İsmail		
31	1102-2	33	52	10	Kara Molla İsmail	Kara Molla İsmail	
32	555-93-1	356	380	6	Seyyid Mustafa		

⁶³ Bu eseri 1620 yılında Satılmışoğlu Hacı Osman adında bir şahıs mescit olarak yaptırmış idi. Halil Paşa 1626 yılında ona bir minare ekleyerek camiye çevirmiştir. Bkz., Dündar, a.g.e., s. 225-226.

33	1147-2		128	15	Çavuş-zâde Hacı Mehmed	Hacı Mehmed	
34	1105-1-28	21	53	21	Attar Hüseyin	Attar Hüseyin	
35	1138-3		161	1	Şeyh İvaz		
36	553-85-2	230	233	11	Tahtalı -Bayraklı (Çırazoğlu)	Bayraklı oğlu Kasım	1598
37	1138-3		162	21	Hasan Çelebi	Hasan Çelebi	XVI. yüzyıl ortaları
38	1139-2	128	266	13	Cuma Fakih -Marlı		
39	1119-150-1	351	313	5	Alacacı -Küçük Camii	Nasruddin Muhammed	1460
40	1105-4	24a	58	4	Çekmeceli Mustafa	Çekmeceli Mustafa	XVIII. yüzyıl ilk çeyreği
41	1116-5	66a	136	14	Habib-zâde /Habib	Habiboğlu El-hâc Mehmed	
42	1105-4	24a	58	18	Bazar		
43	1106-1	94	191	23	Yazıcı Ahmed		
44	1106-2	95a	192	8	Fâni-zâde (Kani-zâde)?		
45	1116-3	64a	132	23	Odun Pazarı		
46	1116-3	64b	133	18	Attar Hasan	Attar Hasan	
47	1116-4	65a	134	7	Gürcü Şeyh		
48	1116-6	67a	138	3	Yeni		
49	116-6	67a	138	27	Şeyh İhlas		
50	1116-4	65b	135	17	Kütahoğlu	Kütahoğlu	
51	1147-1	46	125	15	Hüseyin Çelebi		
52	1138-2		160	37	Kör Şeyh		
53	1216	96	156	8	Tazıcı Ahmed		
54	1113-1	77	561	7	Kettânoğlu		
55	1138-4		164	25	Kızık Şeyh		
56	1138-1	93	158	31	Kara Hacı		

57	1138-2		159	12	Bayraklıoğlu	Kasım	1598
58	1138-2		159	48	Hacı Şeyh		
59	1138-2		160	3	Halebi Ağa		
60	1138-3		162	11	Şeyh	Hacı Baki Murad	1569
61	1138-4		163	18	Depelik Başı		
62	553-85	2	230 (233)	16	Bestamiye Zâviyesi	Abdülcelil	
63	1104-1	7	76	17	Zâviye Mescidi		
64	1116-5	66a	136	10	Kürd Hüseyin Ağa /Bey	Hüseyin Ağa	XVII. yüzyıl sonu
65	1116-4	65a	134	24	Çukur		
66	1116-5	66a	136	11	Dedeler		
67	1116-5	65b	137	19	Hacı Halil		
68	1116-6	67a	138	5	Derviş Ahmed	Derviş Ahmed	
69	1116-6	67b	139	24	Şurahbil		
70	1116-7	68a	140	13	Demirci Oymağı		
71	1116-8	69a	142	23	Çelebioğlu		
72	1091-1	132b	233	10	Şemun Nebi		
73	1116-8	69a	142	2	Ali Çavuş	Ali Çavuş ⁶⁴	1538
74	1116-6	67b	139	5	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	
75	1116-8	69a	142	1	Hacı Derviş	Hacı Mustafa	1551
Nahiye-i A'zâz							
76	1104-2	8a	77	3	Camii Kebir		
77	1104-3	29a	79	2	Cümdi		
78	553-85	230	233	12	Fatıma Köyü		

⁶⁴ Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin 9. Cildinin Kilis bölümünde camileri anlatırken Ali Çavuş Camiine ait iki kitabeden bahsetmektedir. İlk kitabede geçen “İmaretü'l-mübareketi mevlâna el-abdi'd-daif Veli Kadı sene tarih isnâ ve tis'amiye” ibaresinden hareketle; bu eserin 952/1496 yılında Veli Kadı adında bir şahıs tarafından yaptırıldığını tespit etmekteyiz. İkinci kitabede geçen (o zamanki cami kapısı üzerinde) “-----Cuddide hâzi'l-mekânü'l-Ali bi'avnillahî Teâlâ sene tariha şehri Cemâziye'l-evvel sene hams ve erbain ve tis'amiye” şeklindeki kayıtdan; camiin 945/1538 yılında Ali Çavuş tarafından yenilendiğini görmekteyiz. Yine VGM. ARŞ. Defter No: 2172, s.16'da kayıtlı Kilis'te “Hatice Hanım binti Ömer Vakfı” na ait vakfiye suretinde “----- Ali Çavuş bina kerdesi Pirlioğlu Camii-----” şeklinde geçen kayıтта da camiin Ali Çavuş tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.. Akis, a.g.e., s.232. Ali Çavuşla ilgili bu iki kayıttan, Ali Çavuş'un harab olan caminin yerine yenisini yaptırmış olabileceğini düşünmekteyiz.

79	557-74	154	158	1	Şeyh Abdurrezzak		
Nahiye-i Mümbiç							
80	1104-2	8a	77	19	Kurca Öyük		
81	1104-2	8a	77	20	Halıs		
82	1101-2	20	41	10	Hacurlu Mehmed Ağa		
Nahiye-i Râvendân							
83	1104-3	29a	79	7	Kürüm Köyü		
84	1106-3	96a	194	17	Kapucu Mehmed Ağa	Mehmed	
Yel Pınarı							
85	555-93-1	355	379	12	Veliyüddün Ağa		

3.2. Mescitler

Hurûfât kayıtlarında merkezde 42, Azaz'da 4, Ravanda da 1, Taşlı Öyük'te 1 olmak üzere 48 mescit tespit etmiş bulunmaktayız. Hemen hemen tüm mahallelerde mescitler bulunmaktaydı. Bunun en büyük sebebi de halkın hem dini vecibelerini yerine getirme isteği olduğu gibi, Tevbe Süresi'nin 18. Ayeti'nde yer alan; “İnnemâ ya'muru mesâcide'l-lahu men âmene bi'l-lahi ve'l-yevmi'l-âhiri” (Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman edenler imar ederler.) ayetinden hareketle biraz halı vakti yerinde olan insanların sevap kazanma düşüncesi etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu mescitlerden bazılarında daha sonradan ihtiyaca binaen minber eklenerek camiye çevrilenler de oluyordu. Hurûfât defterlerinde ismi geçen merkezdeki mescitlere örnek olarak:

1. Kilis'de Alaca Mescidi'nde nim akçe ile ferrâş Mehmed Ali fevtinden Şeyh Mehmed'e 'inâyet. Şehr-i Şaban/Kasım. Sene. 1116/1704.
2. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Şeyh 'İvaz Mescidi evkafının iki akçe ile mütevellisi Şeyh Süleyman ferağından Ali'ye kadısı Seyyid Mustafa arzıyla tevcih. 1119/1707.
3. Kilis'de Piri Ahmed Mescidi'nde imâm Ali üzerinde tecdid. Şehr-i Zilhicce Sene. 1104/1692.
4. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Hacı İbrahim Çukur Mescidi'nde bir akçe ile ferrâş ref'inden Ali'ye mütevellisi 'Osman arzıyla. Şehr-i (Şuhur gurre) Muharrem/Nisan. Sene. 1117/1705.
5. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Çelebioğlu El-hâc Mehmed Mescidi'nin babası Ahmed mahlûlünden iki akçe ile imâm Mehmed'e berat-ı mücebince tecdîd-i 'inâyet. 1143/1730.

6. Kilis'de Kızılca Okçular Mahallesi'nde Karlı Mescidi'nde imâm lazım olmakla nim akçe ile 'Abdullah'a 'inâyet. 1118/1706.
7. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh Abdullah Mescidi'nin bir akçe ile mütevellisi İbrahim terk-i hizmet olmakla ref'inden imâm Mehmed'e kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. 1132/1719.
8. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Şeyh Mescidi'nde bir akçe ile müteveli üzerine (?) ziyaretgâhın bir akçe ile türbedarı Mehmed fevt Şaban'a Kilis'de 'inâyet. 1108/1696.
9. Müteveli. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Şeyh 'Abdurrahman Bestamî Mescidi'ne iki akçe ile imâm Şeyh Recebi'l-nakşibendi mutasarrıfiken Mustafa almakla bâ berat ibkâ. 1132/1719.
10. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Hazreti Şem'un Nebi Aleyhisselam Mescidi Şerifi'nde minber vaz' hitabeti bir akçe ile Hacı Ali'ye 'inâyet. Şehr-i Şaban/Eylül. Sene. 1124/1712.
11. Tecdid Kiliste Meşhedlik Mahallesi'nde Molla Mehmed Mescidi'nde beş akçe ile imâm Hacı 'Abdulkadir ferağından oğlu Mehmed'e kadısı Yahya arzıyla tevcih. 1121/1709.
12. Kilis'de Attar Hasan Mescidi'nde altı akçe ile imam Ahmed mahlûlünden Ali'ye 'inâyet. Şehr-i Zilhicce/Aralık. Sene. 1125/1713.
13. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde El-hâc 'Osman Mescidi Camii olub bir akçe ile hatib nasb olunan İsmail Halife mutasarrıf olub üzerinde olmağla ferağından Ebubekir Halife'ye berat-ı târîh-i 'inâyet. Şehr-i Muharrem/Haziran. Sene. 1146/1733.
14. Tecdid. Kilis'de Kana Mahallesinin 'Ömer Kadı Mescidi'ne minber vaz' olunub hitabet Mehmed'e 'inâyet. 1125/1713.
15. Tecdid. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Camii Kebir derûnunda Hâce Elif Mescid-i cedidinin üç akçe ile imâmı Şeyh Hacı Ali fevtinden oğlu Hacı Mehmed'e kadısı Seyyid Mehmed Emin arzıyla tevcih. Şehr-i Cemâziyelevvel/Mayıs. Sene. 1126/1714.
16. M. Kilis'de Mevlevihane Tekyesi Mescidi'nde beş akçe ile imâm İsmail bâ berat olub kadısı 'Abdulkadir arzıyla berat. 11147/1705.
17. Kilis'de Okçular Mahallesi'nde Cuma Fakih Mescidi'nde bir akçe ile imâm Osman'a ibkâ. 1122/1710.

18. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Derviş Ahmed Mescidi'nde bir buçuk akçe ile imâm İsmail fevtinden oğlu Mustafa mutasarrıfiken nacar Mehmed alub gadr etmekle kadısı Abdulkadir arzıyla ibkâ. 1116/1704.
19. Kilis'de Kana Mahallesi'nde 'Ömeriye denmekle ma'rûf Karakadı binâ eylediği mescidde minber vaz'ı olunub cami olmakla bir akçe ile hatib Mehmed'e beratı mûcebince tecdîd-i 'inâyet. 1143/1730.
20. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi'nde Hacı Halil Mescidi'nde ber vechi hasbî nâzır ve mütevellisi Mahmud ve Mehmed Efendilerden hilaf-ı inhâ ala bir tarikle alub ibkâ ricasına iki akçe ile kadısı Ahmed arzıyla. Sene. 1113/1701.
21. Müteveffâ. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Vaiz Efendi Mescidi denmekle ma'ruf camii şerifinde ashab-ı hayratdan merhum Hacı İsmail Ağa vaz' eylediği minber-i şerif yevmi bir akçe ile camii mezbûrede hatib olan Seyyid Mehmed fevt mahlûlünden Seyyid Hafız Mehmed'e nâibi Seyyid Şeyh Hamid arzıyla tevcih. Yevm 8. 1204/1789.
22. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Kadioğlu Mescidi'nde imâm Ebubekir fevt Mehmed'e 'inâyet. 1124/1712.
23. Kilis'de Kızılca Dedeler Mahallesi'nde Hacı Velî Mescidi'nin mütevellisi olmamağla Hüseyin Ahmed'e 'inâyet. 1125/1713.
24. Kilis'de Camii Kebirde Şafi'iyye Mescidi Şerifi'nde yevmi iki akçe ile imâm olan Hacı Mehmed fevt olub mahlûlünden sulbi oğlu Hacı Mehmed Halife'ye kadısı es-Seyyid İbrahim arzıyla tevcih buyruldu. 1176/1762.
25. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde Habiboğlu El-hâc Mehmed binası mescidin mütevellisi olmayıp lüzum olmakla bir akçe ile El-hâc Osman'a kadısı Şeyh Mehmed arzıyla tevcih. 1122/1710.
26. Kilis'de Kana Mahallesi'nde El-hâc İsmail binâ eylediği mescidin müezzini olmamakla hasbî Mehmed'e 'inâyet. 1148/1735.
27. -----tabi Sibât Mahallesi'nde Nâbi-zâde Ahmed Mescidi'nde imâm müteveli İsmail (?) fevt yerine Mehmed'e 'inâyet ber vech-i buyruldu. Sene 1102/1690.
28. Kilis'de Arık (Irk) (?) Mahallesi'nde Şatır Mescidi'nin tevliyeti mahlûl olmakla bir akçe ile Ahmed'e 'inâyet. 1134/1721.
29. Kilis'de Gözlü Baba Zâviyesi Mescidi harab olub ta'mir etmek şartıyla bir akçe ile Seyyid Mehmed mahal deyü kadısı es-Seyyid Mehmed arzıyla buyruldu. Sene. 1103/1691.

30. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kürd Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti iki akçe ile Hüseyin'e kadısı Seyyid Mustafa arzıyla. Şehr-i (şuhûr gurre) Safer/Mayıs. Sene 1118/1706.
31. Odunpazarında Kerferoğlu (?) Mescidi'nde bir akçe ile müteveli-----Mustafa'ya fariğ olub 'inâyet. Sene. 1111/1699. Cemâziye'l-âhir/Kasım.
32. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Depelik Mescidi Şerifi'nde yevmi dört akçe vazife ile imâm olan Osman bin Ali bila veled fevt mahlûlünden Haşim'e nâibi Mehmed Emin arzıyla tevcih buyruldu. Sene.1193/1779. Yevm 24.
33. Kilis'de merhum Hacı Bey Mescidi'nde mu'ayyene ile imâm Yusuf fevt yerine Halil mahaldır deyü nâibi Ahmed arzıyla buyruldu. Sene. 1113/1701. Receb/Aralık.
34. Kilis'de Kızılca nâm mahalde Temircuyan Mescidi'nde harab iken ta'mir olunub müderris lazım olmakla hasbi Mustafa'ya buyruldu. Sene. 1113/1701. Muharrem/Haziran.
35. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi'ne tabi' Maslama (?) Oymağı'nda vaki' Hasan Bey Mescidi Şerifi'nde vazife mu'ayyene ile imâm olan Molla Hasan celayı vatan edüb kadısı etmeyin Halil da'ilerine 'inâyet buyruldu. 1114/1702.
36. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde 'Abdulcelil Mescidi'nin imâmı Hacı Osman tarik-i hizmet olmakla Şeyh Mustafa'ya 'inâyet. Sene. 1115/1703.
37. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde vaki' Cüz Mescidi denmekle Hacı İbrahim binâ eylediği mescidde yevmi iki akçe ile nazır olan kadısı Ahmed arzıyla. 1114/1702.
38. Kiliste vaki' Meşhedlik Mahallesi'nde Mescid-i Ashab Hacı Ali minber vaz' hatib lazım Mustafa yedine berat-ı'inâyet. Sene. 1112/1700.
39. M. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde El-hâc Yusuf Mescidi'nde nâzır lazım olmakla Şeyh Mustafa'ya nim akçe 'inâyet. 1115/1703.
40. Kilis'de Kızılca Mahallede El-hâc Dede Mescidi'nde nîm akçe ile imâm Halil ferağından Ömer'e kadısı Hafız Mehmed arzıyla 'inâyet. Şevvâl/Nisan. Sene. 1109/1697.
41. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde 'Attar Hüseyin Mescidi'ne minber vaz' olunub hitabeti bir akçe ile Ali'ye kadısı Mehmed arzıyla tevcih. Şehr-i Şevvâl/Aralık. Sene. 1119/1707.

42. Kilis’de Kütah Mahallesi’nde Hacı Derviş Mescidi’nde câbi mütevellî Hacı Davud fevtinden Ömer’e inâyet. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Nisan. Sene. 1131/1718.

3.2.1. Kilis’e Bağlı Nahiyelerde ve Köylerde Banisi Bilinen Camiler

Hurûfât defterlerinde Azaz, Ravendan, Münbic nahiyelerinde 6 adet mescit kaydına rastlamaktayız.

1. Kilis muzâfâtından A’zâz Nahiyesine tabi’ nefsi A’zaz kazasında Şeyh Karaca Mescidi vakfının mütevellisi kimesne üzerinde olmayub muhtac olmağla yevmi üç akçe vazife ile müceddeden es-Seyyid El-hâc Sa’devî Halife’ye kadısı ‘Abdullah Efendi arzıyla. Şehr-i Cemâziye’l-âhir/Haziran. 1160/1747
2. Kilis’de A’zaz Nahiyesi’nde Tirşem nâm karyede vaki’ Hacı Veli Mescidi Şerifi’nde vakfı bir kıt’a hadika pınarın yevmi bir akçe vazife ile tevliyet kimesne rağbet etmeyüb bila sahib olmağla Seyyid Şeyh Mehmed Efendi kadısı Seyyid Sun’ullah arzıyla ‘inâyet. 1155/1742.
3. Kilis’de A’zâz Nahiyesi’nde Sucu nâm karyede Mikdad bin Esved Radyallahu Taala anhu Hazretlerinin merkad-i şerifleri olduğu mahalde mescide minber vaz’ olunub hitabeti ber vech-i hasbi İbrahim’e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 11128/1715.
4. Kilis Kazası’nda A’zâz Nahiyesi kuralarından İğde nâm karyede vaki’ mescid-i şerif seneyi (?) vafireden berü harab ----- olmuş iken ashab-ı hayratdan karye-i mezbûre ehalileri mescidi mezbûru ta’mir ve termim ve bâ izn-i hümâyun müceddeden minber vaz’ eyledikleri camii şerife hatib nasb ve ta’yin olmakla muhtar-ı ehâlden Şeyh Hüseyin bin Ahmed’e kaza-i mezbûr nâibi Seyyid Mehmed Nuri-zâde arz etmeğın kimesne üzerinde olmadığı Anadolu muhasebesi aklamı silsileden ----- mücebince ber vech hasbi merkum Şeyh Hüseyin bin Ahmed’e tevcih buyruldu. Yevm 2. Şehr-i Cemâziye’l-evvel/Kasım. Sene. 1243/1827.
5. Kilis’de Râvendân Nahiyesi’nde Kızılkend nâm karyede mescide ehâli minber vaz’ edüb hitabeti ber vechi hasbi Şeyh Ali’ye nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla tevcih buyruldu. Şehr-i Rebiü’l-âhir/Şubat. Sene. 1198/1783.
6. Kilis Kazası muzâfâtından Bunbûc (Munbuc) Nahiyesine tabi’ Taşlı Öyük nâm karyede vaki’ Hasan kethüda binâ eylediği mescid-i şerife müceddeden nâmı mezbûr minber vaz’ edüb ba izn-i hümâyûn hitabeti ber vech-i hasbi ‘Osman

Halife'ye bin yüz yetmiş senesi Muharremi'nin onuncu günü târihiyle müceddeden tevcîh ve 'inâyet buyruldu. Şehr-i Muharremi'l- Haram/Eylül. Sene. 1170/1756.

3.2.2. Mescitten Camiye Çevrilen Yapılar

Bazı mescitler mahallenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalırsa bir minber eklenerek ve etrafı genişletilerek camiye çevriliyordu. Mescitten camiye çevrilen ibadet yerlerine örnek:

1. Kilis'de vaki' Meşhedlik Mahallesi'nde Mescid-i Ashab Hacı Ali minber vaz' hatib lazım Mustafa (?) yedine berat-ı'inâyet. Sene. 1112/1700.
2. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Çukur Mescidi'nde Hacı Ali minber vaz' edüb iki akçe ile hatibi Hacı Mustafa'ya 'inâyet. 1115/1703.
3. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kürd Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti iki akçe ile Hüseyin'e kadısı Seyyid Mustafa arzıyla. 1118/1706.
4. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Mehmed Efendi Mescidi'nde minber vaz' olunub camii olmağla hitabeti iki akçe ile Mehmed Halife'ye kadısı Seyyid Mustafa arzıyla. 1118/1706.
5. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh 'Abdullah Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti câbi İbrahim'e kadısı Mustafa arzıyla. 1124/1712.
6. Kilis'de El-hâc Halil Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti bir akçe ile Şeyh Ahmed'e kadısı Mustafa arzıyla tevcih. 1119/1707.
7. Kilis'de Tahtalı Camii evkafının iki akçe ile mütevellisi Hibbetullah fevtinden oğlu Ali'ye kadısı Mehmed arzıyla tevcih. Sene. 1119/1707.
8. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Attar Hüseyin Mescidi'ne minber vaz' olunub hitabeti bir akçe ile Ali'ye kadısı Mehmed arzıyla tevcih. 1119/1707.
9. Mütevelli. Kilis'de Hacı Yusuf binâsı mescide minber vaz' olunub hitabeti ber vechi hasbi Mehmed'e 'inâyet. 1123/1711.
10. Kilis'de Şeyh İvaz Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti ber vechi hasbi Mehmed'e 'inâyet. 1125/1713.
11. Tecdid. Kilis'de Kana Mahallesi'nin 'Ömer Kadı Mescidi'ne minber vaz' olunub hitabet Mehmed'e 'inâyet. 1125/1713.

12. Kilis'de Okçular Mahallesi'nde Cum'a Fakih Mescidi'nde minber vaz' olunub hitabeti bir akçe ile 'İsa'ya 'inâyet. 1126/1714.
13. Kilis'de Dedelu Oymağı'nda Hacı Velî Mescidi'ne Şeyh Mehmed minber vaz' idüb hitâbeti ber vech hasbî bani-i mezbûra 'inâyet. 1126/1714.
14. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Hacı 'Osman binâsı mescidde minber vaz' olunub hitabeti bir akçe ile İsmail'e kadısı Derviş Mustafa arzıyla tevcih. 1129/1717.
15. Müteveffâ. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Vaiz Efendi Mescidi denmekle ma'ruf camii şerifinde ashab-ı hayratdan merhum Hacı İsmail Ağa vaz' eylediği minber-i şerif yevmi bir akçe ile camii mezbûrede hatib olan Seyyid Mehmed fevt mahlûlünden Seyyid Hafız Mehmed'e nâibi Seyyid Şeyh Hamid arzıyla tevcih. Yevm 8. 1204/1789.
16. Kilis Mahellâtından Kızılca Mahallesi'nde Attar Hasan binâsı mescid-i şerif harabe müşrif olub Çavuş-zâde El-hâc Mehmed Ağa mescid-i mezbûru tamir ve termim ve bâ izn-i hümâyun minber vaz' eylediği camide vazife-i mu'ayyene ile imâm ve ber vech-i hasbi hatib olan eş-Şeyh Osman fevt mahlûlünden hafidi eş-Şeyh 'Abdurrahman bin Ali'ye nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm. 22. 1217/1802.
17. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Sucu nâm karyede Mikdad bin Esved Radyallahu Taala anhu Hazretleri'nin merkad-i şerifleri olduğu mahalde mescide minber vaz' olunub hitabeti ber vech-i hasbi İbrahim'e kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1128/1716.
18. Kilis'de Râvendân Nahiyesi'nde Kızılkend nâm karyede mescide ehâli minber vaz' edüb hitabeti ber vechi hasbi Şeyh Ali'ye nâibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla tevcih buyruldu. 1198/1783.
19. Kilis Kazası'nda A'zâz Nahiyesi kuralarından İğde nâm karyede vaki' mescid-i şerif seneyi (?) vafireden berü harab ----- olmuş iken ashab-ı hayratdan karye-i mezbûre ehâli mescidi mezbûru ta'mir ve termim ve bâ izn-i hümâyun müceddeden minber vaz' eyledikleri camii şerife hatib nasb ve ta'yin olmakla muhtar-ı ehâlden Şeyh Hüseyin bin Ahmed'e kaza-i mezbûr nâibi Seyyid Mehmed Nuri-zâde arz etmeğin kimesne üzerinde olmadığı Anadolu muhasebesi aklamı silsileden ----- mücebince ber vech hasbi merkum Şeyh Hüseyin bin Ahmed'e tevcih buyruldu. Yevm 2. 1243/1827.

Tablo 2.9. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Mescitler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Mescidin Adı	Banisi	İnşa Tarihi
1	1138-3		162	16	Alaca		
2	1116-1	62	129	10	Şey İvaz		
3	1138-6		167	5	Piri Ahmed		
4	1138-4		163	5	Çukur Mescid	Hacı İbrahim	
5	1105-1-28	21	53	42	El-hâc Mehmed	Çelebioğlu Mehmed	
6	1138-4		164	24	Karlı		
7	1116-6	67a	138	16	Şeyh Abdullah	Şeyh Abdullah	
8	1140-1	301	616	6	Şeyh		
9	1116-6	67b	139	13	Bestamiye		
10	1138-5	63	166	7	Şeyh Şemun Zâviyesi		
11	1116-2	63a	130	2	Munla Mehmed (Efendi)	Mehmed Efendi	
12	1116-3	64a	132	27	Attar Hasan	Attar Hasan	
13	1105-3	23b	57	3	El-hâc Osman		
14	1116-3	64a	132	7	Ömer Kadı		
15	1116-3	64b	133	2	Hâce Elif	Hâce Elif	
16	1138-4		163	4	Mevlevihane Tekyesi	Ali Ağa ⁶⁵	1543
17	1116-2	63a	130	30	Cuma Fakih		
18	1138-3		162	23	Derviş Ahmed	Derviş Ahmed	
19	1105-1-28	21	53	10	Ömeriye	Karakadı	XVI. yüzyıl
20	1138-2		159	23	Hacı Halil		
21	558-56 s.1	56	58	2	Vaiz Efendi		
22	1138-5	36	166	19	Kadıoğlu (Kadı-zâde)		
23	1116-3	64a	132	25	Hacı Veli		

⁶⁵ Mevlevihane’nin banisi hakkında yaptığımız araştırmalarda üç adet belgeye ulaşılmış bulunmaktayız. Bunlar: 1.VGM. ARŞ. Defter No: 585, s.199’da kayıtlı Kilis’te kurulu “Çavuş-zâde Ebubekir Ağa Vakfı”na ait 1104/1692 tarihli (Akis, a.g.e., s.158) vakfiye suretinde : “----- Kilis mahallâtından Kızılca Mahallede sakin olub sabıka Halep Mütessilimi olan mefharu’l-ekabiri ve’l-a-eali Çavuş-zâde Ebubekir Ağa meclis-i şer’î şerif ve mahfel-i din-i münifde vakf-ı âti’z-zikri tescile medine-i mezbûrede vaki’ Ali Ağa bina edüb Hazreti Mevlana Kuddise sırrahü’l-alâ tarik-i erbabına şart eylediği vakıf tekkenin şeyhi ve mütevellisi Niyazi Seyyid Mehmed Efendi’nin huzurunda; Azaz Nahiyesi’ndeki Kefer Abdi nâm mezradaki 500 ağaç incirliği ile 60 ağaç nar ağacının senelik gelirinden mütevellisine 1 akçe ve tekkedeki fukaralara yemek verilmesini şart koşmuştur.” 2. Ayrıca Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin 9. Cildinde (s.362)“Asitane-i Hazreti Mevlanâ, kethüdayeri Ali Ağanın hayratıdır. Canibi erbaası gül gülistan ile müzeyyen ve havuz şazirvan selsebiller ile piraste bir mevlevihanedir” demektedir. 3.Yine Kamil Gazzî- Nehrûz Zeheb fi Tarihi Halep adlı eserinde (s.370-371) “ Belediye başkanı Ali Ağa’nın 950/1543 yılında Mevlvî’ler için bir tekke inşa ettirdiğinden” bahs etmektedir. Bu üç bilgiyi birleştirdiğimiz zaman Mevlevihanenin Ali Ağa tarafından yaptırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

24	1101-1	19	40	10	Şafiiye		
25	1116-2	63a	130	26	Habiboğlu	Hacı Mehmed	
26	1105-4	24a	58	1	Hâc İsmail	Hacı İsmail	
27	1138-1	93	158	7	Nâbi-zâde Ahmed		
28	1116-7	68b	141	22	Şatır		
29	1138-1	93	158	36	Gözlü Baba Zâviyesi		
30	1138-4		164	4	Kürt	Hüseyin Ağa	
31	1138-1	93	158	51	Kerfer (?)		
32	555-93 2	357	381	9	Depelik (Başı)		
33	1138-2		159	20	Hacı Bey		
34	1138-2		159	28	Temurcuyan		
35	1138-2		159	41	Hasan Bey		
36	113-2		160	19	Abdulcelil	Abdulcelil	
37	1138-2		159	50	Cüz	Hacı İbrahim	
38	1138-2		160	6	Ashab		
39	1138-2		160	13	El-hâc Yusuf	Yusuf	
40	1140-2	302a	617	5	El-hâc Dede		
41	1116-1	62	129	12	Attar Hüseyin		
42	1116-6	67a	138	4	Hacı Derviş		
Nahiye-i A'zâz							
43	1104-3	29a	79	1	Karaca		
44	1104-1	7	76	8	Hacı Veli (Tirşem Köyü)		
45	1116-4	65a	134	1	Mikdad bin Esved (Sucu Köyü)		
46	556-184	184	188	5	İğde Köyü		
Nahiye-i Râvendân							
47	1147-3		129	15	Kızıl Kend Köyü		
Taşlı Öyük							
48	1106-2	95a	192	10	Hasan Kethüda		

3.3. Medreseler

Varlıklı kimselerin ve özellikle devletin yüksek dereceli görevlileri tarafından kurulan vakıfların gelirleriyle varlıklarını sürdüren medreselerin, şehir halkı için ayrıca bir maddi yük olmaları söz konusu değildi. Ancak, müderris ve medrese öğrencilerinin şehir hayatında değişik şekillerde etkin oldukları bir gerçektir.

Bağlı buldukları medresede ders okutmanın dışında, ulemeden olarak bunlar, gerektiğinde kadı ve yöneticilere yol gösterirlerdi. Vergilerin dağıtımında, diğer sosyal hizmetlerin yapılmasında bilirkişi veya güvenilir kişi olarak müderrislere

sık sık başvurulduğunu görüyoruz. Ayrıca mahkemede, kadının çözmekte zorluk çektiği davalar çıkarsa, onlara danışması da geleneksel olduğu kadar yasaldı.⁶⁶

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde⁶⁷ 7, 1888 yılı Halep Salnamesi'nde ise 8 olarak belirtilen medrese sayısının, Hurûfât defterlerinde yapmış olduğumuz çalışmalarda 12'ye ulaştığını görmekteyiz. Kilis'in Halep'e yakın oluşu sebebiyle iki şehir arasında kültürel alışverişin yoğun bir şekilde yaşandığını söyleyebiliriz. Hatta XVIII. Yüzyılda şehir mantıkçılıkta çok ileri bir safhaya ulaşmış Osmanlı coğrafyasının birçok bölgelerinden Kilis'e mantık ilmini tedarik etmeye insanlar gelmişlerdir. Bunda da en büyük etmen Hoca-zâdeler dediğimiz ailenin (Abdurrahman Efendi, Abdullah Enveri Efendi ve Mehmed Tahir Efendi gibi) yetiştirmiş olduğu değerli âlim şahsiyetlerin bulunmuş olmasında aramak gerekir kanaatindeyiz. 1903 yılında yayımlanan Salnâme-i Nezâret-i Umumiye⁶⁸ adlı eserde medrese sayısının 21'e yükselmesi de buradaki eğitimin ve tedrisatın artmasını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kilis'le ilgili Hurûfât kayıtlarında geçen medreselere örnek:

1. M. Kilis'de Kadı-zâde Medresesi'nin evkafından bir akçe ile mütevellî ve bir akçe ile nâzır olan Molla Zekeriya ferağından oğlu Molla Yahya'ya kadısı 'Abdulkerim arzıyla buyruldu. 1137/1724.
2. Kilis'in Kızılca Mahallesi'nde vaki' Akcurun Camii derûnunda Kibeli Medresesi'nin müderrisi olmamağla iki akçe ile kadısı Lütfullah arzıyla Şeyh Mehmed'e 'inâyet. 1135/1722.
3. Mütevellî. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Cilcime Ağası Ömer Ağa binâ kerdesi medresenin müderrisi olmayub ve tadrise eşedd-i ihtiyac olmağla Seyyid Mehmed'e yevmi bir akçe ile müderrisliği mezkûra kadısı Ali Şakir arz etmeğın mücebince Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi Hazretleri işaret etmeleriyle işaretleri mücebince tevcih buyruldu. Yevm 16. 1191/1777.
4. Zayi. Kilis'de Şeyh Şem'un Medresesi evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Şeyh Ali 'ye tecdid buyruldu. Şevvâl/Mart. Sene. 1180/1766.

⁶⁶ Çadircı, a.g.e., s.97

⁶⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, Cilt.9, İstanbul Devlet Matbaası, 1935, s.362.

⁶⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Umumiye*, Asr Matbaası, İstanbul, 1321, s.462-463.

5. Kilis'de 'Osman Efendi Medresesi'nin imâmı olmayub bir akçe ile Ali'ye kadısı Süleyman arzıyla tevcih. 1128/1715.
6. Kilis'de Bekir Paşa Medresesi'nin bâ mu'ayyene müderrisi Osman fevtinden İbrahime 'inâyet. Şehr-i Şaban/Haziran. Sene. 1132/1719.
7. Kilis'de Servili Medrese'nin müderrisi olmayub ber vech-i hasbî Ahmed'e kadısı Atak Veli arzıyla tevcih. Şehr-i Safer/Kasım. Sene. 1135/1722.
8. Kilis mahallâtından Kızılca Mahallede Hacı İbrahim Efendi ibn-i Hacı Mustafa Medresesi'nin dâhilinde mübeyyen camii'nde bir akçe ile müezzin ve iki akçe ile ferrâş munla Mustafa ibn-i 'Osman ferağından Mehmed Halife'ye feragatı beratı tevcih 'inâyet buyruldu. 1143/1730.
9. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kadı Medresesi'nde yevmi bir akçe ile müteveli ve bir akçe ile nazır Şeyh İbrahim ferağından oğlu Zekeriya'ya Kadısı Şeyh Mehmed arzıyla tevcih. 1122/1710.
10. Kilis'de Çalık-zâde Ali Çelebi Camii ve medresesi evkafı izdiyadından yevmi altı akçe üç ihlası şerif tilâvet etmek üzere mutasarrıf Seyyid Hasan fevt oldukda oğlu Seyyid Mehmed var iken aherden Abdulkerim almağla ref'inden ve babası mahlûlünden merkûma 'inayet. 1122/1710.
11. Kilis'de Kürd Hüseyin Ağa nâm kimesne medresesi'nin yevmi sekiz akçe ile ber vech-i meşrûta müderrisi olan El-hâc 'Abdurrahman fevt olub mahlûlünden El-hâc Mehmed Halife'ye Şeyhülislam İsmail 'Asım Efendi Hazretlerinin işaret-i aliyeleri mûcebince bin yüz yetmiş üç senesi Rebiü'l-âhiri'nin yirminci günü tarihiyle sadır olan fermân-ı ali mûcebince kadısı Medhi-zâde 'Abdurrahim arzıyla tevcih buyruldu. Şehr-i Rebiü'l-âhir/Kasım. Sene. 1173/1759.
12. Müteveffâ. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Kesik Minare denmekle ma'rûf Halil Paşa Camii dâhilinde Halil Paşa binâsı medresenin müderrisi olan 'Ömer fevt mahlûlünden Seyyid Mehmed'e 'inâyet buyruldu. 1118/1706.

Tablo 2.10. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Medreseler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Medrese Adı	Banisi	İnşa Tarihi
1	1119-150-2		314	11	Kadı-zâde		
2	1119-150-1		312	1	Kıbeli(?)		
3	1147-1	46	126	14	Ömer Ağa	Ömer Ağa	
4	1101-3	23	43	6	Şeyh Şemun		
5	1116-4	65a	134	5	Osman Efendi		
6	1116-6	67b	139	12	Bekir Paşa		
7	1116-8	69	142	19	Servili		
8	1105-1	28/21	53	3	Hacı İbrahim Efendi	Hacı İbrahim	
9	1116-2	63a	130	16	Kadı		
10	1116-2	63a	130	24	Çalık-zâde Ali Çelebi	Çalık-zâde Ali Çelebi	1682
11	1106-3	96b	195	2	Kürt Hüseyin Ağa	Hüseyin Ağa	XVII. yüzyıl sonu
12	1115-43-2	44a	123	4	Halil Paşa	Halil Paşa	1626

3.4. Müderrisler ve kütüphane

Osmanlı ulemasına tanınan ayrıcalıklardan müderrisler de yararlanmakta idiler. Bunlardan vergi alınmaz, askerlik yapmazlardı. Bu iş genellikle babadan oğula geçen bir meslek şekline dönüşmüştü. Bundan dolayı Anadolu'nun birçok şehrinde ileri gelen ailelerin müderrislik yapmış olan kimselerden oluştuğu görülüyor. Vakıflara bağlı olarak faaliyet gösteren kütüphanelerin idaresi de müderrislerin ve çocuklarının sürekli ellerinde bulundurdukları işlerdendi.⁶⁹

Hurûfât kayıtlarında yaptığımız tetkiklerde Kana Mahallesi’nde Hüseyin Ağa’nın yaptırdığı medresede, Şeyh Mustafa-zâde Abdurrahman Efendi’nin bir kütüphane kurduğunu şu kayıttan anlamaktayız.

1. Kilis’te Şeyh Mustafa-zâde ‘Abdurrahman Efendi merhumun medine-i merkumun Camii Kebiri’nde tedris-i hadis-i şerif için vakf eylediği zeytünün tevliyeti ve Kürd Medresesi’nde kütüphanesinde tedris fıkıh-ı şerif için vakf eylediği tarlasının dahi mütevellisi olan ‘Abdullatif nâm kimesne emin ve

⁶⁹ Çadircı, a.g.e., s.98.

mu'temed aleyh olduğu üzere vakf-ı mezbûrun nazırı Seyyid Osman mutasarrıf olduğu nezareti bâ mu'ayyene ferağından Seyyid Ömer'e bâ-berat atik tevcih buyruldu. Muharrem/Şubat. Sene. 1191/1777. Yevm 15.

Hurûfât defterlerinde 27 yerde müderris kaydı geçmektedir. Kadı arzıyla merkeze sunulan müderris atamaları kazaskerler vasıtasıyla oluyordu. Defterlerde geçen müderris kayıtlarına örnek:

1. Kilis'de Canpolad Bey binâsı camii'nde şart-ı vâkıf üzere tedris olunmak için müderris var iken vakı'a mezbûr mütevellî hilaf-ı şart-ı vâkıf refi' etmekle müsaide-i vakf olduğuna binaen yevmi on akçe ile kadısı Yahya arzıyla Şeyh Süleymân'a tevcih. 1121/1709.
2. Kilis'de Çalık-zâde Ali Medresesi'nde dört akçe ile müderris Yusuf'un vazifesi kalil olmakla beş akçe dahi zamm olunub dokuz akçe ile kadısı Ahmed arzıyla ibkâ. 1133/1720.
3. M. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Hasan Bey binâ eylediği Camii Şerifde yevmi iki akçe ile cibâyet cihetine mutasarrıf olan ve iki akçe vazifesiyle kitâbet cihetine mutasarrıf olan müderrisinden Şeyh Ali fevt olub mahlûlünden karındaşı Hacı Ahmed'e kendi arzuhal mücebince buyruldu. 1173/1759.
4. Kilis muzâfâtından A'zâz Nahiyesi'nde mezar Hannan Mennan Zâviyesi Medresesi'nde on akçe ile müderrisin olan Mehmed Şârih Şeyh Veli ferağından mutasarrıf olub berat-ı tecdîd buyruldu. Şehr-i Rebiü'l-âhir/ Temmuz. Sene. 1150/1737.
5. M. A'zâz Nahiyesi'nde Bestamiye Zâviyesi'nin müderrisi Mehmed'e tecdîd. 1166/1752.

3.5. Vakıf ve Evkaf Kayıtları

Yaptığımız çalışmalarda Kilis'le ilgili Hurûfât defterlerinde merkez ve köylerde olmak üzere birçok vakıf ve evkaf kaydına rastlamaktayız. Peygamber Efendimiz tarafından kurulan vakıf kurumu İslamiyet'in yayılmasıyla gelişmiş, büyümüştür. İnsanlar arasında yardımlaşmayı, hoşgörüyü ön planda tutan bu kurum dini, (cami, mescit gibi), sosyal (hanlar, hamamlar, çeşmeler gibi), kültürel (medrese, kütüphane gibi) alanda birçok eserlerin inşâ edilmesi ve inşâ edilen bu eserlerin

yaşatılması için kurulmuştur.⁷⁰ Temel amaç Allah'ın rızasını kazanmak yanında toplumdaki insanlar arasında yardımlaşmayı sağlayarak yaşamı kolaylaştırmak ve toplumsal huzuru sağlamaktır. O dönemin önde gelen yöneticileri, idarecileri ve durumu iyi olan şahısları tarafından vakıflar oluşturulmuşlardır. Bu vakfı kuranlar Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, kendinden sonra gelen çocuklarının iâşesini sağlamak yanında vakfa eklemiş oldukları şartlarla (kendi vefatından sonra kurban kesmek, camilerde Kur'an veya cüz okutmak gibi) bu hayrın dünya var olduğu sürece devam etmesini düşünmüş olmalıdırlar.

3.5.1. Vakıf kayıtları

Vakıf kayıtlarına birer örnek verecek olursak:

1. M. Kilis'de Karakadı binası camide Kalender İbrahim Ağa vakf eylediği eczadan iki akçe ile bir cüz'i şerif nâibi Seyyid Mehmed mutasarrıfiken aherden İsa almakla ibkâ inâyet. 1124/1712.
2. Müteveli. Kilis'de Murtaza Ağa vakfından Tekye'de kıraet olunmak üzere iki akçe ile cüzhân Hüseyin fevtinden Mehmed'e 'inâyet. 1126/1714.
3. Kilis'de Canpolad Camii'nde Murtaza Paşa Vakfı'ndan iki akçe ile cüzhan Mehmed üzerinden Nu'man almağla ref'inden mütevellisi Ali arzıyla ibkâ. 1116/1704.
4. Kilis'de vaki' Ali Çavuş Camii Şerifi vakfının yevmi iki akçe ile mütevellisi es-Seyyid Mehmed fevt sahib-i evveli Şeyh Mehmed'e 'inâyet. 1138/1725.
5. Kilis'de Kara Gazi Camii vakfına iki akçe ile müteveli Ahmed ferağından Hüseyin'e kadısı Fazlı arzıyla'inâyet. 1108/1696.
6. Kilis'de Kara Baba Vakfı'nın iki akçe ile mütevellisi Mustafa fevtinden Şeyh Hamid'e kadısı Mehmed arzıyla 'inâyet. Sene. 1114/1702.
7. Kilis'de Canbulad Bey Vakfı'ndan almak üzere altı akçe ile camii taşra bevvâblığına mutasarrıf kimesne olmamağla Ebubekir'e 'inâyet. 1125/1713.
8. Müteveli. Kilis'de Kartallı Ahmed Ağa vâkıfı midarın iki akçe ile tevliyeti diğer eş-Şeyh Mehmed Emin Halife kendi hüsn-i rızasıyla kasr-ı yedinden Şeyh Mehmed Halife'ye fâriğ mezbûrun berat-ı mücebince tevcih. 1173/1759.

⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz. İlhami Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, XXX. Sayı, Ankara, 2007, s.63 (63-72)

9. M. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde vaki' Şeyh İvaz Mescidi vakfının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Şeyh Hüseyin hizmet-i lazimesini eda edüb Salih müteveyyin dahl ve taarruz olunmak icab etmez iken ashab-ı A'zâzdan mescid mezkûrun imâmîti Şeyh Mehmed Halife'ye sülûk edüb gadr sevdasında olmağın merkûm Şeyh Hüseyin Halife'ye tevliyet merkûm üzerine ibkâ buyrulmak bâbında (?) nâib Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. 1177/1763.
10. Kilis'de vaki' Süleyman Ağa Vakfi'ndan almak üzere yevm-i iki akçe ile süre-i Mülk süre-i Yasin-i Şerif ve 'aşır-han Sofu-zâde Mehmed fevtinden El-hâc-zâde Molla Mehmed'e 'inâyet buyruldu. 1136/1723.
11. Kilis'de Hacı Bekir evkafının nazırını olmayub lazım olmakla yevm-i bir akçe ile evlad-ı vâkıfdan Mustafa'ya Halife'ye inâyet buyruldu. 1136/1723.
12. M. Kilis'de vaki' Şeyh Şem'un Medresesi vakfının iki akçe ile mütevellisi olan Süleyman kasr-ı yedinden Şeyh Ali'ye bâ berat tevcih. 1161/1748.
13. Kilis'de İbrahim Ağa evkafından Kara Hacı Camii'nde tilâvet etmek şartıyla iki akçe ye mutasarrıf İbrahim aher-i diyarda sakin olmakla yerine Ahmed mahal deyü kadısı ----- tevcih. Cemâziye'l-âhir/Şubat. Sene. 1103/1691.
14. Kilis'de Depelik Mescidi'nin müezzini olmayub lazım olmakla Arslan Odabaşı Vakfi'ndan almak üzere İbrahime 'inâyet. Sene. 1115/1703.
15. Kilis sakinlerinden müteveffi Ayşe binti Hacı Mehmed nâm hatun bundan akdem Camii Kebir ittisalinde bir bâb mülk şirliğan ma'seresini ve Kefersina turabında nâbit Büyük 'Abidin Ağa ve Küçük 'Abidin Ağa denmekle ma'rûfan iki kıt'a bostanını müteveffi zevci 'Abidin Çavuş Ağa'nın hususi ma'lumesinden kendüye irtılac menkûl yetmiş hissa şayi'asını vakf edüb ve ğalle vâkıfdan beher sene on guruş vazife ile Ahmed nâm kimesne müteveli nasb eyledikten sonra müteveli merkumî hasbe'l-hayatda vakf-ı mezbûrun tevliyetinden ber mûceb fetvâ ve hücceti şer'îye 'azl edüb yerine kiralık senevi on guruş vazife ile kebire kızı Kerime binti 'Abidin Çavuş Ağa nâm hatun müteveli nasb ve oldahi bu minvâl üzere irad-ı vakfı cemi' ve vazife'i mezkûresin ahz ve baki kalan beher sene irsâl (?) üzere merkûm Kerime hatun fevt tevcih (?) mezkûre mahlûl olmakla mahlulûnden 'ammi-zâdesi evladından Osman Ağa-zâde Seyyid Halil ve Ahmed nâm kimesnelere ber vechi iştirâk Ali Şâkir arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 15. 1192/1778.

16. Kilis Kazası'nda vaki' merhûme Peymâne Hatun Vakfı'ndan olmak üzere iken aded-i cüz'i şerif yevmi iki pare vazife ile cüzhân eş-Şeyh Ahmed fevtinden es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Taha'ya inâyet buyruldu. 1136/1723.
17. Kilis'de Karakadı Camii Vakfına üç akçe ile nazır Hamza fevtinden Şeyh Ebubekir'e 'inâyet. 1141/1728.
18. Kilis muzâfâtından A'zâz Nahiyesi'nde Şeyh İsa Vakfına evlediyyet üzere mütevellî Seyyid Musa üzerinden Abbas almağla ibkâ inâyet. Cemâziye's-sâni/Aralık. Sene. 1109/1697.
19. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Parsa Hatun evkafından almak üzere iki akçe ile cüzhân Şeyh İsa fevt oldukda oğlu var iken aherden Mehmed alub gadr etmekle yerine mütevâffay-ı mezbûrun oğlu Mehmed mahaldir deyu 'inâyet buyruldu. Sene. 1113/1701.
20. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Kazibe Hatun evkafından nîm akçe cüzhân Ali terk-i hizmet Mehmed'e 'inâyet. 1111/1699.
21. Kilis'de Com'da Sarı Hatun Vakfı'nın mısıfı Haleb kal'ası dâhilinde mescid-i Ömeriye'de Hazreti Ömer bin Hattab Radyallahu Taala Anhu evladından beher yevm iki akçe ile cüzhân olmak üzere mütevellî ve nâzır Şeyh 'Abdulkadir fevt mahlûlünden karındaşının oğlu Şeyh Ali 'ye ba hüccet şer'iyeye tevcih. 1119/1707.

Tablo 2.11. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Vakıf Kayıtları

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Vâkıfın Adı
1	1116-2	63b	131	24	Kalender İbrahim Ağa
2	1116-3	64b	133	1	Murtaza Ağa
3	1138-3		162	25	Murtaza Paşa
4	1091-1	132a	202	9	Ali Çavuş
5	1140-1	301	616	8	Kara Gazi Camii
6	1138-2		160	31	Kara Baba
7	1138-5	63	166	23	Canbulad Bey
8	1106-3	96b	195	3	Kartallı Ahmed Ağa
9	1101-1	19	40	16	Şeyh İvaz Mescidi
10	1119-150-1		312	20	Süleyman Ağa
11	1119-150-1	351	313	6	Hacı Bekir
12	1104-3	29a	79	4	Şem'un Medresesi
13	1138-1	93	158	31	Kara Hacı
14	1138-2		160	21	Arslan Odabaşı

15	1147-2		127	4	Ayşe binti Hacı Mehmed
16	1119-150-1	351	313	11	Peymane Hatun
17	1139-1	127	265	10	Karakadı
Nahiye-i A'zâz					
18	1140-2	302a	617	4	Şeyh İsa
19	1138-2		159	4	Parsa Hatun
20	1140-2	302b	618	7	Kâzibe Hatun
Nahiye-i Com					
21	1116-1	62	129	6	Sarı Hatun

3.5.2. Evkaf kayıtları

Hurûfât defterlerinde vâkıfın çoğulu olan vakıflar manasına gelen birçok evkaf kayıtlarına (225 yerde) rastladık. Bunlara örnek olarak:

1. M. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Karaali Oymağı'nda vaki' Kesik Minare denmekle marûf Halil Paşa Camii Şerifi evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Osman fevt mahlûlünden diğer Osman'a nâibi Seyyid Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1178/1764.
2. Kilis'de Camii Kebir evkafından iki akçe ile kâtib Halil'e tecdid buyruldu. Şaban/Nisan. Sene. 1103/1691.
3. M. Kilis mahallâtından Kana Mahallesi'nde vaki 'Şeyh Süleyman Camiin evkafının nazırı olan Şeyh Şaban berat-ı mücebince tecdid buyruldu. Zi'l-kade/Mart. Sene. 1113/1701.
4. Kilis'de Tanrıverdi kethüda evkafından yedi akçe cüzhanları olub mahlûl olmağla iki akçe ile cüzhân Seyyid Hasan'a mütevellisi Şeyh Hasan arzıyla. Şehr-i Receb/Kasım. Sene. 1115/1703.
5. Kiliste Karakadı Camii'nde İbrahim Ağa evkafından cüzhân Mehmed'e tecdid. 1115/1703.
6. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Nibil Arkaz Karyesi Camii'nde ve Said Vakkas evkaflarının tevliyeti zayi olmağın Şeyh Derviş'e 'inâyet. 1104/1692.
7. Kilis'de Tahtalı Camii evkafının iki akçe ile mütevellisi Hibbetullah fevtinden oğlu Ali 'ye kadısı Mehmed arzıyla tevcih. Sene. 1119/1707.
8. Kilis'de Hameyn evkafının iki akçe ile câbisi Hamza ferağından Süleyman'a kadısı Mehmed arzıyla tevcih. Şehr-i Şaban/Ekim. Sene. 1120/1708.

9. Kasr-ı yed Kilis'de Şeyh Süveydân Camii evkafının iki akçe ile mütevellisi Seyyid Mehmed ferağından Şeyh Şaban'a kadısı Yahya arzıyla tevcih. 1121/1709.
10. Kilis'de Çalık Ramazan evkafından olub Camii Kebir'de bade's-salatis subh mihrab-ı şerifinin sağ canibinde iki akçe ile feth-i şerif tilâvet eden 'Abdulhalim tarik-i hizmet olmakla Mehmed'e kadısı Yahya arzıyla tevcih. 1122/1710.
11. M Kilis'de Hacı Hilal Camii evkafının evladiyet ve meşrutiyeti üzere tevliyeti Salih'e ibkâ. 1124/1712.
12. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Kütâh- oğlu Camii evkafının üç akçe ile mütevellisi Hacı Mehmed fevt olduğun oğlu Ali var iken aherden diğer Mehmed almağla ref'inden ve babası mahlûlünden merhuma kadısı Ahmed arzıyla tevcih. 1125/1713.
13. Kilis'de Kana Mahallesi'nin Tekye Camii evkafının bâ mu'ayyene loğkeşi Hasan fevtinden Halil'e 'inâyet. 1125/1713.
14. M. Kilis'de Hızır Şeyh Camii evkafının bir akçe ile nâzırı 'Ömer fevtinden oğlu Hacı Mehmed'e kadısı Ahmed arzıyla tevcih. 1125/1713.
15. M. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kürd Hüseyin Bey Camii'nde dört akçe ile imâm Seyyid Mustafa fevtinden Mehmed'e kadısı Hacı Süleyman arzıyla. 1128/1715.
16. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Cüneyne Camii evkafının şart vakfında üçer akçe ile üç müezzin şart olub müezzin salis---- Ömer'e kadısı Derviş Mustafa arzıyla 'inâyet. 1129/1716.
17. Kilis'de Hacı İbrahim Efendi Camii ve medresesi evkafına dört akçe ile câbî nasb olunan oğlu Mehmed bî berat olmakla kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. Şehr-i Receb/Mayıs. Sene. 1132/1719.
18. M. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Şeyh Gökce, Debbaghane Camii'nde evkafının iki akçe ile kâtibi olan Ahmed terk-i hizmet olmağla ref'inden Seyyid Mehmed Emin'e mütevellisi Seyyid Mehmed arzıyla tevcih. 1133/1720.
19. M. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nde Mehmed Efendi Camii Şerifi evkafının yevm-i iki akçe ile mütevellisi 'Abdulkadir fevtinden Ali'ye 'inâyet buyruldu. 1136/1723.
20. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde vaki' Kütahoğlu Camii Şerifi evkafının mütevellisi Ali babası mahlûlünden mutasarrıf iken aherden Mehmed nâm

- kimesne alub gadr etmekle 'atik beratı mûcebince 'inâyet buyruldu. Şehr-i fi gurre. Sene. 1136/1723.
21. M. Kilis'de Kadı-zâde Medresesi'nin evkafından bir akçe ile mütevellî ve bir akçe ile nâzır olan molla Zekeriya ferağından oğlu molla Yahya'ya kadısı 'Abdulkerim arzıyla buyruldu. 1137/1724.
 22. Kilis'de Akcurun Cami'i Şerifi evkafının yevmi iki akçe ile câbisi es-Seyyid Hasan ferağından Sırağlı es-Seyyid 'Osman vasi es-Seyyid İbrâhim arzıyla 'inâyet buyruldu. 1139/1726.
 23. Kilis'de Davudu'n-nebi Hazretleri evkafının dört akçe ile kâtibi Şeyh Mehmed fevt Şeyh Hasana 'inâyet. 1140/1727.
 24. Müteveffâ. Kilis'de Kıbele Mahallesi'nde Hasan Çelebi Camii evkafının iki akçe ile mütevellisi Abdulhalim fevtinden sulbî oğlu molla Mehmed'e kadısı Murtaza arzıyla 'inâyet. 1141/1728.
 25. Kilis'de Okçular Oymağı'ndan Cum'a Fakih Mescidi denmekle ma'rûf camii şerif evkafının bir akçe ile mütevellisi Ahmed'e tecdîd. Şehr-i Ramazan'ı-l-Mübârek/Mart. Sene. 1143/1730.
 26. Kasr-ı yed. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kalender İbrahim Ağa Mu'allim hanesi evkafının iki akçe ile babası Seyyid Mehmed ferağından mütevellid ----- Seyyid Mehmed Emin Halife'ye beratı mûcebince tecdîd-i şod. 1145/1732.
 27. Müteveffâ. Kilis muzâfâtından A'zâz Nahiyesi'nde Bende (?) nâm karyede Şeyh 'Abdul-kadim Türbesi'nin bâ mu'ayyene türbedarı ve evkafının mütevellisi Şeyh es-Seyyid Ahmed bilâ veled fevt 'ammi-zâdesi diğeri es-Seyyid Ahmed'e kadısı 'Abdulfettâh arzıyla 'inâyet. 1145/1732.
 28. Kilis'de Alaca Camii'nde müezzin aher iktiza etmekle camii mezbûr evkafından almak üzere Munla Hasan'a bir akçe ile müezzinlik kadısı Seyyid Mahmud arzıyla buyruldu. 1147/1734.
 29. Kasr-ı yed. M. Sene 52. Kilis'de Hoca Ramazan binâ eylediği hamam vesâir evkafının mütevellisi vakfiye'i ma'mûl bahasında evlad ve evlâdına meşrûta iken aherden evlad-ı 'atika olan es-Seyyid Mustafa Halife şart-ı vâkîf berat etmekle ref'inden vâkîf mezbûrun evlâd ve evladından Hâce Emine Hatuna kadısı arzıyla buyruldu. Şaban/Şubat. Sene. 1142/1729.
 30. Tecdid. Kilis'de Meşhedlik Mahallesi'nin Yazıcı 'Ahmed Camii evkafının üç akçe ile mütevellisi Derviş Halil mahlûlünden oğlu derviş Hüseyin'e babası berat mûcebince buyruldu. 1153/1740.

31. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Veli Bey evkafı mahsulinden almak üzere vazife-i mu'ayyene ile hatib olan Mehmed fevt mahlûlünden oğlu Ebubekir'e kadısı 'Abdullah Efendi arzıyla buyruldu. 1156/1743.
32. Müteveffâ. Kilis'de Sibât Mahallesi'nde vaki' El-hâc Yusuf Camii Şerifi evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi ve yevmi bir akçe ile nâzırı olan Seyyid Mehmed mahlûlünden camii mezbûrun imâmı diğeri Seyyid Mehmed'e vaki' ise bâ arzuhal tevcih buyruldu. Şehr-i Cemâziye'l-evvel/Ekim. Sene. 1178/1764.
33. M. Kilis'de Kızılca Mahallesi'nde Karaali Oymağı'nda vaki' Kesik Minare denmekle marûf Halil Paşa Camii Şerifi evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan Osman fevt mahlûlünden diğeri Osman'a nâibi Seyyid Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1178/1764.
34. Müteveffâ. Kilis muzafâtından A'zâzlı-zâde Mustafa Beşe binâ eylediği mu'allimhanede vakfın evkafı olan dükkânların bâ mu'ayyene mütevellisi olan Hasan fevt mahlûlünden kadısı Ali arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 15. Şehr-i Cemâziye'l-evvel/Haziran. Sene. 1191/1777.
35. Kilis haricinde Çekmeceli Camii Şerifi evkafının hasbi mütevellisi olan Hacı Hasan fevt mahlûlünden yeğeni Mehmed bin Hüseyin'e nâibi Seyyid 'Abdulğani arzıyla tevcih buyruldu. 1195/1780.
36. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde Tibil nâm karyede Şeyh Yasin evkafının ba mu'ayyene mütevellisi Şeyh Hattab fevtinden Şeyh İbrahim'e kadısı Seyyid Mehmed Emin arzıyla tevcih. Şehr-i Zilhicce/Aralık. Sene. 1126/1714.
37. Kilis A'zâz Nahiyesi'nde vaki' Camii Kebir evkafının beş akçe ile nazırı olan Seyyid 'Abdülhak fevt olmağla sulbi oğlu erbâb-ı istihkakdan Süleyman Halife'ye nâibi Hacı Mustafa arzıyla buyruldu. Şehr-i Saferi'l-hayr/Mayıs. Sene. 1151/1738.
38. Kilis muzafâtından A'zâz kasabasında vaki' Cündi Camii Şerifi evkafının yevmi iki akçe ile mütevellisi olan es-Seyyid Su'ud Halife'nin kasr-ı yedinde olan 'atik berat-ı tecdid. Şehr-i Saferi'l-hayr/Ekim. Sene. 1170/1756.
39. Kilis muzafâtından A'zâz Nahiyesi'nde vaki' Mecî Ağa evkafından Curker (?) Hanı'ndan almak üzere yevm-i üç akçe ile Yasinhân olan Sofu-zâde Hacı Mehmed fevtinden arzuhaliyle El-hâc-zâde Mehmed'e 'inâyet buyruldu. 1137/1724.
40. Kilis'de A'zâz Nahiyesi'nde 'İzzeddin evkafı tevliyeti defter-i hakanide mukayyed olup lakin bu ana değin tevliyet kaydı bir aklamda olmayub

müceddeden berat-ı aliden ricasına Süleyman ve Şaban'a 'inâyet taleb etmeleriyle bâ arzuhâl müstehak aheri yok ise hasbi berat-ı iştirak buyruldu. Şehr-i Şaban/Ekim. Sene. 1154/1741.

41. Kilis'de Deyr Kuzmân Karyesi'nde vaki' Camii Kebir evkafının yevmi iki akçe ile mütetevellisi olan Şeyh Hasan fevt Mehmed'e 'inâyet. 1156/1743.

Tablo 2.12. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Evkaf Kayıtları

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Evkafın Adı	Evkafın Banisi
1	1101-2	20	41	13	Halil Paşa Camii	Halil Paşa
2	1138-1	93	158	37	Camii Kebir	
3	1138-2		159	26	Şeyh Süleyman Camii	
4	1138-3		161	5	Tanrıverdi Kethüda	Hasan Bey
5	1138-3		161	15	İbrahim Ağa	
6	1138-6		167	6	Said Vakkas	
7	1116-1	62	129	11	Tahtalı Camii	Feridun Bey
8	116-1	62	129	18	Harameyn	
9	1116-2	63a	130	3	Şeyh Süveydân	
10	1116-2	63a	130	7	Çalık Ramazan	
11	1116-2	63b	131	31	Hacı Hilâl	Şeyh Hilâl
12	1116-3	64a	132	5	Kütahoğlu	
13	1116-3	64a	132	10	Tekye Camii	Canbulad Bey
14	1116-3	64a	132	21	Hızır Şeyh	
15	1116-4	65a	134	16	Kürd Hüseyin Ağa binası	Hüseyin Ağa
16	1116-4	65b	135	5	Cüneyne Camii	
17	1116-6	67b	139	3	Hacı İbrahim Efendi Camii	İbrahim Efendi
18	1116-7	68a	140	12	Şeyh Gökce Debbağhane	Şeyh Gökce
19	1119-150-1	351	313	14	Mehmed Efendi Camii	
20	1119-150-1	351	313	17	Kütahoğlu Camii	
21	1119-150-2		314	11	Kadı-zâde Medresesi	
22	1128-1	107-133	207	24	Akcurun Camii	Şeyh Davud Ağa
23	1128-2	108	208	5	Davudun Nebi Hazretleri	
24	1139-2	128	266	1	Hasan Çelebi	Hasan Çelebi
25	1105-2	22a	54	13	Cuma Fakih	
26	1105-3	23a	56	20	Kalender İbrahim Ağa Medresesi	
27	1105-3	23a	56	6	Şeyh Abdusselim	

28	1105-3	23b	57	23	Alaca Camii	
29	1105-4	24a	58	11	Hoca Ramazan	
30	1105-4	24b	59	19	Yazıcı Ahmed Camii	
31	1104-1	7	76	21	Veli Bey	
32	1101-2	20	41	8	El-hâc Yusuf Camii	
33	1101-2	20	41	13	Halil Paşa Camii	
34	1147-1	46	126	4	Azazlı Mustafa Beşe Mual.	
35	1147-2		128	10	Çekmeceli Camii	
Nahiye-i A'zâz						
36	1116-3	64b	133	27	Şeyh Yasin	
37	1105-4	24b	59	1	Camii Kebir	
38	1106-2	95a	192	11	Cümdi Camii	
39	1119-150-2		314	2	Mecî Ağa	
40	1105-5	28a	60	11	İzzeddin	
Deyr Kozman						
41	1104-1	7	76	23	Camii Kebir	

3.6. Hamamlar, Kasteller/Çeşmeler

Hurûfât defterlerinde 12 yerde hamam, 21 yerde ise çeşme-kastel kaydına rastlamaktayız. İslam Dini temizliğe büyük bir önem verdiği için dolayı şehrin önemli noktalarına hamamlar yapıldığı gibi, hem gelip geçenin hem de halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla da şehrin elverişli noktalarına hayır sahipleri tarafından çeşmeler/kasteller inşâ ettirilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kilis'i anlatırken 9 çeşme ve 3 hamamın varlığından söz etmektedir. Daha sonraki dönemlerde hamamların sayısı 5'e çıkmıştır. Halep Salnamelerinde ise kastellerin sayısı yıllara göre değişiklikler göstermektedir. 1771 yılında 1, 1891'de 15, 1895 'de 31, 1908 ise bu sayı 23 olarak yazılmıştır. Günümüzde ise çoğu akmayan 22 tarihi kastel'in varlığından söz edebiliriz. Hamamlara örnek olarak:

1. Kasr-ı yed. Kilis'de Hoca Ramazan binâ eylediği hamam vesâir evkafının mütevellisi vakfiye'i ma'mûl bahasında evlad ve evlâdına meşrûta iken aherden evlad-ı 'atika olan es-Seyyid Mustafa Halife şart-ı vâkîf berat etmekle ref'inden vâkîf mezbûrun evlâd ve evladından Hâce Emine Hatuna kadısı arzıyla buyruldu. Şaban/Şubat. Sene. 1142/1729.

2. Kilis’de Kıbele Mahallesi’nde Çukur Hamam (Hasan Bey Hamamı) kurbünde Hacı Halil Camii’nde nazır lüzum olmakla dört akçe ile Şeyh Mehmed’e inâyet. 1131/1718.
3. Kilis’de Halil Ağa Hamamı’nın⁷¹ (Çukur/Hasan Bey) suyolcusu olmayub ta’yin olunan dört akçe ile Mahmud’a müceddeden ‘inâyet buyruldu. 1139/1726.

3.7. Kasteller/Çeşmeler

Kastellere/Çeşmelere örnek olarak:

1. Müteveffâ. Kilis’de Feridun Ağa ve Hasan Paşa ve Kurd Ağa⁷² binâ ve tamir eyledikleri çeşmelerinin yevmi bir akçe ile mütevellisi olan Molla Hasan fevt mahlûlünden molla Hüseyin’e nâibi Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1186/1772.
2. Kilis’de Kana Mahallesi’nde Murtaza Ağa Çeşmesi ve Camii evkafından almak üzere Canpolad Bey Camii’nde tilâvet olunmak üzere yevmi iki akçe ile cüzhân olan Molla Ömer mahlûlünden oğlu Mehmed’e nâibi Şeyh Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. 1179/1765.
3. Kilis’de Dedelu Oymağı’nda Hacı Ali Çeşmesi ve Hacı Velî Mescidi vakfının dört akçe ile mütevellisi Ahmed fevtinden Şeyh Süleymân’a Şeyh Ahmed arzıyla tevcih. 1126/1714.
4. Kilis’de Kilisde Hasan Paşa Çeşmesi’nin iki akçe ile mütevellisi ‘Aşur fevtinden Hacı ‘Osman’a ‘inâyet. 1126/1714.
5. Kilis’de Sibât Mahâllesinde Hacı Yusuf Camii’nde bâ mu’ayyene ile imâm yevmi iki akçe ile müteveli ve yevmi bir akçe ile nazır ve bir akçe ile mahalle-i mezbûrada Çukur Kastel’de âbkeşlik cihetine mutasarrıf olan Seyyid Mehmed fevt mahlûlünden Şeyh Mehmed’e nâibi Seyyid ‘Abdulgömmann arzıyla. 1199/1785.

⁷¹ VGM. ARŞ. Defter No: 734, s.179’da kayıtlı İstanbul’da kurulu 11 Zi’l-kade 1126 (1714) “ Halil Ağa bin Mustafa bin Abdulah Vakfı”na ait vakfiye suretinde “----- müceddeden bina ettiği sekiz kurnalı ve beş halvetli ve altı sofalı hamamını vakf edüb ----“ ibaresinde hamamın ismi geçmemekteyse de; Abdulkadir Dündar vakfiyede geçen “ beş halvetli” kelimesinden hareketle bu hamamın Hasan Bey hamamı olduğunu yazmış olduğu kitabında ileri sürmektedir. Dayanak noktası olarak da diğer Kilis hamamlarının altışar halvetli olduğunu belirtmektedir. Dündar, s. 452

⁷² Günümüzde Çekmeceli Camii yakınında yer alan bu kasteli, 1045/1635 yılında Kilis voyvodası olan Kurt Ağa yaptırmıştır. Bkz, Timurtaş, a.g.e., s.93.

6. -----Kurd Ağa Kasteli Hasan Paşa Kasteli ve Ulu Camii Suyu bu dört kastelin bir akçe ile mütevellisi Hasan tecdid ricasına beratı mücebince. Rebiü'l- evvel/Kasım. Sene. 1103/ 1693.
7. Kilisde İbşir Paşa su çeşmesi feyzinden câri havz ve çeşmesinin nâzırı olub müceddeden ber vechi hasebi Rûhî Mustafa'ya bâ-arzuhal 'inâyet buyruldu. Safer/Temmuz. Sene. 1178/1764.
8. Kilisde voyvodası Hasan Ağa'nın Hazreti Şurahbil merkadi mâverasında vakf ettiği çeşme ve dört bab dükkânın bir akçe ile mütevellisi Seyyid Mehmed ferağından Süleyman'a 'inâyet. 1118/1706.

Tablo 2.13. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Çeşitli Vakıf Eserler

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Vakıf Eserin Türü	Vakıf Eserin Adı ve Banisi	Vakıf Eserin İnşa Tarihi
1	1115	43a	121	6	Çeşme/kastel	Kurd Ağa	1635
2	1101-2	20	42	10	Çeşme	Murtaza Ağa	1666
3	1116-3	64b	133	13	Çeşme	Hacı Ali Ağa	
4	1116-3	64b	133	6	Çeşme/kastel	Hasan Paşa	1652
5	1113-1	77	561	9	Kastel/çeşme	Çukur/	
6	1138-1	93	158	14	Çeşme	Ulu Cami/	
7	1101-2	20	41	8	Kastel/Çeşme	İbşir Paşa	1654
8	1138-4		164	23	Çeşme	Hasan Ağa	
9	1105-4	24a	58	11	Hamam	Hoca Ramazan/	
10	1116-6	67b	138	22	Hamam	Çukur Hamam/	
11	1128-1	107-133	133	20	Hamam	Halil Ağa/	

3.8. Muallimhâneler

Sibyan okullarının yönetimi kurucuların tesis ettikleri vakıflarca sağlanmaktaydı. Vakfiyesine göre “Mekteb-i Sibyan”, “Muallimkâne”, “Mektebhâne” gibi adlarla da anılan sibyan okullarının, ne belli bir yönetmeliği ne de herhangi bir makamca düzenlenmiş bir öğretim programı yoktu. Öğretmenler, ya az çok medrese öğretimi yapmış kimseler, ya da çoğunlukla camilerde imamlık veya müezzinlik yapmakta olan kişilerdi. Vakfiyesinin gelirine göre değişmekle beraber, çoğu okulun bir muallimi, bir kalfası, bir de hademesi bulunur, bunların ücretleri de vakfiyenin

imkânlarıyla ödenirdi. Muallimlerin seçilmesinde, şehrin ileri gelenleriyle birlikte kadı'nın rolü büyüktü. Bunların muallim olarak seçtikleri kimsenin adı kadının arzı ile padişaha sunulur “Berat” istenirdi. Padişah'ın onayı ve berat vermesiyle atama kesinleşirdi.⁷³

Hurûfât defterlerinde merkezde 3, köyde 1, olmak üzere 4 muallim hane kaydına rastlamaktayız.

1. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Kalender İbrahim Ağa Muallimhânesi'nde iki akçe ile muallim Seyyid Mehmed ferağından oğlu Seyyid Mehmed Emin'e kadısı Seyyid Osman arzıyla 'inâyet. 1141/1748
2. M. Kilis'de Azazlı-zâde Mustafa Beşe binâ eylediği muallimhanenin vakf eylediği dükkânın mütevellisi olup evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf iken beratu zayi olmağın müceddeden zayiden molla Hüseyin Halife'ye bâ-arzuhal tevcih buyruldu. 1177/1763.
3. Kilis'de Kana Mahallesi'nde Şeyh Abdullah Oymağı'nda Abdullah Zâviyesi denmekle mâ'rûf muallimhanenin muallim sibyanlığı kimesne üzerinde mahlûl olmağla Şeyh Mehmed'e ' inâyet buyruldu. 1136/1723.
4. Kilis kasabasında Bukas nâm karyede 'Abdulkerim Efendi Muallimhânesi'nin bir akçe ile mütevellisi fevt Ahmed'e nâibi Ahmed arzıyla 'inâyet. 1110/1698.

3.9. Mektepler

Abbasiler devrinde “küttab” adıyla anılan mektebe, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı Türkleri sibyan mektebi diyorlardı. Osmanlılar bu tip mektepleri “daruttalim, darulilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mekteb, mekteb-i ibtidaiyye” gibi adlarla da anmışlardır. Ana ve babaların, çocuklarına ayet ve hadislerle de desteklenen dini inanç ve şartları öğretme isteği, sibyan mekteplerinin yaygınlaşmasında etkili olmuş ve hemen hemen her mahallede açılmasından bunlara mahalle mektebi denmiştir. Mektepler, medreselerin bir alt kademesini teşkil eden eğitim kurumlarıydı.⁷⁴

⁷³ Çadırcı, a.g.e., s.95-96.

⁷⁴ Ünal, Takın, “Klâsik Dönem Osmalı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research*, Volume 1/3 Spring 2008, s,343-366.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde 11 olan mektep sayısı⁷⁵, Hurûfât kayıtlarında 4 olarak geçmektedir.

1. Kilis'de Karakadı Camii kurbünde Kalender İbrahim Mektebi'nin iki akçe ile mütevellisi Seyyid Mehmed ferağından diğer Seyyid Mehmed'e bâ berat tevcih. 1122/1710.
2. Kilis'de Murtaza Paşa Mektebi'nde iki akçe ile halife Bekir tarik-i hizmet olmakla ref'inden sahib-i evvel El-hâc Ali 'ye mütevellisi Ali Hüseyin arzıyla tevcih. 1135/1722.
3. Kilis'de Kanberoğlu El-hâc Mehmed Mektebi'nde mu'ayyene ile mu'allim Siyami fevtinden Mustafa Halife'ye 'inâyet. 1125/1713.
4. Kilis'de Canbulad Bey Mektebi'nde bir buçuk akçe ile Halife 'Ömer fevtinden Mehmed'e 'inâyet. 1125/1713.

Tablo 2.14. Kilis'le ilgili Hurûfât Defterlerinde Tespit Edilen Diğer Eğitim Kurumları

Sıra Nu.	Defter Nu.	Sayfa Nu.	Sonradan Yazılmış Sayfa Nu.	Satır Nu.	Eğitim Kurumunun Adı
Muallimhane					
1	1101-1	19	40	19	Mustafa Beşe
2	116-2	63b	131	14	Kalender İbrahim Ağa
3	1119-150-1		312	14	Abdullah Zâviyesi
Bukas Köyü					
4	1140-2	302a	617	8	Abdulkerim Efendi
Mekteb					
5	1138-5	63	166	27	El-hâc Mehmed
6	116-8	69a	142	16	Murtaza Paşa
7	116-3	64a	132	17	Canbulad Bey
8	116-2		130	22	Kalender İbrahim Ağa

3.10. Uryani-zâdeler

Kayıtları incelerken Kilis'in tanınmış ailelerinden biri olan Uryani-zâde sülalesinden gelen 2 âlim hakkında da bilgilere ulaşabiliyoruz.

⁷⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s.362.

1. Kilis’de A’zâz Kasabası’nda Camii Kebirde yevmi iki akçe ile vaiz olan Uryani-zâde Şeyh Süleyman ferağından Seyyid ‘Abdulğani’ye kadısı Ali arzıyla tevcih buyruldu. Yevm 9. 1190/1766.
2. Kilis’de voyvoda Ahmed Ağa binâsı musallada bir akçe ile vaiz şeyh İbrahim ferağından Uryani Şeyh Osman’a⁷⁶ kadısı Seyyid Ahmed arzıyla tevcih. 1133/1720. (Bu zat âlim bir şahsiyet olup, 1114/1702 yılında Kilis’te doğmuş 1168/1754 yılında vefat etmiştir.)

3.10.1. Rûhî Efendi

Yine Hurûfât defterlerinde yapmış olduğumuz tespitlere göre Kilis’in tanınmış âlimlerinden ve şairlerinden biri olan Rûhî Efendi’nin⁷⁷ (1720-1797) Pirlioğlu Camii’nde 1762 yılında imamlık yapmasının yanı sıra, İpşir Paşa Çeşmesi’nin de 1764 yılında nazırlığını üstlendiğini görmekteyiz. Rûhî Efendi, Pirlioğlu Camii’nde 4 yıl imamlık yaptıktan sonra kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır.

1. M. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Ali Çavuş Camii Şerifi’nde yevmi beş akçe ile imâm olan Mehmed Ali fevt olub mahlulinden Rûhî Şeyh Mustafa Halife’ye nâib-i Mehmed arzıyla tevcih buyruldu. Zi’l-kade/Mayıs. 1176/1762
2. Kilis’de İbşir Paşa su çeşmesi feyzinden câri havz ve çeşmesinin nâzırı olub müceddeden ber vechi hasebi Rûhî Mustafa’ya bâ-arzuhal ‘inâyet buyruldu. Safer/Temmuz.Sene.1178/1764.
3. M. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Ali Çavuş Camii’nde yevmi beş akçe ile imâm olan Rûhî Şeyh Mustafa ferağından Seyyid Mehmed’e nâibi Seyyid Ali arzıyla tevcih buyruldu.1180/1766.

3.11. Atanma ve Görev Değişiklikleri

Kilis’e ait tüm defterleri taradığımız zaman bu defterlerde geçen dini, sosyal ve kültürel kurumlara yapılan atamaların kadı, nâib, müteveli arzıyla gerçekleştirildiği

⁷⁶ Daha Geniş bilgi için bkz. Timurtaş, a.g.e., s.146.

⁷⁷ Timurtaş, a.g.e.,s.150-155.

gibi, Şeyhülislam işareti ya da padişah fermanı ile gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bunlara örnek olarak:

1. Kilis’de Murtaza Ağa Camii’nde on akçe ile imâm Ali fevtinden oğlu Mustafa’ya kadısı Sadık Mehmed arzıyla tevcih. 1132/1719.
2. Kilis’de merhum Hacı Bey Mescidi’nde mu‘ayyene ile imâm Yusuf fevt yerine Halil mahaldır deyü nâibi Ahmed arzıyla buyruldu. Sene. 1113/1701 Receb/Aralık.
3. Kilis’de Karakadı Camii evkafına iki akçe ile mütevellî Hüseyin üzerinden İsa alub gadr etmekle ibkâ ricasına beratı mücebince buyruldu. Sene. 1113/1701 Receb/Aralık.
4. Mütevellî. Kilis’de Kıbele Mahallesi’nde Cilcime Ağası Ömer Ağa binâ kerdesi medresenin müderrisi olmayub ve tedrise eşedd-i ihtiyac olmağla Seyyid Mehmed’e yevmi bir akçe ile müderrisliği mezkûra kadısı Ali Şakir arz etmeğın mücebince Şeyhülislam Mehmed Es‘ad Efendi Hazretleri işaret etmeleriyle işaretleri mücebince tevcih buyruldu. Yevm 16. 1188/1774.
5. M. Kilis’de Canpolad Bey binâ eylediği cami evkafından almak üzere yevmi iki akçe ile türbedâr olan Ebubekir eday-ı hizmet etmeyüb terk-i hizmet etmekle ref‘inden Mehmed Halife’ye tevcih olunmak ricasına vâkıf mezkûrun mütevellisi Zeyne’l-abidin arz etmeğın mütevellî-i merkûmunun arzı ve bin yüz elli bir senesi Saferil hayrının on dördüncü günü tarihiyle sadır olan ferman-ı Ali mücebince tevcih buyruldu. 1151/ 1738.

3.11.1. Göreve Atanma Sebepleri

Bu kurumlara görevli atanma sebepleri ise fevt, ferağ, kasr-ı yed, ref, lazım olmağla, meşrutiyet üzre, mahlûl, tecdid-i inâyet şeklinde olmaktadır. Örnek olarak:

1. Müteveffâ. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Depelik Camii’nde bir akçe ile hatib olan Hacı Mehmed fevt mahlûlünden oğlu Ömer’e babası berat-ı mücebince tevcih buyruldu. Yevm 17. 1188/1774.
2. Kilis’de merhûm Şeyh ‘Abdurrahman Erzincani evladından olub yine medine-i mezbûrada asûde olan Hazreti Oryayı Nebi ‘Aleyhisselam Zâviyesi’nin bâ mu‘ayyene zâviyedâr ve şeyhi olan Seyyid ‘Abdurrahman ferağından oğlu Hasan Ali’ye bâ berat tevcih buyruldu. 1199/1784.

3. Kilis’de vaki‘ Şeyh Gökce Camii’nde iki akçe ile câbi Hamza rızasıyla Derviş Halil nâm kimesneye kasr-ı yed edüb kadısı Ahmed arzıyla buyruldu. Rebiü’l-evvel/Temmuz. Sene. 1114/1702.
4. Kilis’de Akcurun Camii’nde bir akçe ile mütevellisi Abdulcelil ref’inden Mustafa’ya ‘inâyet. Sene. 1113/1701
5. Kilis’de Odun Pazarı kurbünde Depe Başı Mescidi Camii olmağla hatib lazım olmağın bir akçe ile ‘Ömer’e ‘inâyet. Sene. 1115/1703.
6. Kilis’de Gözlü Şeyh Camii’nde bir akçe ile evladiyet meşrutiyet üzere Osman’a tecdid. 1108/1698.
7. Kilis’de Çalık-zâde Ali Çelebi Camii ve medresesi evkafı izdiyadından yevmi altı akçe üç ihlası şerif tilâvet etmek üzere mutasarrıf Seyid Hasan fevt oldukda oğlu Seyyid Mehmed var iken aherden Abdulkerim almağla ref’inden ve babası mahlûlünden merkûma inayet. 1122/ 1710.
8. Kilis’de Kızılca Mahallesi’nin Akcurun denmekle ma’rûf El-hâc Davud Camii’nin iki akçe ile Şeyh Mustafa mahlûlünden mütevellisi Yusuf berat-ı mûcebince tecdid-i inâyet. 1143/1730.

Tablo 2.15. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerinde Yer Alan Görev Değişikliği Nedenleri

Sıra Nu.	Görevden Alınma Nedeni	Kayıt Sayısı
1	Fevt mahlûlünden	252
2	Fevt	571
3	Mücedded	104
4	Mahlûlünden	482
5	Ferâğından	169
6	Zayiden	23
7	Bila veled fevt mahlûlünden	63
8	Kasr-ı yed	128
9	Refinden	221
10	Bâ-hüccet	6
11	İbkâ	136
12	Lazım olmakla	56
13	Bâ-berat	19
14	Bâ-arzuhal	8
15	Şart-ı vâkıf	16
16	Terk	35
17	Diğer	9
Toplam		2298

3.12. Seyyitler

Hurûfât kayıtlarında 948 yerde “Seyyid” ismi geçmektedir. Dini, sosyal ve kültürel kurumlarda görev alan birçok görevli (kadı, nâib, müderris, imam, müezzin, kâtib, molla vd.) bu lakabı kullanmışlardır. Hz. Fatıma’nın oğullarından olan ve Hz. Hüseyin Efendimizin soyundan gelenlere seyid denmektedir. Osmanlı Devleti seyidlere özel bir önem vermiş, onları vergiden ve askerlikten muaf tutmuştur. Ayrıca seyid ve şeriflerin isimlerinin yazıldığı ve her türlü problemlerinin halledildiği Nakîbü’l- Eşraflık adı altında bir kurum oluşturulmuştur. Seyidlere örnek olarak:

1. Müteveffâ. Kilis’de Hameyn-i Şerifeyn evkafının yevmi iki akçe ile câbisi olan Şeyh Abdullah fevt mahlûlünden Şeyh Mehmed Said’e nâibi Seyyid Ali arzıyla tevcih buyruldu. 1180/1766.
2. Çalık-zâde Ali Çelebi Camii ve medresesi evkafı izdiyadından almak üzere altı akçe ile ihlashân olan Seyyid Mehmed’e za’yiden ‘inâyet. 1129/1716.
3. M. Kilis’de Hacı Hilal Camiin evladiyet ve meşrutiyet üzere üç akçe ile mütevellisi Seyyid Salih Seyyid Mehmed ref’inden mutasarrıfiken ref’inden Seyyid Mehmed’e kadısı Derviş Mustafa arzıyla tevcih. 1130/1717.
4. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Debbağhane Camii evkafının iki akçe ile nâzırı Mehmed’e cünun zari olmakla babası İbrahim fevtinden olmak üzere Seyyid Mehmed Emin berat etdirüb ikisinin dahi ferağından Seyyid Yahya’ya kadısı Seyyid Ahmed arzıyla tevcih. 1134/1721.
5. Kilis’de Murtaza Ağa binâ kerdesi olan derun camii’nde muallimhânedeki iki akçe ile halife olan Hacı Ali fevtinden oğlu Hüseyin’e kadısı Seyyid Cum’a arzıyla ‘inâyet. 1138/1725.
6. M. Kilis mahallâtından Kıbele Mahallesi’nde Hacı Hilâl Camii vakfının tevliyeti erşed evlâd-ı zükûra meşrûta olub ber mûcib şart vâkıf mütevellisi olan Seyyid Salih bundan akdem fevt oldukda oğlu Seyyid Yahya mevcûd iken evladdan olmayan Şerife ‘Ayşe alub hılaf şart vakf olmağla ref’inden merkûm Seyyid Yahya ibn-i. Seyyide Saliha yedinde olan vakfiye ve hüccet-i şer’iye mûcibince üç akçe ile ‘inâyet buyruldu. 1138/1725.
7. Kilis’de Sibât Mahallesi’nde Camii Kebirde vaiz olan Seyyid Ali ’nin fevt olmazdan iki sene mukaddem tarihiyle Mehmed berat ibrâz etmekle cihet-i mezkûr Seyyid Ali mahlûlünden ve Mehmed ref’inden Hacı Mehmed’e kadısı Şeyh Murtaza arzıyla ‘inâyet. 1142/1729.

8. Kilis muzafâtından Râvendân Nahiyesi'nde Hazreti Orya Nebi 'Aleyhisselatu vessallam hazretleri vakfının dört akçe ile kâtibi ve dört akçe ile câbi ve mu'temedi es-Seyyid Hasan fevt Şeyh Fityân ı'l-'Ömeriye 'inâyet. 1145/1732.
9. Kilis muzafâtından 'A'zâz Nahiyesi'nde Hazreti Davudu'n-nebi evkafından almak üzere nim akçe ile vaiz ve nim akçe ile türbedâr ve nim akçe ile câbi ve nim akçe ile cüzhân olan Şeyh Mehmed mahlûlünden eş-Şeyh Veliyüddün iki akçe ile vakf-ı mezkûreteynde mutasarrıf olub üzerinde olmağla türbedârlık Ali Halife'ye ve cibâyet ve cüzhânlık Seyyid 'Abdulkadir'e kasr-ı yed etmekle bâ berat fâriğ başka başka berat sadaka buyruldu. 1153/1740.
10. A'zâz Kasabası'nda Kilis'de Camii Kebirde dört akçe ile aşır-hân olan 'Abdusselam fevtinden Seyyid Mustafa'ya kadısı Hacı 'Ömer arzıyla buyruldu.1164/1750.

3.13. Loğkeşler

Hurûfât defterlerinde yapmış olduğumuz tespitlere göre o günkü mesleklerden biri olan “loğkeşlik” hakkında da bilgi sahibi olabiliyoruz. Eski Kilis evleriyle diğer mimari yapıların çok büyük bir kısmı düz ve toprak damlı olarak inşâ edilmişlerdi. Bu toprak damların kışın akmaması için kış gelmeden bakımı yapılır, toprak silindir bir düzenekle bu işin erbabı olan bir şahıs tarafından gerek duyulduğu zaman damın her tarafında gezdirilerek toprak sertleştirilirdi. Böylece hem kışın damın akması önlendiği gibi ayrıca binanın damının çökmesinin önü alınırdı. Buna örnek olarak:

1. Kilis'de Kana Mahallesi'nin Tekye Camii evkafının bâ mu'ayyene loğkeşi Hasan fevtinden Halil'e 'inâyet. 1125/1713.
2. Kilis'de Canbulad Bey Camii'nde dört akçe ile loğkeş Şeyh Süleymân üzerinden mektebci Ali almağla mütevellisi Muharrem arzıyla ibkâ. 1126/ 1714.
3. Kilis'de Kızılca Mahallede Hacı İbrahim Efendi Medresesi ve camiin beş akçe ile vakf-ı tevliyyete ve bir akçe ile bevvâb ve bir akçe ile loğkeş ve bir akçe ile cârubkeş ve bir akçe ile halariz hizmetlerine Kanber ve Mustafa mutasarrıf olub bî berat olmakla müceddeden 'inâyet. 1132/1719.
4. M. Kilis'te Meşhedlik Mahallesi'nde Ali Çavuş Camii'nde bevvâb ve loğkeş olmayub lazım ve mühüm olmakla bir akçe ile Ahmed Halife'ye 'inâyet buyruldu. 1136/1723.

5. Kilis’de Canbulad Bey evkafının dört akçe ile loğkeşi olan Derviş Süleymân vâkıfa rağbet etmeyüb vakfın harâb ve ibtaline bâ’is olmağın ref’inden Hasan’a ber vech-i meşrûta mütevellisi Zeyne’l-‘abidin arzıyla inâyet buyruldu. 1139/1726.
6. Tecdid. Nefsi Kilis’de Kana Mahallesi’nin Şeyh Süleymanlu Camiin bir akçe ile loğkeş ve bir akçe ile mu‘temedi olan evlâd-ı vâkıfdan El-hâc ‘Osmanı’l-Ömeri hizmette kusuru olmayub lakin bi berat olduğundan ba‘z-ı kimesneler müdahaleden hali olmamağla mütevellisi ‘Ömer Halife velediş arzıyla buyruldu. 1153/1740.
7. Kilis’de Meşhedlik Mahallesi’nde Debbağhane Camii denmekle ma‘rûf Şeyh Gökçe binâsı camii’nde yevmi iki akçe ile harç (?) ve bir akçe ile loğkeş olan Seyyid Hüseyin mutasarrıf olub yedinde beratı olmayub bî berat olmağla ‘inâyet buyruldu. 1199/1785.

3.14. Ahilik

Yine bu çalışmalarımız sırasında ahilik (esnaf kuruluşu) ile ilgili bazı kayıtlara da ulaşmaktayız. Selçuklular tarafından kurulan bir kurum olan ahilik, Osmanlı Döneminde de önemini korumuştur. Defterlerde geçen kayıtlarda:

1. ----- üzerine Şeyh----- Ahi Babası Hacı Ahmed fevt yerine Şeyh Ali ----- buyruldu. Sene. 1111/1699. Zi’l-kade/Nisan.
2. Kilis’de ehl-i hiref üzerlerine Ahi Baba Hacı Halil fevtinden Mehmed bin Hacı Şaban’a ‘inâyet. 1134/1722.
3. Kilis Kasabası’nda Debbağ esnafları mahallinde meclis-i şer‘i enverde şöyle takrir-i kelam ederler ki adet-i kadimleri üzere üzerlerine bir Ahi Baba nasb ve ta‘yin olunmak lazım olduğunu ihbar etmeleriyle cümle esnaf mezbûrun muhtarı İbo oğlu İbiş Halife’ye nâibi Hacı Mehmed Fazlı arzıyla tevcih buyruldu. Sene. Yevm 28. 1223/1808.
4. Kilis’de Culhâlar esnâfının Şeyhi olmayub lazım olmakla Mehmed bin Hacı İbrahim’e ‘inâyet buyruldu. 1188/1774.
5. Culhalar meşihâtı müceddeden Mehmed’e. Receb/Eylül. Sene. 1188/1774.
6. Kilis’de A‘zâz Kasabası’nda esnafın Ahi Babası olan Şeyh Ebubekir fevt Şeyh Mehmed’e kadısı Ali arzıyla buyruldu. (bila kenar) 1167/1753.

Bu kayıtlara göre XVII. Yüzyıl sonu ile XVIII. Yüzyıl başlarında Kilis ve nahiyelerinde ahilik kurumunun etkin olduğunu görmekteyiz.

Kilis’le ilgili Hurûfât defterlerinde yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda birçok dini, sosyal, kültürel ve beledi kurumlar tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda kurumlara göre belge oranları şöyledir:

Tablo 2.16. Kilis’le İlgili Hurûfât Defterlerindeki Kurum Türlerine Göre Belge Sayıları Ve Oranları

Kurumlar	Belge Sayısı	Belge Oranı (%)	Bölüm Toplamı
Eğitim Kurumları			
Medrese	86	3,49	3%
Mekteb/Muallimhane	35	1,42	
Dini Kurumlar			
Cami	1348	54,69	55%
Mescit	247	10,02	
Musalla	14	0,57	
Köy Cami	14	0,57	
Köy Mescidi	2	0,08	
Tekke	69	2,80	
Zâviye	222	9,01	
Türbe	62	2,52	
Tilâvet ve Dua	70	2,84	
Sosyal ve Beledi Kurumları			
Çeşme/Kastel	21	0,85	1%
Hamam	12	0,49	
Evkaf Kayıtları	225	9,13	9%
Mahkeme	33	1,34	1%
Esnaf Teşkilatı	5	0,20	0%
Toplam	2465	100	100

SONUÇ

Kilis, Kuzey Suriye'ye açılan önemli bir nokta üzerinde yer alması nedeniyle her dönemde önemini korumuştur. Tarihsel süreçte Halep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, İran ve Orta Asya'ya bağlanan tarihi İpek Yolu'nun bir kolunu da Kilis oluşturmaktaydı. Bu nedenle de zamanla büyümüş ve gelişmiştir. Mercidabık Savaşı ile Osmanlı topraklarına katılan Kilis'in, Halep gibi önemli bir ticaret ve ilim merkezinin yanında yer alması da büyüüp gelişmesindeki bir diğer etkidir.

20.Yüzyıl başlarında 9 nahiyesi 473 köyü olan şehir, Halep'e gitmek için Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep'ten gelen tüccarların uğrak noktasıydı. Bazende bu tüccarlar alışverişlerini şu an Sabah Pazarı'nın bulunduğu alanda yer alan 160 dükkânlı bedestenden yapıyorlardı. O yıllarda şehirde 40 aşkın hanın bulunması da ticaretin ne kadar canlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu kadar canlı ticaretin olduğu bir alanda birçok kurumsal yapıların bulunması da kaçınılmazdır. Çalışma konumuz olan Hurûfât defterleri daha önceden de belirttiğimiz gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Kilis'le ilgili 25 defteri kapsamaktadır. Bu defterler tarafımızdan tek tek incelenmiş ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Defterler en az 1 sayfayı en çok ise 14 sayfayı kapsamaktadır. Bu defterlerde dini, sosyal, kültürel ve beledi kurumlara ait bilgilere ulaşabilmekteyiz. Yine bu defterlerde cami, mescit, zâviye, medrese, türbe, musalla, hamam, çeşme, mektep mahkeme vb. gibi diğer kurumlara görevli atanmalarına ait kararları görebilmekteyiz. Ayrıca burada görevli olan şahısların ne kadar ücretle çalıştığını da tespit edebilmekteyiz. Bu görevliler yarım akçe ile 12 akçe arasında değişen miktarlarda ücret alabilmekteydiler. Çoğunlukla vefat nedeniyle atamalar olduğu gibi, ölenin yerine oğlu eğer yoksa o kazada bu konu ile ilgili bir şahıs atanmaktaydı. Bazen vefat edenin oğlu bu görevi istemezse yerine başka biri atanabiliyordu. Yine bazı kayıtlarda ehli olmayan ve hakkı olmadığı halde bu görevi zorla almaya çalışanlara da rastlamaktayız. Bu durum tesbit edilince bu kişiler görevinden uzaklaştırılarak esas hak edenlere geri iade ediliyordu. Bazı görevliler ise

kendi isteği ile yapmış olduğu işi bir başkasına devredebiliyordu. Yine kurumlarda görev alan bazı şahıslardan yetkililer hoşnut olursa bu görevi yenileyerek uzatılabiliyordu.

Bu kurumlara atamalar kadı, nâib, şeyhülislam ve mütevellî arzıyla merkezi yönetime arz ediliyordu. Kazaskerlik dairesince tutulan bu kayıtlarda o kazanın nasıl bir gelişim ve değişim geçirdiğini görebildiğimiz gibi orada bulunan vakıflar hakkında da geniş bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bu kayıtlar yalnız kaza merkezine ait olmayup kazaya bağlı nahiye ve köylerdeki kurumlar hakkında da bize bilgiler sunmaktadır. Ayrıca şu ana kadar varlığını bilmediğimiz merkezde 19, nahiyelerde 10, köyde 1 Cami⁷⁸; merkezde 22, nahiyelerde 3 mescit⁷⁹; merkezde 4 medrese⁸⁰; merkezde 5, nahiyelerde 6, köyde 1 zâviye⁸¹ tespit etmiş bulunmaktayız.

Sonuç olarak bu kayıtlarla Kilis'in 17. Yüzyıl sonu ile 19. Yüzyıl ortalarına kadar uzanan döneminde kayıt altına alınan kurumlarını tespit edebilmekteyiz. Şu ana kadar ulaşamadığımız Kilis Şer'i Mahkeme Sicilleri de eğer bulunabilirse bu alandaki büyük bir boşluğu dolduracağı gibi yapmış olduğumuz çalışmamızı tamamlar nitelikte olacaktır kanaatindeyiz.

⁷⁸ Merkezde; Ömeri-Nadiye, Gözülü Şeyh-Hızır Şeyh, Kara Gazi, Çavuş-zâde Hacı Mehmed, Cuma Fakih-Marlı, Habib-zâde, Bazar, Gürcü Şeyh, Kör Şeyh, Tazıcı Ahmed, Kızık Şeyh, Kara Hacı, Hacı Şeyh, Halebi ağa, Zaviye Mescidi, Dedeler, Demirci Oymağı, Çelebioğlu Camileri. Nahiye-i Azazda; Camii Kebir, Cündi, Fatma Köyü, Şeyh Abdurrezzak. Nahiye-i Münbicde; Kurca Öyük, Halis, Hacurlu Mehmed Ağa. Ravandan Nahiyesi'nde; Kürüm Köyü, Kapucu Mehmed Ağa. Yel Pınarında; Veliyüddün Ağa Camileri.

⁷⁹ Merkezde; Piri Ahmed, Karlı, Şeyh Abdullah, Şeyh, Molla Mehmed, Ömer Kadı, Hacı Osman, Hâcece Elif, Habiboğlu, Hâc İsmail, Nâbi-zâde Ahmed, Şatır, Gözülü Baba Zâviyesi, Kerfer (?), Hacı Bey, Temurcuyan, Zâviye, Cüz, Ashab, Hâc Yusuf, Hâc Dede, Attar Hüseyin Mescitleri. Nahiye-i Azaz'da; Karaca, Hacı Veli, Mikdad bin Esved, İğde Köyü, Ravanda Nahiyesi'nde; Kızıl Kend Köyü, Taşlı Öyük, Hasan Kethüda Mescitleri.

⁸⁰ Merkezde; Kıbeli, Ömer Ağa, Osman Efendi, Bekir Paşa Medreseleri.

⁸¹ Merkezde; Şeyh İyd, Abdulkadir Geylani, Betaliye, Kara Baba, Şeyh Abdullah Zaviyeleri. Nahiye-i Azaz'da; İzzeddin, Bestamiye, Hacı Mansur, Şeyh İsa, Abdulkadim, Abdulkadir, Nahiye-i Münbicde; Şeyh Bilecan, Deyrsâk, Kara Baba Zaviyeleri.

KAYNAKLAR

I. Kitaplar, Dergiler ve Ansiklopediler

- Akbulut İ. (2007), Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi, *Vakıflar Dergisi*, XXX. Sayı, Ankara, s.63-72.
- Alkan M. (2008), “Tanzimattan Sonra Vakıfların İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”, *OTAM*, 19, (2008) : 13-31.
- Alkan M. (2007), “Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi”, *Vakıflar Dergisi*, 30, Ankara, s. 1-34.
- _____ (2010), “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Eylül 2006), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A, TTK Basımevi, (2010): 825- 842.
- Atar F. (2001), “Kadı” *DİA*, Cilt. 24, İstanbul, s.66.
- Ateş İ. (1985), “Vakıf Belgeler Arşivi’nin Dünü Bugünü”, 2. *Vakıf Haftası* 3-9 Aralık 1984, Ankara, s. 26-31.
- Avcı C. (2006), “Nâib” *DİA*, Cilt.32, İstanbul, s.311.
- Ayverdi, İlhan (2016) , *Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Sözlük*, İstanbul.
- Baykara T. (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler* (Anadolu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Bayrakal S. (2015) Hurûfât Defterleri’nde Isparta Kazâsı: Târîhî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler, Türk Âlim Kitapları, Saarbrücken, Almanya.

- _____, (2012), “ Hurufat Defterlerinde Hacı Bektaş-Mucur Kazasına Kayıtlı Tarihi Eserler”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 141: Eylül-Aralık, İstanbul. s.121-126.
- _____, (2011), Hurufat Defterlerinde Nevşehir Kazasına Kayıtlı Tarihi Eserler, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Erzurum, s.1-26.
- Bebekoğlu S-Tektuna M. (2008), *Kilis Kültür Envanteri Kentsel Mimari Kırsal Mimari Yazıt Eserleri*, Ankara.
- Beyazıt Y. (2013), “Hurûfât Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, 54 *History Studies* Volume 5 Issue 1 Ocak/January, s.39-69.
- Çadırcı M. (1987), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kent’lerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1987.
- Çakar E. (2012), XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdari Taksimatı, *Uluslararası Orta Doğu Semineri* Altıncı, Elazığ 11-13 Ekim, s.129-154.
- _____, (2003), *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı* (1516-1566) Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları, No:1,Elazığ.
- _____. (2012), “Baskil (Elazığ) Yöresi Zaviyeleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:32, Haziran, 20, s. 93-130.
- Çakar E., Uzun C. (2017), *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No:3, Elazığ
- Çal H. (2001a), “Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, 125-166.
- _____, (2001b), “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan’da Türk Mimarisi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 221-286.
- _____, (2011c), “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”, *Erdem*, 58, Ankara, 93-242.
- _____, (2014d), *Boyovası/Boyabat Kazasında Türk Mimarisi*, Ankara.

- Çelebi E. (1935), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, *Anadolu, Suriye, Hicaz* (1671-1672), Cilt.9, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Çelik Ş. (2002), “ XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucusu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, İstanbul, s.1-34.
- Darkot B. (1977), “Kilis” *DİA.*, Cilt.6, MEB., İstanbul, s.806-808
- Develioğlu F. (2019), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Demirtaş H. (2012), Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği, *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2012, Sayı: 37. s.47-92.
- Dündar A. (1999), *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, KBY, Ankara.
- Engin A. vd., (2014), *armizzi Engin Özgen'e Armağan*, Ankara
- Ertan G. (2012), “ XVIII. Yüzyılda Muğla'da Dinî ve Sosyal Yapılar”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, Sayı 28, s.1-38.
- Gazzi K. (1977), *Nehrü'z-zeheb fi Tarihi Haleb*, Cilt:4, Beyrut.
- Helvacıkara M C. vd., (2012), *Belgelerle Kilis*, İstanbul.
- Honigmann E. (1970), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul.
- İlhan A. (2016), *Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Sözlük*, İstanbul.
- İpşirli M. (2002), “Kazasker” *DİA*, Cilt:25, İstanbul 2002, s. 140-143.
- _____, (2006), “Osmanlılar'da Nâiblik”, *DİA*, Cilt.32, İstanbul, s.312
- Kaya K. (2006), “ 19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar” *OTAM* Sayı:19, Ankara, s.239-255.
- _____, (2007), “Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.26, Sayı:41, Ankara, s.101-112.
- Kesici Ö. (1994), *Kilis Yöresinin Coğrafyası*, Ankara.

- Kesici Ö-Sönmez E M. (2012) “İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt.17, Sayı: 18, Erzurum 2012, s.57-67.
- Kılıç O. (2012), XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdari Taksimatı, *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, Elazığ 11-13 Ekim 2012, s.275-302.
- Konyalı İ H. (1968), *Abideleri ve kitabeleri ile Kilis Tarihi*, İstanbul.
- Kütükoğlu M. S. (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili* (Diplomatik), Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul.
- Maxim M. (2013), “Voyvoda”, *DİA*, Cilt.43, İstanbul 2013, s. 127.
- Memiş Ş.E. (2013), “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarında Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği”, *Vakıflar Dergisi* 39, Haziran 2013,115-142.
- Muşmal H. vd., (2015), Hurûfât Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası’ndaki Tekke, Zaviye Ve Medreseler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 8, Sayı: 38, Haziran, s.396-405.
- Salnâme-i Nezâret-i Umumiye*, Asr Matbaası, İstanbul 1321.
- Pakalın M.Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, II, III.
- Mütercim Asım Efendi. (2013), *Kâmûsu’l-Muhit*, Çev. Mustafa Koç, 4.Cilt, İstanbul.
- Orhan İ. (2012), “Türbe” *DİA*, Cilt:41, İstanbul, s.464-466.
- Oruç, H. (2012), “ Saraybosna Vakıfları (16 Yüzyıl Sonları – 19. Yüzyıl İlk Yarı)”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu 9-10-11 Mayıs*.
- Ortaylı İ. (2001), “Osmanlı Devleti’nde Kadı” *DİA*, Cilt:24, İstanbul, s.69.
- Öntuğ, M. M., “Hurûfât Defterlerine Göre Uşak’taki Eğitim Müesseseleri (1702:1824)”, *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 3, 1999, s. 132-154.
- Özgen E. (1986), “Gaziantep-Kilis Bölgesi Höyük Yüzeysel Araştırmaları: Oylum Höyük”, 22. *AST*, 4.Cilt, s.239-248.

Özgen E.vd. (2005), “Kilis İli 2003 Yılı Yüzey Araştırmaları” 22. AST, Cilt.2 Ankara, s.147-150.

Özkaya Y. (2006), “Mütesellim” *DİA*, Cilt.32, İstanbul, s. 203-204.

Salnâme-i Nezâret-i Umumiye, (1321), Asr Matbaası, İstanbul.

Özlü, Z. (2008), *XVIII. VE XIX. Yüzyıllarda Karadeniz’de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca*, İstanbul.

Ülkü Y., Osman Kubilay G. (2016), *Hurufat Defterlerine Göre Bozok, I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05 - 07 Mayıs Bildiri Kitabı*, I. Cilt, Yozgat, s.253-265

Takın Ü. (2008), “Klâsik Dönem Osmalı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research Volume 1/3 Spring*, s,343-366.

Timurtaş K. (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara,1988.

II. Tezler

Akıncı H. (2007), *Hurûfât Defterlerine Göre Kır-İli Kazası*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

Akis M. (2002), *XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Ana Bilim Dalı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Arıcı, R. (2014), (*Menteşe Sancağı’na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defterleri*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya

Arvas N. (2011) *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.

- Çınar Z. (2009), Hurûfât Defterlerine Göre Seferihisar-I Günyüzü Kazası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Eser, M. (2011) Hurufat Defterlerine Göre Ermenek, *SÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Karakaya D. (2011) “Hurûfât Defterleri Işığında Eski-i İl Kazası”. *SÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Karasu D. (2011), “1839-1850 Tarihli ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kilis.
- Öge A. (2010), Hurûfât Defterlerinde Niğde Bor, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Özdemir G. (2005), Hurûfât Defterleri Işığında Iğın, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Parlak, M. (2009), Hurûfât Defterleri Işığında Seydişehir, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Şanlı A. (2010), Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası’ndaki Vakıfların İşleyişi Ve Yönetimi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.
- Temel E. (2008), Hurufât Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Temel İ. (2008), *Hurufât Defterleri’nde Karaman Ereğlisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Yıldız P. (2010), Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kony

İNDEK

A

A'zaz, 11, 12, 42, 54, 68
 A'zaz Kasabası, 23
 A'zaz Nahiyesi, 23, 36, 38, 39, 42, 43, 54, 68, 70, 76, 79, 80, 82, 83, 94
 Abbas, 79
 Abbasi, 10
 Abdi Paşa, 17
 Abdulcelil, 21, 47, 51, 53, 67, 72, 92
 Abdulfettâh, 39, 45, 82
 Abdulğani, 33, 42, 43, 83, 90
 Abdulhalim, 40, 49, 81, 82
 Abdulkadim Zâviyesi, 39, 43
 Abdulkadir, 2, 23, 25, 28, 31, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 65, 66, 79, 81, 86, 94, 98
 Abdulkadir Dündar, 2, 86
 Abdulkarim, 22, 33, 41, 46, 48, 57, 59, 73, 74, 82, 88, 89, 92
 Abdullah, 22, 23, 25, 26, 30, 32, 36, 39, 44, 51, 53, 54, 55, 57, 65, 68, 69, 71, 73, 83, 88, 89, 93, 98
 Abdullah Zâviyesi, 25, 88
 Abdullatif, 75
 Abdulvehhâb, 29, 48, 54
 Abdurrahman, 16, 29, 35, 41, 46, 47, 50, 55, 58, 60, 65, 70, 73, 74, 75, 91
 Abidin Çavuş Ağa, 78
 Acar (Kefiz), 6
 Adana, 12, 99
 Afrin Çayı, 6
 Ağustos, 8, 21, 27, 36, 52, 54
 Ahi Baba, 95
 Ahmed, 13, 14, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98
 Ahmed Ağa, 13, 14, 32, 77, 79, 90
 Akcurun, 22, 24, 30, 36, 47, 53, 54, 61, 73, 82, 84, 92
 Akcurun Camii, 30, 36, 47, 53, 54, 73, 84, 92

Akcurun Mahallesi, 22
 Akpınar, 10
 Alaca, 49, 57, 64, 71, 82, 85
 Alalakh/Tell Açıana, 7
 Ali, 11, 13, 16, 17, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95
 Anadolu, 2, 3, 7, 9, 10, 13, 34, 73, 75, 99, 100, 101, 115, 117
 Anadolu Hurûfât Defterleri, 3
 Anadolu Kadıaskeri, 34
 Ankara Antlaşması, 8
 Aralık, 8, 15, 22, 27, 42, 45, 51, 55, 65, 67, 79, 83, 91, 99, 128
 Arık (İrk), 22, 66
 Arslan Odabaşı Vakfı, 78
 Arslan Oymağı, 25, 52
 Artukoğlu Belek Gazi, 8
 Asım Efendi, 10, 27, 74, 102
 Âşıklı Ali Ağa, 16
 Ataullah Efendi, 27
 Attar, 29, 49, 50, 60, 62, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 98
 ayan, 32
 Ayıntâp, 17
 Azâz, 12, 43
 Azaz kasabası, 8

B

Bahadırlı, 22
 Balis, 12
 Bardas Phokas, 8
 baş kâtib, 30
 Battal Ağa, 16
 Bayraklı, 49, 58
 Bayrakhoğlu Camii, 22, 51
 Baytariye, 58, 59
 Bazar Camii, 49
 Bebekle Mahallesi, 23

Bedri-zâde, 36, 37
 Bekir Paşa Medresesi, 74
 berat, 13, 22, 25, 33, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46,
 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 64, 65, 67, 69, 76,
 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 94,
 95
 Bestamî Mescidi, 65
 Bestamiye Camii, 51, 53
 Bestamiye Zâviyesi, 42, 63, 76
 beş akçe, 30, 40, 58, 65, 76, 83, 90, 94
 Beşe, 83, 85, 88, 89
 Betâliye Zâviyesi, 42
 Bîder Mahallesi, 23
 bir akçe, 13, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 35, 36, 39, 41,
 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59,
 60, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 78, 81, 82,
 83, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95
 bir buçuk akçe, 66, 89
 Birecik, 12
 Bizans, 7, 8, 9, 10, 101
 Boğdan, 12, 117
 Bölük Mahalle, 53
 Budak Bey, 15
 Bukas, 88, 89
 Büyük ‘Abidin Ağa, 78

C

câbi, 28, 39, 59, 68, 69, 92, 94
 Cafer Bey, 15
 Camii Kebir, 29, 58, 59, 61, 63, 65, 78, 80, 81, 83,
 84, 85, 98
 Canbulad Bey Camii, 45, 94
 Canbulad Bey Mektebi, 89
 Canbulad Bey Vakfı, 31, 37, 77
 Canbulad Camii, 29
 Canbulat Bey, 15
 Canpoladoğlu Tekyesi, 21
 Canpolat Paşa Mahallesi, 57
 Canpulad Camii Türbesi, 38
 Cebeliyye, 12
 Cemâziye'l-âhir, 23, 49, 51, 52, 67, 68, 78
 Cemâziye'l-evvel, 27, 30, 42, 50, 52, 63, 68, 83
 Cezayir (Ulyanoğlu), 15
 Cilmime Ağası, 73, 91
 Com, 79, 80
 Culhâlar, 95
 Cum‘a Fakih Mescidi, 25, 70, 82
 Cuma Fakih Mescidi, 65
 Curker (?) Hanı, 83
 Cündi Camii, 54, 83, 85
 Cüneyne Camii, 30, 46, 56, 81, 84
 Cüz Mescidi, 67
 cüzhân, 21, 29, 30, 35, 39, 45, 50, 77, 79, 80, 86, 94

Ç

Çakmak, 28
 Çalık Camii, 35, 56
 Çalikoğlu El-hâc Ali Camii, 13
 Çavuş-zâde, 35, 48, 60, 62, 70, 71, 98
 Çekmeceli Camii, 57, 83, 85, 86
 Çekmeceli Camisi, 57
 Çekmeceli-zâde, 34, 49, 57
 Çekmeceli-zâde Hacı Mustafa Efendi, 57
 Çelebioğlu, 52, 63, 64, 71, 98
 Çelebioğlu Camii, 52
 çeşme, 13, 19, 85, 87, 97
 Çilingir Pazarı, 56
 çirağdar, 41
 Çirazi-zâde, 49, 58
 Çukur Camii, 51
 Çukur Hamam, 52, 86, 87
 Çukur Kastel, 21, 86
 Çukur Mescid, 47, 53, 61, 71
 Çukur Mescidi, 64, 69

D

Daltabanoğlu Mehmet Paşa, 17
 darîh., 38
 Davudu'n-nebi, 38, 82, 94
 Davudunnebi Aleyhisselam Zâviyesi, 43
 Debbâğ, 50, 95
 Debbâğhane, 38, 58, 61, 81, 84, 93, 95
 Dedeler Camii, 52
 Dedelu Oymağı, 70, 86
 Dede-zâde, 51, 53
 Defterdar Karyesi, 54
 Demirci Oymağı, 25, 52, 56, 63, 98
 Depelik Başı Camii, 51
 Depelik Camii, 57, 91
 Depelik Mescidi, 67, 78
 Depelik Mescidi Şerifi, 67
 Dersak Nahiyesi, 28
 Derviş Paşa, 19
 Deyr Kuzmân Karyesi, 84
 Deyrsâk Nahiyesi, 41, 44,
 Dikilitaş, 9
 Diyarbakır, 97
 dört akçe, 13, 21, 23, 30, 36, 43, 46, 51, 52, 54, 67,
 76, 81, 82, 86, 94, 95
 Duhak Beyi, 15
 Dürri-zâde, 13, 27

E

Ebu Übeyde bin Cerrah, 7

Ebubekir, 22, 23, 29, 30, 40, 42, 46, 47, 48, 53, 60, 65, 66, 71, 77, 83, 91, 95
 Eflak, 12, 117
 Ekim, 8, 12, 49, 50, 80, 83, 84, 100, 102
 Ekrâd Sancağı, 11
 El-hâc Davud Camii, 53, 92
 El-hâc Dede Mescidi, 28, 67
 El-hâc İsmail, 28, 30, 31, 48, 54, 61, 66
 El-hâc Yusuf Mescidi, 21, 67
 El-hâc-zâde Molla Mehmed, 78
 Emevi, 10
 Enveri Efendi, 73
 Erdel, 12
 Ermeniler, 8
 Es'ad Efendi, 73, 91
 es-Seyyid El-hâc Sa'devi, 54
 es-Seyyid Ahmed, 39, 60, 79, 82
 es-Seyyid El-hâc Sa'devi, 68
 es-Seyyid İbrâhim, 82
 es-Seyyid Mehmed Şerif, 33
 es-Seyyid Ömer bin Es-Seyyid Mehmed, 33
 es-Seyyid Su'ud, 83
 es-Seyyid Taha, 79
 eş-Şeyh Abid, 36
 eş-Şeyh Mustafa, 40, 42
 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 73, 85, 89, 100
 Eylül, i, 33, 43, 47, 50, 65, 69, 95, 99
 Eyyubi, 10

F

Fatma Karyesi, 54
 Fazlı, 14, 18, 36, 37, 40, 42, 47, 77, 95
 Fazlı Ağa (Kel Fazlı Ağa), 18
 ferağ, 91
 Feridun Ağa, 60, 86
 ferman-ı alî, 34
 ferrâş, 22, 25, 30, 51, 52, 58, 64, 74
 fevt, 13, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 59, 60, 65, 66, 67, 70, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95
 fi zemen, 26
 Fransızlar, 8
 Furuğ, 39, 40

G

Gaziantep, 6, 7, 10, 12, 97, 102
 Geylani Tekyesi, 40
 Gökce Şeyh, 38
 Gözlü Baba Zâviyesi, 66, 72, 98
 Gözlü Şeyh, 47, 58, 61, 92, 98
 Gürci Şeyh Camii, 50

H

Habib, 15, 19, 42, 62, 98
 Habib Bey, 15
 Habib Paşa, 19
 Habiboğlu, 28, 49, 62, 66, 72, 98
 Hâcece Elif Mescidi, 59
 Hâcece Elif Mescid-i, 29, 65
 Hâcece Emine, 82, 85
 Hacı 'Abdurrahman, 23
 Hacı Bekir, 52, 53, 78, 79
 Hacı Bey Mescidi, 67, 91
 Hacı Davud, 53, 68
 Hacı Derviş Ağa Camii, 52
 Hacı Derviş Camii, 47
 Hacı Derviş Mescidi, 68
 Hacı Dervişoğlu Mescidi, 22
 Hacı Fakihli Mahallesi, 23
 Hacı Gökçe, 21
 Hacı Hilal, 35, 36, 81, 93
 Hacı Hilal Camii, 35, 81
 Hacı İsmail, 41, 66, 70, 72
 Hacı Mehmed, 22, 36, 47, 59, 66, 93
 Hacı Ömer Ağa, 19
 Hacı Ömerin oğlu Veli Ağa, 19
 Hacı Ömeroğlu Halil Ağa, 19
 Hacı Şeyh Camii, 51
 Hacı Velî Mescidi, 66, 70, 86
 Hâc-ı Velî Mescidi, 22
 Haçlı seferleri, 8
 Hafız Ali, 29, 38
 Halebi Ağa, 51, 63
 Halep, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 31, 39, 71, 73, 85, 97, 100, 104
 Halep Sancağı, 31
 Halıs, 55, 64
 Halil, 16, 19, 25, 26, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 58, 61, 63, 66, 67, 69, 71, 74, 75, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 94, 95
 Halil Ağa, 19, 25, 86, 87
 Halil Paşa, 16, 25, 30, 36, 46, 56, 58, 61, 74, 75, 80, 83, 84, 85
 Halil Paşa Camii, 25, 30, 74, 80, 83, 84, 85
 Halil ve Osman Paşa, 16
 Halpa/Halep, 7
 Hama, 12
 hamam, i, 9, 10, 15, 82, 85, 97
 Hamdanoğulları, 8
 Hamud Paşa, 18
 Hamza, 28, 79, 80, 92
 Han Önü, 9
 Hannân Mennân Türbesi, 39
 Hannan Mennan Zâviyesi Medresesi, 76
 Hannan Mennân Zâviyesi Medresesi, 43

Harameyn-i Şerifeyn, 34, 93
 Hasan, 3, 13, 14, 22, 23, 26, 29, 30, 31, 33, 36, 38,
 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 56, 58,
 59, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 80,
 81, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 98
 Hasan Ağa, 13, 14, 87
 hasbî, 25, 30, 35, 47, 48, 66, 70, 74
 Hassa, 17
 hatib, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 35, 36, 39, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 83, 91, 92
 Haziran., 21, 26, 27, 33, 46, 60, 65, 67, 68, 74, 83
 Hazreti Orya Nebi Aleyhisselam Zâviyesi, 29
 Hazreti Şem'un Nebi Aleyhisselam Mescidi, 65
 Hazreti Şem'un Nebi Camii, 52
 Hazret-i Şeyh Şem'un Zâviyesi, 41
 Hazreti Şurahbil, 13, 44, 87
 Hellenistik, 10
 Hızır Şeyh Camii, 47, 81
 Hibbetullah, 69, 80
 Hitit, 7
 Hoca-zâdeler, 73
 Hudaverdi, 58
 Humus, 12
 Hüseyin, 15, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 36,
 38, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53,
 54, 56, 57, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75,
 77, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 93, 95, 98
 Hz. Fatma, 93
 Hz. Ömer, 7

I

I. Dünya Savaşı, 8
 I. Hattuşil, 7
 I. Şuppiluliuma, 7
 I. Tiglatpileser, 7
 II. Hattuşil, 7
 II. Tudhaliya, 7

İ

ibkâ, 13, 22, 25, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 53,
 58, 65, 66, 76, 77, 78, 79, 81, 91, 94
 İbo oğlu İbiş, 95
 İbrahim, 10, 19, 22, 26, 29, 31, 36, 39, 45, 46, 49,
 50, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81,
 82, 83, 84, 88, 89, 90, 93, 94, 95
 İbşir Paşa, 87, 90
 İğde, 68, 70, 72, 98
 iki akçe, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 38, 39,
 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59,

60, 64, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80,
 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95
 İlbeyli 'Aşireti, 23
 İlezi Bağtshes (İlezi Bahçeleri), 10
 İlyazıcı, 21
 İngilizler, 8
 İpek Yolu, 97
 İplik Pazarı, 49, 56, 57
 İpşir Paşa Çeşmesi, 90
 İran, 12, 97
 İsa, 29, 35, 43, 44, 45, 70, 77, 79, 80, 91, 98
 İshak Efendi-zâde Şerif bin Yahya Efendi, 27
 İsmail Ağa, 17, 66, 70
 İsmail Camii, 23, 48, 53
 İzzeddin Bey, 11, 14
 İzzeddin Vakfı, 42

K

kadı, 27, 28, 32, 34, 42, 58, 72, 88, 90, 93, 98
 Kadı Medresesi, 74
 Kadioğlu Mescidi, 66
 Kadı-zâde Medresesi, 73, 82, 84
 Kadri Timurtaş, 16
 Kana, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 35, 36, 40, 42, 46,
 48, 51, 53, 56, 57, 58, 65, 66, 67, 69, 74, 75, 80,
 81, 82, 86, 88, 94, 95
 Kansu Gavri, 8
 Kanuni Sultan Süleyman, 12
 Kara Baba Vakfı, 77
 Kara Baba Zâviyesi, 28, 42, 44
 Kara Gazi Camii, 47, 77, 79
 Kara Gazi Camii Vakfı, 47
 Kara Hacı Camii, 51, 78
 Kara Mezraa, 42
 Kara Molla, 23, 48, 53, 61
 Karabâş-zâde, 42
 Karakadı, 31, 35, 45, 57, 60, 61, 66, 71, 77, 79, 80,
 89, 91
 Karamollaoğlu, 17
 Karataş, 16
 Kargamış, 7
 Karlı Mescidi, 22, 65
 Kasım, 22, 43, 46, 47, 50, 51, 52, 58, 62, 63, 64, 67,
 68, 74, 80, 87
 kasr-ı yed, 28, 91, 92, 94
 kastel, 85, 87
 kâtib, 33, 80, 93
 Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 11
 kayyum, 13, 30
 kazasker, 26
 Kazibe Hatun, 79
 Kefersina, 78
 Kerferoğlu (?) Mescidi, 67
 Kerime, 78

Kesik Minare, 25, 58, 61, 74, 80, 83
 Ketânci Mahallesi Mescidi, 22
 Kettân Camii, 22, 48
 Kettân Mahallesi, 22, 48
 Kettânoğlu Camii, 50
 Kibele Mahallesi, 22, 30, 35, 36, 40, 41, 46, 47, 49,
 50, 52, 53, 65, 66, 70, 73, 76, 82, 86, 91, 93
 Kibeli Medresesi, 73
 Kibeliye, 21
 Kıbrıs, 15
 Kıpirt, 10
 Kızılca Dedeler Mahallesi, 22, 66
 Kızılca Mahallesi, 13, 22, 24, 25, 30, 35, 36, 38, 46,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 67, 69,
 70, 73, 74, 80, 81, 83, 92
 Kızılca Okçular Mahallesi, 22, 65
 Kızılkend, 68, 70
 Kilikya, 7
 Kilis, iii, i, ii, vi, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
 98, 100, 101, 102, 103, 104, 114, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128
 Kilis kasabası, 33
 Killiz (Cılza), 10
 Koçorlu Mahallesi, 22
 Kozan, 19
 Kör Bilal, 17
 Kör Şeyh Camii, 50
 Köyrim (?), 55
 Kurca (?) Öyük Karyesi, 55
 Kurd Ağa Kasteli, 34, 87
 Kuru Kastel, 9
 Kuvayı Milliye, 8
 Kuzey Suriye, 10, 97
 Küçük 'Abidin Ağa, 78
 Küçük Camii, 49, 57, 62
 Külek Mahallesi, 22, 36
 kümbet, 38
 Kürd Camii, 51, 53
 Kürd Medresesi, 75
 Kürd Mescidi, 67
 Kürt Mehmet Ağa, 17
 Kürus, 10
 Kütah Mahallesi, 22, 68
 Kütahoğlu Camii, 50, 81, 84
 Kütahoğlu Camii, 22, 25
 Kütahoğlu Mahallesi, 22
 Kütahoğlu Oymağı, 25, 45
 Kütân Ağa Camii, 35
 Kütane Oymağı, 25

Kütâneoğlu Camii, 25

L

lazım olmağla, 91
 loğkeş, 94, 95
 Lütfullah, 56, 73

M

Ma'arra, 12
 Mağusa, 15
 mahalle mektebi, 88
 mahlûl, 22, 25, 66, 78, 80, 88, 91
 Mahmud, 32, 50, 56, 66, 86
 makam, 38
 Marl, 49, 62, 98
 Mart., 22, 23, 29, 46, 47, 48, 50, 51, 73, 80, 82
 Martin Hartmann, 9
 Maslama (?) Oymağı, 26, 67
 Matah, 12
 Mayıs, 46, 52, 55, 65, 67, 81, 83, 90
 Mecî Ağa, 83, 85
 Medhi-zâde 'Abdurrahim, 74
 Mehmed, 11, 13, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 98
 Mehmed bin Zikreddin, 25
 Mehmed Emin, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 50, 55,
 58, 60, 65, 67, 77, 81, 82, 83, 88, 93
 Mehmed Gazi, 29, 33
 Mehmed Zahir Efendi, 34
 Mekki Efendi-zâde, 27
 Mekteb, 87, 89, 96
 Mektebhâne, 87
 Memluklular, 8
 Mercidabık Ovası, 8
 Mescid-i Ashab, 67, 69
 Meşarika Mahallesi, 23
 meşhed, 38
 Meşhedler, 21
 Meşhedlik Mahallesi, 21, 25, 29, 30, 38, 41, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 64, 65, 66, 67, 69, 70,
 78, 81, 82, 90, 91, 93, 94, 95
 meşrutiyet üzre, 91
 mevlanâ, 33
 Mevlevihâne Tekyesi, 40
 Mevlevihane Tekyesi Mescidi, 65
 Mısır, 18
 Mikdad bin Esved, 68, 70, 72, 98
 Moğollar, 8

Molla Ali bin 'Abdulkerim, 33
 Molla Hasan, 26, 67, 86
 Molla Zekeriya, 73
 Mollacık-zâde İshak Efendi, 27
 Mondros Mütarekesi, 8
 Muallak, 58, 59, 61
 Muallimkâne, 87
 Muhammed, 29, 38, 41, 62
 Muharrem, 27, 38, 46, 49, 64, 65, 67, 76, 94
 Muharremi'l- Haram, 69
 muhızır, 32, 33
 muhızır başı, 32, 33
 mukayyid, 33
 Munbuc, 55
 Munla Mehmed, 25
 Murtaza, 28, 29, 35, 42, 44, 45, 46, 49, 61, 77, 79,
 82, 86, 87, 89, 91, 93
 musahhah, 34
 musalla, 13, 97
 Mustafa, 10, 13, 18, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45,
 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 77, 78, 81, 82, 83,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 102
 müceddeden, 23, 28, 35, 36, 47, 48, 50, 52, 53, 54,
 55, 56, 57, 68, 70, 84, 86, 87, 88, 90, 94, 95
 müderris, 42, 43, 67, 72, 76, 93, 114
 müezzin, 22, 29, 30, 36, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 74,
 81, 82, 93
 Münbiç Nâhiyesi, 23, 43
 mütesellimler, 11
 mütevellî, 25, 38, 39, 42, 43, 45, 47, 50, 65, 66, 67,
 68, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 86, 90, 91, 98

N

Nâbi-zâde, 66, 72, 98
 Nâdiye Camii, 46, 56, 58
 nâib, 28, 33, 34, 35, 36, 78, 90, 93, 98
 Nakîbü'l- Eşrafılık, 93
 Neci-zâde, 43
 Nibil Arkaz Karyesi Camii, 80
 nim akçe, 21, 22, 23, 38, 43, 48, 50, 51, 53, 54, 64,
 65, 67, 94
 Nisan, 13, 22, 23, 28, 30, 31, 36, 43, 47, 49, 64, 67,
 68, 80, 95
 Nisan., 22
 Nuri Mehmet Paşa, 17
 Nuri-zâde, 68, 70
 Nûrullah Efendi, 27

O

Ocak., 27, 28, 34, 38, 45, 47, 52

Odun Pazarı, 50, 56, 57, 62, 92
 Odun Pazarı Camii, 50
 Oğuzeli, 6
 Okçular Mahallesi, 49, 65, 70
 Okçular Oymağı, 25, 82
 Orta Asya, 97
 Osman, 10, 11, 16, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36,
 37, 38, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54,
 55, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 75,
 76, 78, 80, 82, 83, 86, 88, 90, 92, 98
 Osmanlı, vi, 2, 8, 10, 11, 15, 21, 27, 31, 34, 59, 73,
 75, 88, 93, 95, 97, 99, 101, 102, 114, 115, 117
 Osmanlı Devleti, 8, 27, 93, 102, 115, 117
 Oylum Höyük, 7, 9, 10, 102

Ö

Ömer, 17, 19, 25, 28, 30, 33, 37, 43, 44, 46, 47, 48,
 52, 55, 56, 61, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75,
 76, 79, 81, 86, 89, 91, 92, 94, 95, 98
 Ömer bin Mehmed, 33
 Ömeri, 36, 42, 46, 56, 58, 61, 95, 98
 Ömeriye, 35, 57, 66, 71, 79, 94
 Ömmonun oğlu Ömer Ağa, 17

P

Pâr Abid, 38
 Parsa Hatun, 38, 40, 79, 80
 Parsa Hatun Türbesi, 38
 Peymâne Hatun Vakfı, 79
 Piri Paşa, 12
 Pirlıoğlu Camii, 63, 90

R

Ramazan, 46, 51, 81, 82, 84, 85, 87
 Ravanda, 10, 41, 45, 64, 98
 Râvendân Nahiyesi, 39, 43, 55, 68, 70, 94
 ravza, 38
 Rebiü'l-âhir, 26, 27, 33, 36, 47, 51, 52, 68, 74, 76
 Rebiü'l-evvel, 22, 28, 37, 39, 46, 87, 92
 Receb, 22, 23, 30, 32, 33, 35, 36, 39, 41, 42, 45, 47,
 51, 54, 67, 80, 81, 91, 95
 Recebi'l-ferd, 22
 ref, 13, 22, 25, 28, 29, 30, 33, 35, 38, 39, 40, 42, 43,
 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 64, 65,
 74, 77, 81, 82, 85, 89, 91, 92, 93, 95
 Resul Osman Dağı, 10
 Resulosman, 6
 Rişvan, 19
 Romalılar, 7
 Rûhî, 87, 90
 Rumeli Hurûfât Defterleri, 3

Rumeli kazaskeri, 34
Ruznamçe Defterleri, 2

S

Sabri Bey, 20
Sadık Mehmed, 29, 48, 65, 81
Safer, 23, 47, 67, 74, 87, 90
Salib, 43
Salih Efendi, 26, 35
Salnâme-i Nezâret-i Umumiye, 73, 102, 103
Sarı Abdurrahman Paşa, 16
Sarı Hatun Vakfı, 79
Selefki Devleti, 7
Selim, 22
Servili Medrese, 74
Seyyid ‘Abdulaziz, 43
Seyyid ‘Abdulahak, 83
Seyyid ‘Abdulmennan, 35, 48, 50, 86
Seyyid ‘Abdurrahman, 91
Seyyid Ali, 25, 90, 93
Seyyid Mahmud, 30, 31, 36, 47, 48, 82
Seyyid Mehmed, 13, 21, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36,
37, 41, 42, 43, 50, 52, 55, 58, 60, 65, 66, 68, 70,
71, 73, 74, 77, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93
Seyyid Muhammed, 29, 31
Seyyid Musa, 79
Seyyid Mustafa, 23, 48
Seyyid Sun‘ullah, 68
Seyyid Şeyh Hamid, 66, 70
Seyyid Yahya, 36, 93
Sıçancık, 57
Sırağlı, 82
Sibât, 21, 24, 28, 29, 41, 42, 49, 51, 52, 53, 58, 59,
64, 65, 66, 67, 83, 86, 93
Sipahi-zâde, 59
Slavca, 12
Sofu-zâde, 78, 83
Sucu, 68, 70, 72
Sûk-ı Sultânî, 50
Suku’l-Hatab, 57
Sultan çarşısı, 56
Sultan Şurahbil Zâviyesi, 35
Sun‘ullah Efendi, 30
Süleyman, 13, 21, 22, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 43, 46, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 61, 64, 68, 70,
74, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 90
Süreyya Paşa, 19

Ş

Şaban, 16, 22, 26, 27, 28, 43, 45, 47, 50, 64, 65, 74,
80, 82, 84, 85, 95

Şabanî’l-muazzam, 29
Şafi’iyye Mescidi, 59, 66
Şam Beylerbeyliği, 11, 12
Şanlıurfa, 97
Şatır Mescidi, 22, 66
Şehâbeddin Camii, 47
Şeker Höyük, 10
Şemse’ d-din-zâde, 35
Şerife Eroğlu Memiş, 2, 3
Şevvâl, 21, 26, 28, 43, 45, 46, 50, 52, 67, 73
Şeyh ‘Abdurrahman, 35
Şeyh ‘Abdul‘ad, 54
Şeyh ‘Abdul-kadim Türbesi, 39, 82
Şeyh ‘Abdurrezzak bin El-hâc Yunus, 54
Şeyh ‘İvaz Camii, 49
Şeyh ‘İvaz Mescidi, 64
Şeyh ‘İyd, 42
Şeyh ‘Osman, 44
Şeyh Abdurrahman Erzincani, 29
Şeyh Ali, 50
Şeyh Belicân Zâviyesi, 43
Şeyh Camii, 30, 50, 51, 56, 92
Şeyh Davud Camii, 22, 28
Şeyh Ebubekir, 40, 42
Şeyh Gökce Camii, 21, 28, 46, 92
Şeyh Hacı İlyas, 36
Şeyh Hacı Mustafa, 40, 42
Şeyh Hamid-zâde, 43
Şeyh Hamis Mahallesi, 23
Şeyh Hamis Türbesi, 39
Şeyh Hamud, 54
Şeyh Hasan, 30, 80
Şeyh Hattab, 83
Şeyh Hilal Camii, 47
Şeyh Hüseyin bin Ahmed, 68, 70
Şeyh İhlas Camii, 50, 56
Şeyh İsmail, 13, 56
Şeyh İvaz Mescidi, 69, 78, 79
Şeyh Karaca Mescidi, 68
Şeyh Mansur, 36
Şeyh Mehmed, 28, 33, 34, 35, 46, 55, 57, 58, 64,
66, 77, 86
Şeyh Mehmedi’l-Ömeri, 42
Şeyh Mescidi, 65
Şeyh Muhammedi’l-Ensari Tekyesi, 40
Şeyh Nevfel, 23
Şeyh Rih Zâviyesi, 36
Şeyh Seyyid Halil, 23
Şeyh Süleymân, 46, 59, 76, 86, 94
Şeyh Süleymanlu Camii, 29
Şeyh Süveydân Camii, 22, 30, 46, 61, 81
Şeyh Şaban, 22, 46, 80, 81
Şeyh Şem’un Medresesi, 38, 78
Şeyh Şem’un Medresesi, 73
Şeyh Veliyüddin, 39

Şeyh Yağı, 43
 Şeyh Yasin, 83, 85
 Şeyhe'r-rîh Zâviyesi, 42
 Şeyhülislam, 73, 74, 91
 Şihlar, 50, 58
 Şubat, 15, 23, 27, 33, 35, 36, 48, 49, 51, 52, 68, 76,
 78, 82, 85
 Şurahbil Camii, 52
 Şurahbil Zâviyesi, 41
 Şüyara (Şubara) Mahallesi, 23
 Şükr-zâde (Şeker-zâde), 29

T

Tahir Efendi, 73
 Tahtalı Camii, 49, 58, 69, 80, 84
 Tanrıverdi, 58, 59, 80, 84
 Tanzimat, 11, 13, 14, 28, 100, 101
 Tarsus, 12
 Tarzime Han, 9
 Taşlı Öyük, 64, 68, 72, 98
 Tatar, 8
 Tavaklı Oymağı, 25
 Tazıcı, 50, 62, 98
 tecdid-i inâyet, 53, 91, 92
 Tekke, 39, 40, 96, 102
 tekye, 40, 114
 Tekye Camii, 29, 81, 84, 94
 Telceşi-zâde, 36
 Telepinu, 7
 Temircuyan Mahallesi, 23, 48
 Temircuyan Mescidi, 67
 Temmuz., 26, 27, 28, 39, 42, 45, 55, 76, 87, 90, 92
 Tepelik Mescidi, 57
 Tese, 39, 43, 44
 Tevbe Süresi, 64
 Tibil, 83
 Tirşem, 68, 72
 Tiyek, 17
 Topaloğlu Mustafa Ağa, 18
 Tuncer Baykara, 2
 türbedâr, 38, 39, 43, 59, 91, 94

U

Ulu Camii Mahallesi, 21
 Ulu Camii Suyu, 87
 Urfa Haçlı Kontluğu, 8
 Uryani-zâdeler, 89
 Uzeyr, 12

Ü

üç akçe, 13, 22, 23, 28, 29, 35, 36, 38, 41, 42, 43,
 45, 46, 49, 50, 56, 57, 59, 65, 68, 79, 81, 82, 83,
 93
 Üzeyr, 12

V

Vaiz Efendi Mescidi, 66, 70
 Veli, 19, 25, 29, 30, 43, 47, 61, 63, 68, 71, 72, 74,
 76, 83, 85, 98
 Veli Ağa, 19
 Veliyüddin Ağa, 55
 voyvodalar, 11, 13

Y

Yahya, 27, 28, 31, 36, 42, 65, 73, 76, 81, 82, 93
 Yasemin Beyazıt, 3
 Yavuz Sultan Selim, 8, 21
 Yel Baba, 36, 42, 44
 Yel Pınarı, 45, 54, 64
 Yeni Camii, 50
 Yusuf, 21, 30, 36, 43, 48, 49, 51, 52, 53, 61, 67, 69,
 72, 76, 83, 85, 86, 91, 92, 98

Z

zâviye, 28, 41, 42, 43, 97, 98
 Zâviye Mescidi, 28, 51, 63
 zayi', 42, 47
 Zeyne'l-abidin, 25, 91
 Zeynel Bey, 18
 Zi'l-kade, 22, 27, 33, 43, 48, 80, 86, 90, 95

EKLER

Ek 1. Sözlük

Kilis’le ilgili Hurûfât defterlerinde geçen kurumlara ait terimler aşağıdaki lûgat ve sözlüklerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ayverdi, İlhan (2016)., Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Sözlük, İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983)., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1-3. C., MEB Yayını, Ankara.

Develioğlu Ferit, (2019)., Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara.

- Abkeş: Eskiden sebilhânelerde, tekkelerde kuyudan su çekmek, kaplara ve bardaklara su doldurmakla görevli kimse.
- Aşır-han: Kur’an-ı Kerimden on ayet okumakla görevlendirilen kimse.
- Buhurdan: İçinde buhur yakılan kap, buhurluk.
- Câbi: [eskiden] vakıflı akar kiralarnı toplamakla görevli bulunan kimse, vergi tahsildârı.
- Cüzhan: Bir vakfiyedeki şartlara göre belli yerlerde (cami, tekye, zaviye) ve belli zamanlarda cüz okuyan kimse.
- Çerağdar: Cami, tekye gibi yapılarda mumları yakıp söndüren şahıs.

- Dersiam:** Eskiden büyük câmilerde öğrencilere toplu olarak ders veren müderris.
- Duâgû:** Duâ eden (kimse), duâcı. . Bir tören ve toplantıda, bilhassa resmî toplantılarda duâ eden kimse [Eskiden duâgûlara bu iş için hükûmetten, evkaftan duâgûluk vazîfesi adı altında maaş verilirdi] Duâhan tâbiri daha ziyâde dînî merâsim münâsebetiyle duâ edenler hakkında kullanılır, resmî işlere âit toplantılarda duâ edenler hakkında duâgû tâbiri daha ziyâde istîmal olunurdu.
- Ferraş:** Döşeyen, seren, yatak, kilim vb. şeyleri yayan kimse. Yerleri süpürüp temizlemekle görevli kimse, hizmetçi [Kâbe'yi süpürenler, câmi, imâret vb. yerlerin temizliğiyle görevli olanlar için.
- Fetihhân:** Fetih Sûresini okuyan kişi.
- Halife:** Birinin yerine geçen kimse, vekil. Osmanlı devletinde resmî dâirelerde memurluk ve kâtiplik yapan kimse. Eskiden mekteb hocasının yanında bulunan ve ona yardım eden kimse, kalfa.
- Hatip:** Güzel söz söyleyen, hitâbet yeteneği olan kimse. Cuma günleri (bayram namazlarında) câmide minbere çıkarak hutbe okumakla görevli olan kimse.
- Hurûfât:** Harfler. Vakıf'ta görevli kimselerin (cami, mescit, tekke, zaviye gibi) tayinlerinin kaydedildiği defterlere daha sonraları verilen isim.
- Kâtip:** Bir resmî dâirede, bir kurumda veya bir kişinin yanında yazı yazmakla görevli kimse, yazan yazıcı.
- Kayyum:** Câmilerde temizlik, eşyâyı korumak, eskiden kandilleri yakmak vb. işler yapan câmi hademesi.
- Kadı:** İslâm hukûkuyle yönetilen devletlerde halk arasında çıkan anlaşmazlıkları, her türlü dâvâyı halletmek üzere devlet tarafından tâyin edilen memur [Osmanlı Devleti'nde kadılar Tanzîmat'a kadar

bütün dâvâlara, Tanzîmât'ın îlânından medenî kânûnun kabûlüne kadar ise sâdece boşanma, nafaka, mîras vb. dâvâlara bakarlardı].

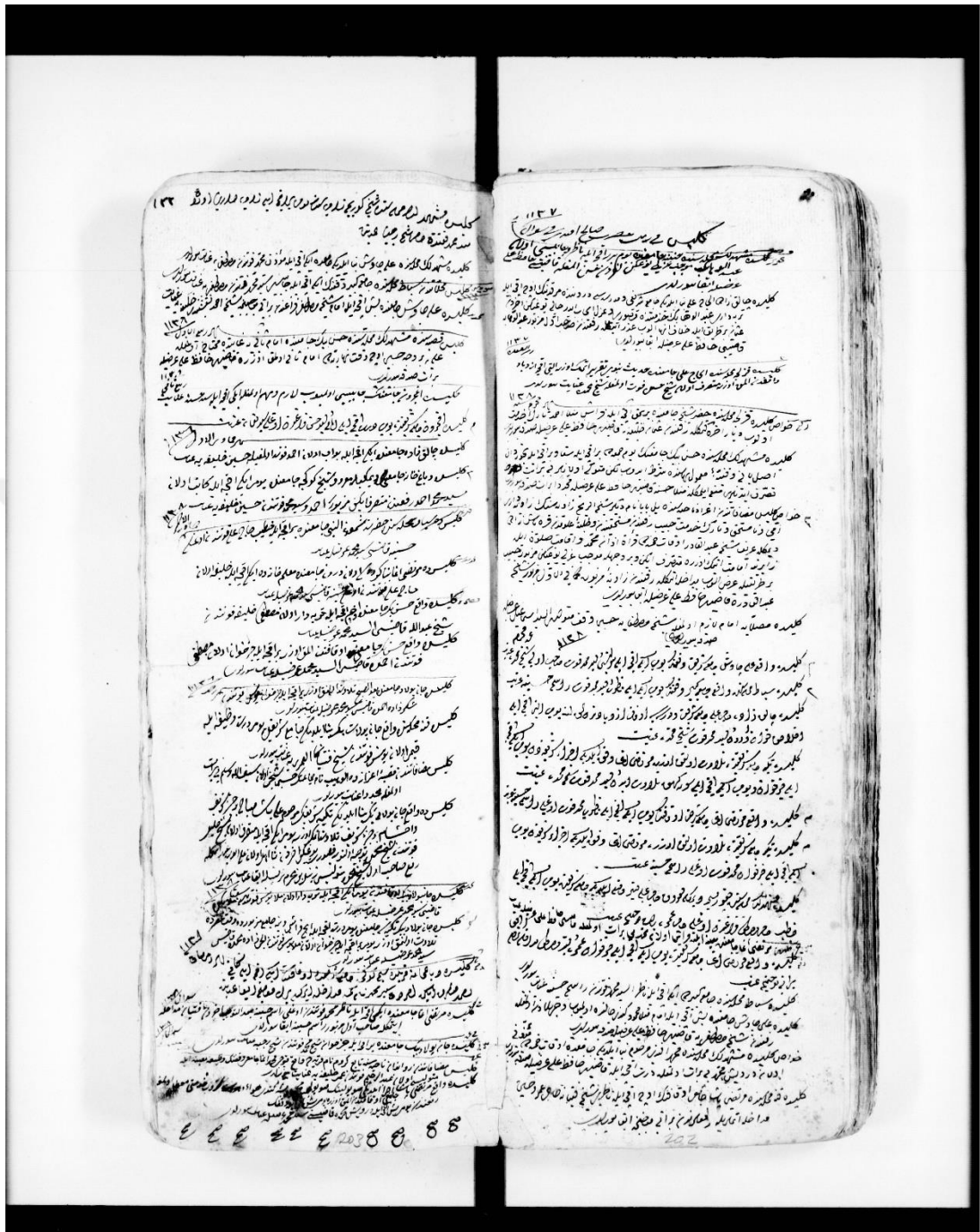
- Loğ/Loğkeş:** Toprak damlı Anadolu evlerinde yağmur sularının eve akmasına engel olmak için damdaki toprak tabakasını bastırıp sıkıştırmak, yollarda ve tarlalarda toprakları ezmek ve düzeltmek maksadıyla kullanılan, toprak üzerinde yuvarlanan 1 metre kadar uzunluğunda taştan silindir. Loğ çeken.
- Muhzır:** Eskiden şer'î mahkemelerde dâvâ ile ilgili olanların duruşmada hazır bulunmasını sağlamakla görevli kimse [Hukuk ve cezâ mahkemelerinde aynı işi yapana bugün olduğu gibi mübâşir denirdi].
- Mukayyid:** Yazan, kaydeden, kayıt yapan (kimse).
- Musalla:** Câmi avlusunda veya civârında cenâze namazlarının kılındığı yer.
- Mutasarrıf:** Bir mal yâhut mülkün sâhibi, mâliki olup kullanma hakkını elinde bulunduran (kimse). Hurûfât kayıtlarında bu terim herhangi bir vakıf görevini yürüten kişi anlamında kullanılmıştır.
- Mûtemet:** İnanılır, güvenilir, emin, îtimâda şâyan (kimse).
- Müderris:** Medrese ve büyük camilerde yüksek seviyede ders okutan icazetli âlim, medrese hocası.
- Müezzin:** Namaz vakitlerini haber vermek için ezan okumakla görevli kimse.
- Mütevelli:** Bir vakfî vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten kimse.
- Nahiye:** İdârî taksîmatta ilçelerin bir müdürle yönetilen bölümlerinden her biri, bucak.
- Nâib:** Bir makâmın sorumluluğunu asıl sâhibi yerine geçici bir zaman için yüklenen, ona vekâlet eden kimse, vekil.
- Nâzır:** Bakan, nazar eden. (Vakfa ait işlere bakan).
- Nâsih:** Kopya eden, bir yazının aynısını başka bir yere çıkararak, istinsah eden (kimse).

- Oymak:** Bir ulusun içinde aralarında din, dil, kültür, ekonomi, kan ve evlilik bağları bulunan âilelerden oluşan göçebe veya yerleşik topluluk, aşîret.
- Türbedar:** Bir türbeyi bekleyen, gerekli bakımı yapan ve gelenleri gezdiren görevli.
- Vaiz:** İbâdethânelerde kalpleri yumuşatacak, sevâba, tâata, güzel ahlâka, iyiliğe, nefsi ıslâha sevkedecek, kötülüklerden tövbe ettirecek şekilde dînî konuşma yapan, nasîhat veren kimse.
- Vakıf:** Bir malı, menfaati ammeye âit olmak üzere herkesin faydalanması için Allah'ın mülkü hükmüne koyarak üstündeki mülkiyet (temlik ve temellük) hakkını kaldırma. Mâliki bulunduğu malı tüzel kişiliğe sâhip olmak üzere hayırlı bir iş için belirli bir gâyeye tahsis etme.
- Voyvoda:** Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Eflak ve Boğdan prenslerine verilen unvan. Osmanlı Devleti'nde bâzı yerlerin iltizâmını toplamaya memur edilen görevli [Daha sonraları görevleri genişleyerek kazâ kaymakamı durumuna gelmişlerdir].
- Zaviye:** Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde genellikle yerleşim merkezleri dışındaki yollar üzerinde, derbentlerde kurulan ve dînî-tasavvufî inanç ve fikirleri yaymak, bölgenin güvenlik ve âsâyişini sağlamak, gelip geçenleri barındırmak, yedirip içirmek gibi işleri üstlenen, Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan dînî ve sosyal kurum.
- Zaviyedâr:** Zâviye denilen küçük tekke şeyhleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Ek 2. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 552-67-1

Ek 5. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 1091-1

Ek 8. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 1104-3

Ek 9. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 1106-2

Ek 10. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 1115-43

Ek 11. Kilis'le İlgili Hurûfât Defterleri 1210-9

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Tektuna 1963 yılında Kilis'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kilis'te tamamladıktan sonra 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakın Çağ Tarihi Bölümüne girdi. Ancak ailevi nedenlerden dolayı 1983 yılında okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda çıkan öğrenci affından yararlanıp yatay geçişle, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne kayıt yaptırarak buradan 2014 yılında mezun oldu. 2016 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Kısmen Arapça, Farsça ve İngilizce bilmesinin yanı sıra iyi bir epigraf olan Tektuna, 2017 yılında Yüksek Lisans Öğrenimini tamamladı.

VITAE

Mehmet Tektuna was born in Kilis in 1963. After he completed his primary and secondary education, he entered The Contemporary History Department of the Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi. However, he left the university because of his family issues. Thanks to the student amnesty afterwards, he got into the History Department of Kilis 7 Aralık Üniversitesi and graduated from there in 2014. After that, he started the master program in the same department at 2016, and completed it at 2017. Tektuna, who is also a good epigraph, has the language skills of Arabic, Persian and English at beginner level.